

2022
| 03

MÁLTAI TANULMÁNYOK

A Magyar Máltai Szeretetszolgálat tudományos folyóirata

Pax vobiscum!

A béke és békességszerzés lehetőségéről

© Máltai Tanulmányok
Minden jog fenntartva!

4. évfolyam, 3. szám

A Magyar Máltai Szeretetszolgálat szaklektorált folyóirata.
Megjelenik évente négy alkalommal.

A folyóiratban megjelent tanulmányok, cikkek elérhetők a lap akadálymentesített,
felolvasóprogrammal is rendelkező honlapján, az alábbi címen:

www.maltaitanulmanyok.hu

SZERKESZTŐSÉG

Solymári Dániel, főszerkesztő
Czirják Ráhel, szerkesztőségi titkár
Szigeti László, olvasószerkesztő
Pávay Andrea, korrektúra
Molnár Tamás, tördelés és nyomdai előkészítés

SZERKESZTŐBIZOTTSÁG

Prof. dr. Vasa László
Prof. dr. Tarrósy István
Dr. habil. Görföl Tibor
Dr. habil. Marsai Viktor
Pallós Tamás

TUDOMÁNYOS TANÁCSADÓ TESTÜLET

Prof. dr. Tulassay Tivadar
Prof. dr. Pálné Kovács Ilona
Prof. dr. Úrge-Vorsatz Diána
Prof. dr. Kóncei György
Dr. Várszegi Asztrik
Dr. Székely János
Dr. Varga Imre Kapisztrán
Győri-Dani Lajos

Borítóterv:

Bánlaki Szabolcs

Borítókép:

18. századi ismeretlen brit alkotó: The Expulsion from Eden, 1780-as évek(?)
Courtesy National Gallery of Art, Washington

A folyóirat nyomtatott változatának ISSN száma:
ISSN 2676-9468
NMHH: CE/14647-3/2019.

Kiadja a Magyar Máltai Szeretetszolgálat Egyesület
1125 Budapest, Szarvas Gábor út 58-60.
Felelős kiadó: Kozma Imre

A Magyar Máltai Szeretetszolgálat e lap minden részének sokszorosításával, terjesztésével, a benne közölt adatok tárolásával és feldolgozásával kapcsolatos jogot fenntartja. A Máltai Tanulmányokban megjelent szerzői művek és az azok részeit képező illusztrációk, képek kizárólag a kiadó előzetes írásbeli engedélyével tehetők hozzáférhetővé. Ez a nyilatkozat a szerzői jogról szóló törvényben foglaltak szerint tiltó nyilatkozatnak minősül. A lapban közölt írások nem feltétlenül tükrözik a kiadó Magyar Máltai Szeretetszolgálat véleményét.

Tartalom

PAX VOBISCUM!

A béke és békeszerzés lehetőségéről

6	ALAPGONDOLAT	
	Robert J. Vitillo: Gondolatok a békéről és a békeszerzésről az Ukrajnában zajló események összefüggésében	6
	V. Komlósi Annamária: Béke és lelki békesség <i>Pszichológiai elemzés az egyén nézőpontjából</i>	28
47	ITTHON	
	Pilinszki Attila: Gyermekközpontú válás – kihívások és lehetőségek	47
	Frivaldszky János: XV. Benedek pápa béketörekvései és a magyar püspöki kar háborút támogató megnyilatkozásai 1914–15-ben	60
76	KITEKINTŐ	
	Vigóczki Máté György: Ukrajna háború utáni kihívásai	76
	Varga Beáta: Az ortodox vallás védelmének szerepe Ukrajna 1654-es Oroszországhoz csatlakozásában	87
	Nagy Balázs: Háború és környezetváltozás <i>A hadviselés hosszú távú környezeti hatásai</i>	99
121	TEREPEN	
	Graf Orsolya – Sarungi Emőke: Az élet színe és fonákja	121
	Marsai Viktor – Tóth Klaudia: A 2022-es afrikai élelemzési válság és előzményei	133
149	NAGYÍTÓ	
	Görföl Tibor: A béke elfelejtett prófétája	149
154	MESSZELÁTÓ	
	Pap Anna Gyöngyi: „Márpedig igazságtalan az, ami az eszes lényekből álló társadalom természetével ellentétes”	154

A Máltai Tanulmányokról

A Máltai Tanulmányok a Magyar Máltai Szeretetszolgálat megalapításának harmincadik évfordulójához kapcsolódóan létrehozott, társadalomtudományokkal foglalkozó, szaklektorált folyóirat. Interdiszciplináris megközelítésben a mentálhigiéné, a pszichológia, a szociológia, a szociális munka, a szociálpolitika, a társadalomföldrajz, a pedagógia, a teológia, a történettudomány, a nevelés, valamint a nemzetközi kapcsolatok és a nemzetközi segélyezés területéről közöl tanulmányokat, egyes témákat kiemelten kezelve. Célja, hogy a Magyar Máltai Szeretetszolgálat széles aktivitási profilját is követve tudományos igényességgel, elméleti szinten is reflektáljon a karitatív gyakorlat megvalósítására, társadalmi kihívások kezelésére, a minket körülvevő világ fontos kihívásaira, a segítő szakma meghatározó eredményeire, az egyes kutatások főbb irányaira és más közérdeklődésre számot tartó szociális témákra.

A Máltai Tanulmányok elkötelezett a szakmai-tudományos közösség etikai elvárásainak betartása mellett, így a folyóiratban megjelenő írásmunkáknak be kell tartaniuk a szerkesztőbizottság által meghatározott szakmai és etikai irányelveket. Ezen irányelvek teljes összhangban állnak a Publikációs Etikai Bizottság (Committee on Publication Ethics – COPE) irányelveivel, valamint a Magyar Tudományos Akadémia Tudományetikai Kódexével.

A tudományos értekezéseink minél szélesebb szakmai körben való terjesztése érdekében folyóiratunk több hazai és nemzetközi adatbázisban is szerepel, így többek között a CIEPS-ben (The International Centre for the registration of serial publications), a Magyar Tudományos Művek Tárában, a MATARKA-ban, vagy az Országos Széchényi Könyvtár Elektronikus Periodika Archivum és Adatbázisában.

A Máltai Tanulmányok a Magyar Tudományos Akadémia II. Filozófiai és Történettudományok Osztálya által indexált, az Osztály folyóiratlistáján szereplő tudományos folyóirat.

Lectori Salutem!

A hazánkkal szomszédos Ukrajnában 2022. február 24-én hadműveletet indított Oroszország, amely a második világháború óta máig a legnagyobb hagyományos katonai konfliktus Európában. A Magyar Máltai Szeretetszolgálat az első naptól kezdve jelen van az ukrán–magyar határszakasz térségében valamely humanitárius, segítő, gondoskodó szolgáltatásával, a legszorosabb figyelemmel kíséri a hazánkba érkező menekültek helyzetét. Teszi ezt szervezettörténeti megtapasztalásából, a menekültekkel való legmélyebb sorsközösség-vállalásából fakadóan. De milyen válaszokat adhat, milyen kapcsolatot teremthet egy tudományos folyóirat egy éppen még zajló háborús konfliktus vonatkozásában? Lehet-e szerepe a tudományos igényű gondolkodásnak, nem túlságosan „békeidős”, hovatovább rosszul időzített foglalatosság-e a mélyreható kérdések feltétele – és akár részválaszok adása?

A Szeretetszolgálatnál és a Máltai Tanulmányok szerkesztőségében úgy gondoltuk, hogy folyóiratunk idei harmadik számában mégis e konfliktusra reflektálnánk. Tesszük ezt a Vigilia katolikus irodalmi, tudományos folyóirattal együttműködésben, a folyóiratok világában némileg rendhagyóan, „társszámmal” jelentkezve: együttműködésünk keretében azonos témával jelentkezünk, eltérő tematikus és szerzői körrel, hogy ezzel is kifejezzük: mindenkinek minden élethelyzetében meg kell kettőznie erőforrásait, hogy kifejezzük elköteleződésünket egy testvéri és békés együttélés mellett. Nagy öröm és megtiszteltetés, hogy ebben a törekvésben a nagy múltú Vigilia folyóirattal együtt munkálkodhatunk. Szintén nagy megtiszteltetés, hogy jelen lapszámot Robert J. Vitillo prelátus atya, a gení színhelyű Nemzetközi Katolikus Migrációs Bizottság (ICMC) főtákará indítja és mondja el benne gondolatait, elsősorban a Szentszék menekültügyi meglátásainak vonatkozásában. Miközben határainktól nem messze háború dúl, és a Szeretetszolgálat munkatársai, önkéntesei vállt vállnak vetve dolgoznak a végeken a segélynyújtás valamely gyakorlati formáját megjelenítve, a szerkesztőbizottság minden tagja nevében kívánok élvezetes és tartalmas olvasást, elmélyült időtöltést, és megköszönöm szerzőinknek azt a hatalmas munkát, amellyel hozzájárultak lapunk létrejöttéhez.

Solymári Dániel
főszerkesztő

ROBERT J. VITILLO

Gondolatok a békéről és a békeszerzésről az Ukrajnában zajló események összefüggésében

---

ABSZTRAKT

Írásunkban a katolikus egyház békével, békességszerzéssel kapcsolatos tanítóhivatali elemeit tekintjük át az Ukrajnában zajló háborús események vonatkozásában. Miközben néhány nagy katolikus béketeremtő gondolataira pillantunk vissza, arról elmélkedünk, hogy milyen válaszok adhatók a népek közötti béke összefüggésében. Munkánkban továbbá bemutatjuk a Nemzetközi Katolikus Migrációs Bizottság és a Katolikus Válasz Ukrajnáért Munkacsoport néhány tagszervezetének karitatív munkáját az ukrajnai konfliktus vonatkozásában.

KULCSSZAVAK: béke, békességszerzés, migráció, Szentszék, a pápa, háborúk

---

Nagyon hálás vagyok a Magyar Máltai Szeretetszolgálatnak, a *Máltai Tanulmányok* és a *Vigilia* című folyóiratoknak, amiért felkértek, hogy fogalmazzam meg a békével és békességszerzéssel kapcsolatos gondolataimat. Be kell vallanom, nagyon méltatlannak érzem magam erre a megtiszteltetésre. A mai széttöredezett világban, amelyet egyenlőtlenségek, előítéletek, nacionalizmus és erőszak jellemeznek, valóban ijesztő feladat emlékeztetni az emberiség családjához tartozó testvéreinket a béke keresésének, helyreállításának és megőrzésének erkölcsi kötelességére. Sajnos majdhogynem teljesen lehetetlen küldetésnek tekinthető, hogy egy a nemzetközi közösség által elismert nép harmóniája, haladása, nemzeti szuverenitása és kulturális identitása ellen irányuló agresszív támadás közepette felemeljük suttozó szavunkat, és abban reménykedjünk, hogy harsogó békekiáltássá fokozódik. Mi, akik hiszünk az egyetemes béke Istenében, aki elküldte isteni Fiát, hogy emberré váljon, „életét adja barátaiért”, örökre legyőzve a bűnt és a halált, megőrizhetjük és meg is kell hogy őrizzük azt a szilárd reményt, hogy a béke betöltheti és felvirágoztathatja a földet, ahogyan Teremtőnk az idők kezdete óta tervezi.

GONDOLATOK A BÉKÉRŐL ÉS A BÉKESZERZÉSÉRŐL A KATOLIKUS TANÍTÁSBAN

Amikor a zsidó-keresztény vallási hagyományban rejlő gyökereink mélyére hatolunk, gyorsan megértjük, hogy a békekeresés és a béketeremtés célját soha nem szabad feladni, még a konfliktusok legsötétebb óráiban sem. Őminenciája Renato Raffaele Martino bíboros, a korábbi Igazságosság és Béke Pápai Tanácsának elnöke *Az egyház társadalmi tanításának kompendiuma* (2004. április 4.) című dokumentumot bemutató előadásában, az ezredforduló elején a következőket írta:

„Jézus Krisztus üzenete, az üdvösség, a szeretet, az igazságosság és a béke »jó híre« nem talál könnyen elfogadásra a mai világban, amelyet még mindig háborúk, nyomor és igazságtalanság tépáznak. Éppen ezért korunk emberének nagyobb szüksége van az evangéliumra, mint volt bármikor: szüksége van a hitre, amely üdvözít, a reményre, amely megvilágosít, és szüksége van az önmagát kínáló szeretetre” (Martino, 2004).

A fent említett kompendium a békéről szóló ószövetségi kinyilatkoztatásra emlékeztet minket:

„A béke nem pusztán Isten ajándéka és egy olyan emberi elképzelés, amely megfelel Isten tervének, hanem mindenekelőtt Isten lényegi attribútuma: »az Úr béke« (Bír 6,24). (Martino, 2004: 488) [...] a béke messze több, mint a háborútól való pusztta tartózkodás: az élet teljességét mutatja meg (vö. Mal 2,5); távolról sem az ember alkotása, hanem Isten nagy ajándéka ez minden ember számára, amely magában foglalja az isteni tervvel szembeni engedelmességet. A béke annak az áldásnak a hatása, amellyel Isten megajándékozza népét: »Az Úr feléd fordítja arcát, és üdvösséget szerez neked« (vö. Szám 6,26). Ez a béke termékenységet (vö. Iz 48,19), jóllétet (vö. Iz 48,18), bőséget (vö. Iz 54,13), a félelemtől való megszabadulást (vö. Lev 26,6) és mély örömet (Bölcs 12,20) hoz létre” (Martino, 2004: 489).

Ugyanez a tanítás ezt is kijelenti:

„A béke felmagasztalása, amely az egész Ószövetségen végigvonul, Jézus személyében találja meg a maga beteljesedését... Jézus »a mi békénk« (Ef 2,14), ő az, aki az embereket megbékítette Istennel, és ezáltal az ellenségeskedés falát lebontotta közöttük (vö. Ef 2,14–16): ilyen egyszerűen és hatásosan hívja fel a figyelmünket Szent Pál arra az indítékra, amely az embereket a béke megélésére és hirdetésére serkenti. A halála előtti estén Jézus beszélt az Atyához fűződő kapcsolatáról és annak egyesítő erejéről, amely ezt a szeretetet

a tanítványokra is kisugározza; ez olyan búcsúbeszéd, amely Jézus életének legmélyebb értelmét nyilatkoztatja ki, és mint egész életének összegzését engedi szemlélni. Szellemi testamentumának ez a pecsétje pedig a béke ajándéka: »Békességet hagyok rátok. Az én békémet adom nektek. Nem úgy adom nektek, ahogy a világ adja« (Jn 14,27). Nem csengenek másképpen a Feltámadott szavai sem: minden alkalommal, amikor találkozik övével, megkapják tőle a béke köszöntését és adományát: »Békesség legyen veletek«...» (Lk 24,36; Jn 20,19.21.26) (Martino, 2004: 491).

„A békéért tett erőfeszítés sohasem választható el az evangélium hirdetésétől, hiszen az maga a »béke evangéliuma« (Ef 6,15; vö. ApCsel 10,36), amely minden embernek szól” (Martino, 2004: 493).

A korai egyház, a középkor és a reneszánsz évei alatt számos szent tanított, kidolgozta és megtárgyalta az egyházban és a világi hatalmak között meglévő konfliktusokra adandó válaszokat. Elismerten Szent Ágoston és Aquinói Szent Tamás volt az, aki kidolgozta és továbbfejlesztette az „igazságos háború elméletét” (*just war theory*), amely elismerte az egyének és államok arra irányuló jogát, hogy megvédjék magukat az igazságtalan támadókkal szemben, de mindketten ragaszkodtak a béke mint nagyobb jó fenntartásához és tiszteletben tartásához. Szent Ágoston ezt írta:

„Aki velem együtt szemlélődik az emberi életről és az emberek közös természetéről, be fogja látni, hogy amint senki sincs, aki ne az örömet akarná, úgy senki sincs, aki ne akarná a békét. Hiszen még akik háborút akarnak, azok sem mást akarnak igazából, mint győzni: a hadakozással a diadalmas békéhez vágyódnak eljutni. Mert mi más a győzelem, mint az ellenünk harcolók alávételése – de ha ez megtörtént, akkor már béke lesz. A béke céljából viselik tehát a háborúkat azok is, akik parancsolással és csatározásokkal töreksenek edzeni harci erényeiket. Nyilvánvaló tehát, hogy a háború kívánatos végcélja a béke. Minden ember a békét keresi a háborúzással, és senki sem a háborút a béke fenntartásával” (Szent Ágoston, 2009: 229–230).¹

Aquinói Szent Tamás hozzáfűzi: „Akik igazságosan háborúznak, azoknak a béke a céljuk, és ezért nem állnak szemben a békével, kivéve a gonosz békével, és a Mi Urunk nem azért jött, hogy azt küldje el a földre (Mt 10,34)” (Aquinói Szent Tamás).

További szent béketeremtők voltak többek között, de természetesen nem kizárólagosan: Szent Barnabás, Nagy Szent Leó, Portugáliai Szent Erzsébet, Casciai Szent Rita, Avilai Szent Teréz, Sienai Szent Katalin, Brindisi Szent Lőrinc. Talán Assisi Szent Ferenc, jelenlegi Szentatyánk névadója volt a legismertebb a béketeremtésre irányuló buzgó imájáról, erős akaratáról és gyakorlati cselekedeteiről. Kit ne inspirált volna kö-

zülünk e Szent Ferenchez fűződő ima: „Uram, tégy engem a te békéd eszközevé”, vagy ki ne tekintené kihívásnak, hogy Ferenc nyolcszáz éve meglátogatta az egyiptomi szultánt?

XIII. Leó pápa mércét állított az ember „modern kori” világban elfoglalt helyzetével kapcsolatos egyházi tanítás és cselekvés továbbfejlesztése és finomítása terén. Bár *Rerum novarum* (1891) kezdetű, mérföldkőnek számító enciklikája kifejezetten „a munkásság helyezésére” irányult, világosan megfogalmazta, hogy az egyháznak a világi és a lelki kérdésekkel egyaránt foglalkoznia kell: „Ne higgyük, hogy az egyházat annyira lefoglalja a lelki élet ápolásának gondja, hogy emiatt elhanyagolná azt, ami a földi élethez tartozik” (XIII. Leó, 1891: 42). Szent XXIII. János pápa az igazságosság, a béke és az Istentől kapott emberi méltóság megítélése között elválaszthatatlan kapcsolatot állapított meg: „Bármeekkora lesz is tehát a technika, a gazdaság fejlődése, a világban nem lehet igazságosság és béke mindaddig, amíg az emberek nem tudatosítják, micsoda hatalmas méltóság rejlik bennük azáltal, hogy Isten teremtményei és az ő gyermekei; igen, Istenről beszélünk, aki az első és legfőbb létoka mindannak, amit teremtett” (XXIII. János, 1961: 215). Ezen túl egyértelműen megerősítette elődei évszázados tanítását, „tudniillik a nemzetek közti kölcsönös jogok és kötelezettségek fennállását; ezért ezeknek a viszonyoknak a rendezése az igazság, az igazságosság, a lelkek jóindulatú kapcsolatának és szabadságának normája szerint történjék” (XXIII. János, 1962: 80).

A világ minden tájáról a II. vatikáni zsinatra összehívott püspökök egyértelműen osztották azt a meggyőződést, mely szerint „...az elég sok nemzet által folytatott fegyverkezési verseny nem biztos útja a tartós béke megőrzésének, és a belőle származó úgynevezett egyensúly sem a biztos és igazi béke” (II. vatikáni zsinat, 1965: 81). Röviddel ezután Szent VI. Pál pápa így tanított: „...a béke nem korlátozódhat a háború puszta hiányára, ami az erők mindig bizonytalan egyensúlyának eredménye. Nem, a béke olyasvalami, ami napról napra épül, az Isten által szándékolt rendre való törekvés során, amely az emberek közötti igazságosság tökéletesebb formáját foglalja magában” (VI. Pál, 1967: 76). Ebbe a lelkületbe kapcsolódva aztán Szent II. János Pál kijelentette, hogy „...az egész világ békéje el sem gondolható anélkül, hogy a felelősök el ne ismernék, hogy a kölcsönös függés már önmagában megköveteli a szembenálló tömbök politikai fogalmának elvetését, a mások feletti uralom elvetését, akár gazdasági, akár katonai, akár politikai jellegű legyen is az. Legyen a kölcsönös bizalmatlanságból együttműködés...” (II. János Pál, 1987: 39). Ezt pedig XVI. Benedek pápa megerősítette: „Az igaz, hogy a béke megteremtése állandó feltétele a diplomáciai kapcsolatoknak, a gazdasági és technológiai cserének, a kulturális találkozásoknak és a közös szándékok alapján kötött egyezményeknek, és éppen úgy meg is követelik mindezek a békét, ahogyan megköveteli a közösen megosztott felelősségvállalás is, hogy gátat vessenek a háborús fenyegetéseknek,

---

A békekeresés és a béke-teremtés célját soha nem szabad feladni, még a konfliktusok legsötétebb óráiban sem.

és a gyökereiknél tárják fel a rendszeresen ismétlődő terrorisztikus kísérleteket. Az ilyen fáradozások révén tartós hatások érhetőek el, amelyek mindenkor olyan értékekre támaszkodhatnak, amelyek az élet igazságában gyökereznek” (XVI. Benedek, 2009: 72). Ferenc pápa ekként mutatott rá a téves szemléletre: „Ugyanakkor az is tévedés lenne, ha azt gondolnánk, hogy a többi élőlényt pusztán tárgynak kell tartanunk, melyek az emberi lény önkényuralmának vannak alávetve. Amikor a természetet semmi másnak, mint haszontárgynak fogják fel, az komoly következményekkel jár a társadalomra nézve is. Az a szemlélet, amely az erősebb önkényét támogatja, az emberek többségének óriási egyenlőtlenséget, igazságtalanságot és erőszakot jelent, mert az erőforrások azokéi lesznek, akik elsőként érkeznek, vagy akiknek több hatalmuk van: a győztes mindent visz. Az összhang, az igazságosság, a testvériség és a béke eszménye, amelyet Jézus ajánl, épp ellentéte egy ilyen modellnek” (Ferenc pápa, 2015: 82). A Szentatya a következő, aggodalmat jelző figyelmeztetést is megfogalmazta: „...a mai világban az egyetlen emberi családdhoz való tartozás érzése egyre halványul, és az igazságosságért és békéért való közös munka álma idejélmúlt utópiának tűnik. Ehelyett hűvös, kényelmes és globalizált közömbösség uralkodik, amely egy csalóka illúzió mögé bújtatott mély kiábrándultságból fakad: azt hisszük, hogy mindenhatók vagyunk, miközben nem vesszük észre, hogy mindannyian egy csónakban evezünk” (Ferenc pápa, 2020: 30). Sőt, akár arra is következtethetnénk, hogy Ferenc pápa prófétai módon látta előre Ukrajna jelenlegi helyzetét, amikor figyelmeztetett: „Minden háború rosszabbá teszi a világot, mint amilyen korábban volt. A háború a politika és az emberiség kudarca, szégyenletes kapituláció, vereség a gonosz erőivel szemben. Ne álljunk meg az elméleti fejtegetéseknél, hanem vegyük észre a sebeket, érintsük meg az áldozatok testét. Fordítsuk tekintetünket a »járulékos veszteségként« lemészárolt megannyi civilre. Kérdezzük meg magukat az áldozatokat. Gondoljunk a menekültekre és a lakóhelyüket kényszerből elhagyó emberekre, azokra, akik a nukleáris sugárzás vagy a vegyi támadások hatásait szenvedték el, az anyákra, akik elvesztették gyermekeiket, a megcsonkított vagy gyermekkoruktól megfosztott fiúkra és lányokra. Tartsuk tiszteletben az erőszak áldozatainak igazságát, próbáljuk meg az ő szemükkel látni a valóságot, és hallgassuk nyitott szívvel a beszámolóikat. Így képesek leszünk meglátni a háborúban a gonosz feneketlen örvényét, és akkor nem zavar majd bennünket, hogy naivnak tartanak, mert a béke mellett döntöttünk” (Ferenc pápa, 2020: 261).

UKRAJNA MAI HELYZETE ÉS A KATOLIKUS EGYHÁZ VÁLASZA

Egy nappal azelőtt, hogy Oroszország idén februárban támadássorozatot intézett Ukrajna ellen, Ferenc pápa már látta a tragikus helyzetet, amely mára mindennapos és egyre tragikusabb valósággá vált: „Nagyon fáj a szívem az ukrajnai helyzet romlása miatt. Az elmúlt hetek diplomáciai erőfeszítései ellenére egyre riasztóbb forgatókönyvek tárulnak fel. Hozzám hasonlóan a világ minden táján sokan éreznek gyötrelmet és aggodalmat. Ismét pártos érdekek fenyegetik mindannyiunk békéjét. Szeretném felhívni a politi-

kai felelősséget viselőket, hogy Isten előtt komolyan vizsgálják meg lelkiismeretüket” (Ferenc pápa, 2022a). Ama végzetes nap óta az ENSZ szervezetei

- több mint hatmillió ukránról számoltak be, akik hazájukon belül migrálni kényszerültek;
- több mint hatmillió ukrán menekültről a szomszédos és a távolabbi országokban;
- több mint tizenkétfélmillió ukránról, akiknek sürgősen orvosi segítségre van szükségük;
- több mint tízmillió ukránról, akiknek élelmiszersegélyre van szükségük;
- mintegy ötezer civil veszítette életét az erőszak következtében, köztük körülbelül ötszáz gyermek, és több mint hétezeren sebesültek meg;
- 3,6 millió gyermek van megfosztva az oktatástól;
- tizenhárommillióan szenvednek segítséget a vízellátás területén, illetve a tisztálkodási és higiéniai szolgáltatásokhoz való hozzáférés vonatkozásában;
- több mint 11,2 millió embernek van szüksége menedékre;
- mintegy tizenhatmillió embernek védelmi támogatásra és szolgáltatásokra, illetve pénzügyi segítségnyújtásra (UN OCHA, 2022).

Ezek a statisztikák, bármennyire jelentősek is, a valóságnak csak egy részét mutatják be, mivel, ahogy Ferenc pápa gyakran emlékeztet bennünket, találkozunk kell, kapcsolatba kell lépünk a számok mögött álló testvéreinkkel, és így a „szolidaritás zarándoklatát” kell elindítanunk értük, amikor szembesülnek az értelmetlen erőszak okozta szenvedéssel, fájdalommal, veszteséggel és dilemmákkal. Az ilyen jellegű interakció a katolikus egyház által erre a humanitárius vészhelyzetre adott válasz egyik pillére. Március elején a Vatikán Migránsok és Menekültek Szekciója tisztviselőinek ösztönzésére a globális és európai regionális katolikus ihletésű humanitárius és lelkipásztori szervezetek vezetői találkoztak, hogy megosszák egymással a konfliktus első napjaiban megfogalmazott megállapításaikat és már megtett lépéseiket. A Caritas Internationalis és a Caritas Europa, a Jezsuita Menekültszolgálat, a Nemzetközi Katolikus Migrációs Bizottság, a Szuverén Máltai Lovagrend, az Európai Püspöki Konferenciák Tanácsának (CCEE) képviselői vettek részt ezen a találkozón, és megállapodtak abban, hogy Katolikus Válasz Ukrajnáért névvel munkacsoportot hoznak létre. Megfogalmazták azt a célt, hogy összehangolják az érintettek szenvedéseinek enyhítésére irányuló folyamatos erőfeszítéseket a létszükségletek, a menedék, az orvosi ellátás és az oktatás biztosításával; védelmet nyújtanak; valamint mentálhigiénés és pszichoszociális támogatással és lelkigondozással kísérik őket. A későbbiekben további tagokat is felvettek, köztük a Depaul Internationalt, a Stella Maris Tengeri Apostolkodást és a Kolumbusz Lovagokat. A munkacsoport létrehozásakor világosan leszögezték, hogy nem kívánnak beavatkozni a munkacsoport tagjainak kezdeményezéseibe. Éppen ellenkezőleg, a csoport megosztaná az információkat a különböző katolikus szereplők által már elindított vagy később létrehozott kezdeményezésekről; azonosítaná a szükségesnek ítélt új intézkedéseket, és megosztaná az ezekből adódó felelősségeket. A munkacsoporton belül ez a koordináció a humanitárius segítség-

nyújtásra, az érdekérvényesítésre, az adat- és információcserére, a lelkipogondozásra és a kommunikációra összpontosít. E katolikus ihletésű szervezetek teljesen tudatában voltak arra irányuló felelősségüknek, hogy közvetlen karitatív tevékenységgel enyhítsék az emberi szenvedést, de emellett az igazságosságért és a békéért is dolgozzanak az érdekérvényesítés és a párbeszéd révén, hogy megszüntessék a háborút, az erőszak és a gyűlölet okait, a más népek kulturális vagy vallási identitása, illetve más nemzetek szuverenitása elleni diszkriminációt.

A munkacsoport tagjai és más érdekelt felek hetente jelentést kapnak mind az ENSZ és más szervezetek többoldalú intézkedéseiről, mind a katolikus ihletésű és más vallási alapú erőfeszítésekről. A csoport kéthetente ülészik, és szorosan együttműködik a Szentszék illetékes hivatalaival. E csoportot alapvetően a katolikus egyház tanítása és hagyománya inspirálja és vezérli a természeti és az ember által okozott vészhelyzetekre adott válaszlépések során. Ezen túlmenően a tagok által az ukrán nép jelenlegi szükségleteire adott válaszok mellett a csoport kötelezettséget vállalt arra, hogy továbbra is reagál mindarra az emberi szenvedésre, amelyet jelenleg számos más helyen konfliktus, háború, üldöztetés és erőszak okoz világszerte, különösen azokra, amelyekről a média és sok kormány, valamint a civil társadalom globális szinten megfeledeznek.

Az alábbiakban áttekintjük a tagszervezetek jelentéseit a jelenlegi ukrain helyzetről és az ukrán menekülteket befogadó szomszédos országokból:

A Caritas Europa a következőkről számol be

- A Caritas Ukrajna jelenleg negyvenkét központot működtet, 448 plébániai központban és több mint ezerkétszáz alkalmazottal dolgozik együtt, lefedve Ukrajna legtöbb régióját, és szolgáltatásokat nyújt a városi és vidéki területeken. Február óta több mint 1,3 millió embernek segítettek. Tetiana Stawnychy, a Caritas Ukrajna elnöke erről így tanúskodik: „A háborús időkben a jócselekedetek iránti igény még inkább felerősödött. Egyrészt azt látjuk, hogy a háború, a rombolás és a káosz borzalmi fenyegetnek bennünket, másrészt mindezt ellensúlyozza a másoknak nyújtott segítség felbuzdulása.”
- A Caritas Spes Ukrajna jelenleg huszonhárom régióban működik helyi irodákon keresztül, és két fő központban tárolja a humanitárius javakat. A Caritas Spes napi tízórás telefonközpontot indított, amely az Ukrajna egész területéről való segélykérőket szolgálja, és a kiszolgáltató embereket több mint negyven másik központhoz irányítja, amelyek humanitárius javakat vagy menedéket nyújtanak. A konfliktus kezdete óta több mint 1,7 millió egyéni kedvezményezett részesült támogatásban. Íme Rostyslav Sprynyuk atya, már a Caritas Mariupol igazgatójának közvetlen vallomása:
„Nem tudom leírni, amit Mariupolban tapasztaltam, mert nem találok a megfelelő szavakat. [...] De öröm ébred bennem, amikor látom, hogy azok az emberek, akik bármilyen segítséget kapnak tőlünk, elkezdnek hinni a jövőben. Ezt be-

szélgetéseink során árulják el, amikor megköszönik a segítséget. Én is jól érzem magam, amikor azt látom, hogy az emberek jól vannak.”

- A válság kezdete óta a Caritas Moldova kulcsfontosságú humanitárius segítséget nyújt, és az országba újonnan érkezők ellátására törekszik. Megközelítőleg 477 ezer menekült lépte át Moldova határait, és mintegy hetvennégyezer ukrán állampolgár maradt az országban. A Caritas Moldova nyolc központban több mint 42 300 menekültnek biztosított legalább napi egy meleg ételt, és hatvanháromezer személy részesült készpénzalapú támogatásban. Különös figyelmet fordítanak a mentálhigiénére is: eddig több mint ezeröttszáz menekült (köztük gyermekek) részesült pszichológiai-érzelmi támogatásban és informális oktatási tevékenységekben.
- A Caritas Szlovákia több mint harmincnolcezer ukrainai menekültnek segített élelmiszerek és más alapvető javak szétosztásával, valamint lakhatás, munkahely, oktatás és ellátás keresésével. Huszonkét teherautót is küldött Nyugat-Ukrajnába több mint 528 tonna segélyszállítmánnyal, többek között élelmiszerekkel és gyógyszerekkel.
- A Caritas Lengyelország és az ország egyházmegyéi több mint négyszázezer embernek nyújtottak sokrétű támogatást. A Caritas a különösen kiszolgáltatott helyzetben lévő menekültek közül több mint háromezer idős és ezeregyszáz fogyatékkal élő személyt gondoz. Ezenkívül 512 nevelőszülőknél nevelkedő ukrán gyermeket fogadtak gyámjaikkal együtt tizenegy lengyelországi Caritas-intézményben.
- A Cseh Köztársaságban 325 094 ember kapott ideiglenes védelmet. A Caritas Csehország eddig több mint 114 ezer személyt látott el étellel, és jelenleg 1652 menekültet látnak el a Caritas intézményeiben. Ezenkívül a Caritas Csehország továbbra is koordinálja a menekülteknek nyújtott segítséget a nemzeti és helyi szintű érdekelt felek és más szolgáltatók között.
- A magyarországi Katolikus Karitás (Caritas Hungarica) továbbra is segítséget nyújt az országba érkező menekülteknek, és eddig legalább tizenötezer embert támogatott, főként szállással, étellel, alapvető javakkal és orvosi ellátással. A Katolikus Karitás arra számít, hogy Ukrajna Kárpátalja régiójából menekültek hagyhatják el az országot, ha a frontvonal tovább közeledik Magyarország felé.
- A Caritas Románia mintegy ötszáz helyet nyújtott menekültek számára a Caritas és a plébániák menedékhelyein. 912 090 ukrán állampolgár lépte át a román határt, és közel 84400-an tartózkodnak az országban. Az új tanév közeledtével a Caritas Románia azt tervezi, hogy az ukrán iskolarendszerrel egyeztetve és párbeszédet folytatva az ukrainai gyerekek számára kísérleti jelleggel iskolán kívüli napközi otthonokat indít, és általános iskolai osztályokat fog működtetni a menekültek között lévő pedagógusok alkalmazásával (Caritas Europa, 2022).

A Jezsuita Menekültszolgálat beszámoló

- A jezsuiták menekültháza Lvivben fogadja a lakóhelyüket kényszerből elhagyó embereket, akik olyan biztonságos helyet keresnek, ahol enni, pihenni és melegedni tudnak a veszélyes körülmények között töltött napok után. Ez a hely tranzitállomásként szolgál, mivel sokan tovább akarnak utazni. Mindenki számára ágyat, élelmet, gyógyszert, a mosodához és fürdőszobákhoz pedig hozzáférést biztosítanak. Pszichológiai és lelkigondozói támogatással is kísérik őket, mivel sokuknak vannak rokonaik és barátai az azon a területen, ahol az összecsapások zajlanak, ami komoly lelki terhet jelent számukra.
- Lengyelországban a jezsuita közösségek kezdettől fogva megnyitották házaikat, hogy fogadják az érkező menekülteket, menedéket és kezdeti támogatást nyújtsanak nekik, beleértve a rákbeteg és más súlyos egészségügyi problémákkal küzdő gyermekeket is. A növekvő igények kielégítése érdekében a Jezsuita Menekültszolgálat más vallási közösségekkel is együttműködik, hogy további szálláslehetőségeket találjon. Szeretnének reményt nyújtani azoknak, akiknek az élete hirtelen törést szenvedett, ezért már most hosszú távú terveket dolgoznak ki, hogy ösztöndíjakat adjanak gyerekeknek a jezsuita iskolákban és óvodákban.
- Romániában a legsürgetőbb feladat továbbra is az, hogy mindenki számára megfelelő szállást találjanak, különösen azért, mert most közép- és hosszú távú elhelyezést keresnek, ami bonyolultabb, mint átmeneti szállásokat szerezni. Szerencsére a lakosság reakciója egyértelműen pozitív volt, sok család kereste fel a Jezsuita Menekültszolgálat irodáját, hogy szállást ajánljanak fel.
- Magyarországon a helyi lakosság továbbra is nagyon befogadó és elkötelezett, a civil szervezetek pedig szállást és támogatást biztosítanak. A Jezsuita Menekültszolgálat az olyan alapvető szükségletek, mint az élelmiszer és az ágyak biztosítása mellett információval és jogi tanácsadással is segít (Jesuits Global, 2022).

A Szuverén Máltai Lovagrend a következő beszámolókat bocsátotta rendelkezésre

- Az ukrainai csoport folyamatos támogatást biztosít a különböző ágazatokban, elsősorban az egészséges táplálkozás és az élelmezés területén országszerte, valamint a következő szolgáltatásokat nyújtja:
  - Meleg étel és víz osztása a lvivi főpályaudvaron és autóbusz-állomáson.
  - A háború első heteiben segítség az országhatárokon sorban álló menekülteknek.
  - Helyi szintű segítségnyújtás megszervezése a menekültek szükségleteinek kielégítése érdekében.
  - Pszichológiai Segítőközpont harminc magasan képzett pszichológussal és pszichoterapeutával.
  - A lakóhelyüket elhagyni kényszerülő, de az országban maradó személyek menedékhelyeinek támogatása.

- Elsősegélynyújtó tanfolyamok tartása.
- Mentőautók átadása.
- Nyári tábor kétszáz háború által érintett (belső menekült és háborús övezetekből származó) gyermek számára.
- A külföldről érkező humanitárius segélyek szervezése egy csomópontrendszeren keresztül.
- Lengyelország:
  - Kétezer-ötszáz elsősegélynyújtásra kiképzett ember szolgálta orvosi felszerelésekkel az ukránokat a háború első napjai óta. Jelenleg a számuk körülbelül háromezer fő.
  - A sziléziai kórházak és az anini Országos Kardiológiai Intézet együttműködtek a lvivi és az ivano-frankivszki kórházaknak nyújtott összesen egymillió zloty értékű életmentő orvosi felszerelések beszerzésében.
  - A BEforUA (Belgium Ukrajnáért) a Máltai Egészségügyi Szolgálaton keresztül húsz orvosi felszereléssel teli mentőautót, valamint jelentős élelmiszersegélyt adott Ukrajnának.
  - Több mint háromezer embert evakuáltak.
  - Körülbelül kétszázötven ember számára biztosítottak szállást.
  - 249 embert telepítettek át Németországba, Franciaországba és Belgiumba.
- Magyarország:²
  - A Magyar Máltai Szeretetszolgálat huszonhat teljesen felszerelt elsősegélytáskát, orvosi felszerelést és higiéniai csomagokat, valamint élelmiszer-csomagokat szállított Ivano-Frankivszkba a helyi máltai szervezetnek.
  - Az ivano-frankivszki segélyszervezet osztja szét az adományokat a Vinnicában, a Mikolajivi régióban és Lvivben dolgozó máltai kollégáknak, akik a háború által közvetlenül érintett embereknek nyújtanak segítséget.
  - Kiterjedt logisztikai hálózat raktárakkal és hatvannyolc adománygyűjtő ponttal országSZerte.
  - 183 tonna segélyszállítmány küldése a háború kezdete óta.
  - Ideiglenes szállást biztosítottak 9049 menekült számára.
  - Összesen 52 388 menekültnek nyújtottak segítséget.
  - 21 331 menekültnek segítettek továbbutazni.
- Románia:
  - Az önkéntesek folyamatosan és következetesen dolgoznak az ukrán–román határ három átkelőhelyén: Máramarosszigeten (Sighetu Marmatiiei), Szatmáron (Satu Mare) és Szeretvásáron (Siret, Suceava megye).
  - Szolgáltatások a határátkelőhelyeken:
    - Pszichoszociális támogatás a menekültek számára.
    - Krízisintervenció: meleg pihenőhely.
    - Játzósarok a gyerekeknek.

- Elsősegélynyújtás.
- Higiéniai cikkek osztása.
- Élelmiszerosztás a menekültek számára.
- A határon kiszolgált kedvezményezettek száma: 11 962.
- Segélyszállítmányok szállítása Ukrajnába. Kiszállított áruk: élelmiszer és víz: 332 tonna; higiéniai termékek: nyolcvanegy tonna; orvosi felszerelések, elsősegélycsomagok stb.: húsz tonna; takarók és hűtőszekrények: harminckét tonna; ruhák gyermekeknek és felnőtteknek: hat tonna; Ukrajnába irányuló egyéb szállítmányok: száznegyven tonna.
- **Litvánia:**
  - 58 377 regisztrált személy Litvániában.
  - 59 százalékuk a Foglalkoztatási Szolgálaton keresztül dolgozik.
  - Higiéniai és egyéb termékekre szóló kártyák kiosztása a menekültek részére kiskereskedelmi láncokon keresztül.
  - Összpontosítás az integrációs szolgáltatásokra.
  - Az itt lévő ukrainai gyermekek több mint 45 százaléka vesz részt az oktatási rendszerben.
  - Kiosztott humanitárius csomagok: 12 932 darab.
  - Önkéntesek száma: 9896 – 9986 önkéntes műszak; 20 870 szolgáltatásnyújtás (Order of Malta, 2022).

A Depaul International beszámolója (2022. június 24. és augusztus 5. között)

- A Depaul Ukrajna továbbra is segíti az embereket szerte az országban, a nyugati Ungvártól a keleti Harkivig, valamint Kijev és Odessza között.
- Jelenleg naponta több mint tízezer embernek biztosítanak táplálkozási szempontból kiegyensúlyozott élelmiszerkosarat vagy étkezéseket. Májusban tizenegyezer higiéniai csomagot küldtek Ukrajnába, amelyek szappant, egészségügyi betétet, fogkrémet, pelenkát és más alapvető cikket tartalmaztak.
- A téli hónapokban is folytatják az élelmiszerek, higiéniai és orvosi ellátmányok szállítását. Sőt, növelik élelmiszerkosaraik kalóriatartalmát, hogy kielégítsék az emberek további energiaszükségletét. Nagyobb hangsúlyt fektetnek arra is, hogy az embereknek megfelelő menedéket biztosítsanak a túléléshez.
- A Depaul Ukrajna csapata már most arról beszél az emberekkel, hogy mire lesz szükségük a hidegebb hónapokban. Azt hallották, hogy az emberek érthető módon félnak attól, hogy a megrongálódott házak és a megbízhatatlan gáz- és áramellátás miatt nem lesznek képesek melegen tartani magukat. Csapataik a lakások javításával és a melegen tartást segítő tárgyak, például takarók, hordozható fűtőtestek, tüzelőanyag és tűzifa kiosztásával nyújtanak támogatást (Depaul International, 2022).

A Kolumbusz Lovagok beszámolója

- 2022. február 25-én a lovagok egymillió dollárt ajánlottak fel azonnali szétosztásra az orosz invázió által érintett ukránok támogatására. A szervezet létrehozta az Ukrajna Szolidaritási Alapot. Az összes adományt az ukrainai menekültek megsegítésére fordítják (különös tekintettel a belső menekültekre). A támogatást arra használják fel, hogy ellátást és segítséget nyújtsanak a rászorulóknak Lengyelországban és Ukrajnában. Az egyházakkal és egyéb közösségekkel fenntartott kiterjedt helyi kapcsolatok, valamint a helyi lovagok és önkéntesek hálózatai révén az alapvető erőforrások és szolgáltatások az adományok beérkezését követő órákon belül eljutnak a családokhoz.
- A pénzeszközöket menedék, élelmiszer, orvosi ellátás, ruházat, valamint egyéb humanitárius szükségletek biztosítására használják fel közvetlenül Ukrajnában és a lengyelországi menekültszállításokon keresztül.
- Lengyelországban a lovagok sátrakat állítottak fel a lengyel–ukrán határon, hogy élelmiszert és vizet osszanak a menekülteknek, a rend által a 20. század elején Európában indított „Mindenkit szívesen látunk, mindent ingyen” kampány szellemével összhangban.
- A lovagok együttműködnek az ukrainai római és görögkatolikus egyházzal, a lengyelországi egyházmegyékkel, valamint a nemzetközi humanitárius segélyszervezetekkel a szükségletek gyors és hatékony kezelése érdekében.
- A lengyel lovagok gyűjtőhelyeket hoztak létre Krakkóban, Radomban és Tomaszów Lubelskiben, ahol orvosi felszereléseket, meleg ruhát és szükségleti cikkeket gyűjtenek és csomagolnak.
- A lengyel püspöki konferencia kérését megelőzve a lengyelországi lovagok adatbázist hoztak létre a menekülteket befogadó plébániai hívók laciímeiről és az ilyen plébániai központokról.
- A lengyel lovagok és családjaik már befogadták és elszállásolták azokat a feleségeket és gyermekeket, akiket néhány ukrán lovag küldött a határon át.
- Az ukrainai Kolumbusz Lovagok helyi vezetőit, köztük az állami megbízottat, az államtitkárt és egy kerületi megbízottat a Lembergi (Lvivi) Főegyházmegye által a humanitárius segélyek koordinálására és szétosztására létrehozott Válságellenes Bizottság tagjaivá nevezték ki.
- A lovagok sikere alapján, amelyet a segélyszállítmányok összegyűjtése és Ukrajnába szállítása terén értek el, számos lengyelországi szervezet és vállalat kérte, hogy a jövőben a Kolumbusz Lovagok partnerei lehessenek (Knights of Columbus, 2022).

A Nemzetközi Katolikus Migrációs Bizottság jelentései

- Folytatja a Katolikus Válasz Ukrajnáért Munkacsoport (Catholic Response for Ukraine Working Group, CR4U) koordinálását, beleértve az ENSZ és más multilaterális szervezetek válaszával, valamint a katolikus egyházi szolgálatok

válaszával és érdekérvényesítésével kapcsolatos heti tájékoztató dokumentumok elkészítését – lásd az újonnan indított honlapot: www.cr4u.info.

- Szolidaritási látogatás Ukrajnában a munkacsoport nevében, beleértve a Szent Szinóduson összegyűlt ukrán görögkatolikus püspökökkel való beszélgetést és meghallgatást.
- Az Európai Parlament két ülésén felszólalt a katolikus egyház Ukrajnára vonatkozó válaszával kapcsolatban.
- Sürgősségi és pszichoszociáliskapacitás-építési projektek finanszírozása egyházmegyei szinten Ukrajnában.
- Amerikai adományozóktól származó orvosi felszerelések eljuttatásának elősegítése, a Máltai Lovagrenddel és az Egyesült Államok Katolikus Egészségügyi Szövetségével együttműködve.
- Kommunikációs anyagok és interjúk készítése a Katolikus Válasz Ukrajnáért programról (CR4U, 2022).

Az Európai Püspöki Konferenciák Tanácsa (CCEE)

Párbeszédet folytat tagjaival, és ukránul beszélő papok, egyházi és világi lelkipásztori vezetők révén együttműködik az ukrán menekültek lelkipásztori ellátásának megkönnyítésében, továbbá ukrán menekült gyermekek és fiatalok körében megrendezett olaszországi nyári táborokat és ifjúsági vezetői programokat támogat.

Az érdekérvényesítés területén a munkacsoport számos tagja csatlakozott más hit által inspirált szervezetekhez, hogy nyilatkozatot adjanak ki az Ukrajnából érkező menekültekről és az ideiglenes védelemről szóló irányelv alkalmazásáról az Európai Tanács sürgős döntésével kapcsolatban: „...az ideiglenes védelemről szóló irányelv aktiválása és a külső határigazgatásra vonatkozó operatív iránymutatások bevezetése az EU–Ukrajna határokon történő határátlépés megkönnyítése érdekében” (Reliefweb, 2022). Üdvözölték az ukrainai menekültek szükségleteire fordítandó uniós finanszírozás mobilizálását és rugalmasságát. Bátorítónak találták, „hogy az uniós tagállamok pragmatikus megközelítést alkalmaztak az érintettek megsegítésére, például azáltal, hogy lehetővé tették az emberek számára, hogy megválasszathassák, melyik uniós tagállamba mennek”. Sürgették, hogy „minden Ukrajnát elhagyó, védelemre szoruló személy számára lehetővé kell tenni, hogy védelemben részesüljön – származásától, bőrszínétől [...] vagy tartózkodási státuszától függetlenül” (Reliefweb, 2022).

2022. július elején az ukrán görögkatolikus egyház püspökei a világ számos országából, akik a lengyelországi Przemyslnben tartott Szent Szinóduson találkoztak, meghívták a Katolikus Válasz Ukrajnáért szervezet létrehozóját egy párbeszédre az érdekérvényesítésről, amelyet a munkacsoport tagjaival együttműködve kell folytatni. A püspökök felidéztek a sok menekülttől hallott tanúságtételeket a „szeretetteljes és szelíd” gondoskodásról, amelyben a rendházakban, kolostorokban, szemináriumokban, katolikus iskolákban és más intézményekben részesültek, amelyek közül sokat

különböző globális, regionális és nemzeti katolikus szervezetek támogatnak. A püspökök rámutattak arra is, hogy több hosszú távú menedéket kell kialakítani, és segíteni kell a lakóhelyüket elhagyni kényszerülőknek és menekülteknek, hogy tisztességes munkalehetőséget találjanak. A püspökök hálájukat fejezték ki azoknak a helyi családoknak, akik megnyitották otthonaikat a kétségbeesett rászorulók előtt, és sürgető reményüket fejezték ki, hogy ugyanezek az anyák és gyermekek segítséget kapnak ahhoz, hogy ismét a családjuk körében élhessenek, és újból együtt lehessenek férjükkel és fiaikkal, akik Ukrajnában maradtak, hogy rendelkezésre álljanak a katonai szolgálatra (McNally, 2022). A munkacsoport tagjai most beépítik ezeket az üzeneteket a kormányzati és kormányközi jogalkotó és politikai döntéshozó szervekhez intézett két- és többoldalú felhívásaikba.

Az Európai Unió Püspöki Konferenciáinak Bizottsága (COMECE) figyelemmel kísérte és támogatta az Európai Parlament és az Európai Unió különböző intézményei körében zajló érdekérvényesítést az ukrán menekültekkel való méltányos bánásmóddal kapcsolatban, valamint az ukrainai helyzet békés rendezésére irányuló párbeszédet. 2022. június 17-én a bizottság felszólította az európai vezetőket, hogy „ne hagyjanak fel a háború befejezésére irányuló erőfeszítéseikkel a szabad, biztonságos és nemzetközileg elismert határain belül maradó, független Ukrajna érdekében [...] [és] valósítsák meg az unió hiteles bővítési folyamatát” (COMECE, 2022: 1).

LEHET-E EGYÁLTALÁN A BÉKE ÉPÍTÉSÉRE GONDOLNI EGY ÉRTELMETLEN HÁBORÚ KÖZEPETTE?

Ferenc pápa *Laudato si'* kezdetű enciklikájában kijelenti, hogy „egyetlen személy sem képes boldog mértéktartásban kibontakozni, ha nincs békében önmagával [...]”. A lelkiesség megfelelő felfogásának az is része, hogy kitágítjuk felfogásunkat a békéről, az ugyanis sokkal több, mint a háború hiánya” (Ferenc pápa, 2015: 225). Továbbá emlékeztet Lisieux-i Szent Teréz felhívására, hogy „a szeretet kis útján járjunk: ne szalasszuk el egy kedves szó, egy mosoly vagy bármilyen, békét és barátságot árasztó apró gesztus lehetőségét. Az átfogó ökológiához a mindennapi élet egyszerű gesztusai is hozzátartoznak, amelyek megtörik az erőszak, a kizsákmányolás és az önzés logikáját” (Ferenc pápa, 2015: 230).

Ezt a bölcsességet láttam kibontakozni a szemem előtt a közelmúltban tett ukrainai látogatásom során. Ott láttam és hallottam a lakhelyüket kényszerből elhagyó embereket, akik a családjuk és „otthoni” közösségeik elvesztésétől rettenetesen szenvedtek, mégis képesek voltak mosolyogni, és hálát adni azért a szeretetteljes és együttérző fogadtatásért, amelyet azoktól kaptak, akik fizikai, érzelmi és lelki szükségleteiket szolgálták. A különböző zsidó-keresztény vallási hagyományokhoz tartozó, katolikus/ortodox/protestáns/

Egyetlen személy sem képes boldog mértéktartásban kibontakozni, ha nincs békében önmagával.

---

zsidó, de még a nem hívő emberek is megtalálták a közös köteléket esendőségükben, de abban a békében is, amelyet a „szeretet kis útja” által tapasztaltak meg ideiglenes otthonaikban. Egy nő elmesélte nekem, hogyan menekült rémülten a bombázások elől a szülővárosából, és hogy milyen vendégszeretettel részesítették őt, családja többi tagját és sok más lakhelyét elhagyni kényszerülő személyt egy zsúfolt plébánián, amely egyébként épp elég kényelmes lett volna a helyi plébánián szolgáló két pap számára. Könnyek közt mesélte el, hogy idős édesanyja nem sokkal azután, hogy megérkeztek a plébániára, nagyon rosszul lett, és elmondta, hogyan vitte le a pap a földszintre, és hogyan kért neki orvosi segítséget a helyi kórházban. Megosztotta afölött érzett bánatát, hogy a sürgős orvosi segítség sem tudta megmenteni édesanyja életét. Ezután gyorsan kifejezte: elfogadja, hogy szeretett édesanyja békésen halt meg, és most a mennyben élvezi az örök békét. Megosztotta mély háláját azért is, hogy a házigazda pap megengedte neki, hogy a kutyáját is ott tartsa a plébánián, mondván, hogy „végül is a kutya is a családom része”.

Annak ellenére, hogy emberek egyéni szinten képesek arra, hogy a béke és az elfogadás álláspontjára jussanak, joggal merülhet fel a kérdés, hogy valóban lehetséges-e strukturált és tartós békét, illetve megbékélést elérni olyan nemzetek között, amelyek nyílt háborút és pusztítást folytatnak egymás ellen. Habár Ferenc pápa teljesen elismeri az ukrán nép „mártíriumát”, és nyíltan beszél róla, fáradhatatlanul imádkozik és nemzetközi párbeszédre szólít fel annak érdekében, hogy a szembenálló felek békére jussanak az ukrainai és világszerte a többi konfliktussal és erőszakkal járó helyzetben. Hallottuk szenvedélyes kérését 2022. március 6-án:

„Ukrajnában a vér és a könny folyói áramlanak. Nem pusztán katonai műveletről van szó, hanem háborúról, amely halált, pusztítást és nyomort hint el. Egyre magasabb az áldozatok száma, csakúgy, mint a menekülteké, különösen az anyáké és gyermekeké. Ebben a meggyötört országban óráról órára drámai módon növekszik a humanitárius segítségnyújtás szükségessége.

Szívből kérem a humanitárius folyosók tényleges biztosítását, a segélyek garantálását és az ostromlott területekre való bejutás megkönnyítését, hogy létfontosságú segítséget nyújthassunk a bombák és a félelem által elnyomott testvéreinknek. [...]

Mindenekelőtt kérem, hogy hagyják abba a fegyveres támadásokat, s a tárgyalások – és a józan ész – kerüljenek előtérbe. És a nemzetközi jogot ismét tartsák tiszteletben!” (Tornielli, 2022).

2022. március 25-én a Szentatya imájában felajánlotta Oroszországot és Ukrajnát Szűz Mária szeplőtelen szívének:

„Irgalom Anyja, hányszor megtapasztaltuk a te gondviselő gyöngédségedet, jelenlétedet, amely visszahozza a békét, mert te mindig Jézushoz, a Béke Fejedelméhez vezetsz bennünket.

De mi letévelyedtünk a béke útjáról. Elfelejtettük a múlt század tragédiáinak tanulságát, a világháborúkban elesettek millióinak áldozatát. Figyelmen kívül hagytuk az elkötelezettségeket, amelyeket a nemzetek közösségeként vállaltunk, és eláruljuk a népek békeálmait és a fiatalok reményeit. [...]

Rajtad keresztül áradjon a Földre az isteni irgalmasság, és a béke édes dobogása ütemezze ismét napjainkat” (Vatican News, 2022).

Ferenc pápa ritkán mulasztja el az alkalmat, hogy a heti általános kihallgatásokon, a Regina caeli és az Úrangyala imádságokon, valamint a világ vezetőivel való találkozóján a béke építésére, a párbeszéd és a tárgyalások előrehaladására buzdítson, mint például 2022. július 17-i üzenetében: „Mindig közel állok a mártíromságot szenvedő ukrán lakossághoz, akikre nap mint nap záporoznak a rakétacsapások. Hogy nem lehet megérteni, hogy a háború csak pusztulást és halált okoz, szétválasztja a népeket, megöli az igazságot és a párbeszédet? Imádkozom és remélem, hogy minden nemzetközi szereplő valóban a tárgyalások újraindításán fog dolgozni, nem pedig a háború értelmetlenségének szításán” (Ferenc pápa, 2022b).

A Szentatya már azzal kapcsolatban is kimutatta heves érzékenységét, hogy a háború a jelenlegi korban a globális hatások szörnyűséges kockázatát, köztük a nukleáris balesetek vagy a nukleáris fegyverek szándékos használatának kockázatát is magában hordozza. 2019-es hirosimai látogatása során és korábban is számos alkalommal a fegyverkezési verseny befejezésére szólított fel:

„A béke és a nemzetközi stabilitás összeegyeztethetetlen azzal, ha megpróbálnak egymás elpusztítására vagy a teljes megsemmisülés veszélyétől való félelemre alapozni. A békét és a nemzetközi stabilitást csak a szolidaritás és az együttműködés globális etikája alapján lehet elérni egy olyan jövő szolgálatában, amelyet a ma és a holnap egész emberi családjában az egymásrautaltság és a közös felelősség határoz meg. Itt, ebben a városban, amely szemtanúja volt egy nukleáris támadás katasztrofális humanitárius és környezeti következményeinek, soha nem szólalhatunk fel elégszer a fegyverkezési verseny ellen. Az olyan értékes erőforrásokat pazarol el, amelyeket jobban fel lehetne használni a népek egységes fejlődésének javára és a természeti környezet védelmére. Egy olyan világban, ahol gyermekek és családok milliói élnek embertelen körülmények között, az egyre pusztítóbb fegyverek gyártásából, korszerűsítéséből, karbantartásából és értékesítéséből származó vagyonok és az erre pazarolt pénz égbekiáltó szegényen” (CNA, 2019).

Az ukrajnai helyzettel kapcsolatban Ferenc pápa ismét riadót fúj a nukleáris fegyverek bevetésével való fenyegetés ellen, nem is beszélve felhalmozásukról az értelmetlen fegyverkezési verseny során. A közösségi médiához folyamodott, és 2022. augusztus 1-jén a következő tweetet indította el a Twitteren: „A nukleáris fegyverek (#NuclearWeapons) használata, valamint pusztá birtoklása is erkölcstelen. A hamis biztonságérzet és a »terror egyensúlyának« védelmére és biztosítására irányuló kísérlet a népek közötti kapcsolatok megmérgezéséhez vezet, és akadályozza a valódi párbeszédet. #NPTRevCon” (Ferenc pápa, 2022c).

A Szentatya határozottan kifejezett aggodalma ismét profetikusként tűnt, mivel alig egy héttel később Ukrajnában a zaporizzsjai nukleáris komplexumot bombatámadás érte, és nemzetközi riadalmat keltett, hogy az erőmű feletti ellenőrzésért folytatott harc globális katasztrófát idézhet elő. Ez arra készítette Antónió Guterrest, az ENSZ főtitkárát, hogy kijelentse: „Egy atomerőmű elleni támadás öngyilkos dolog. Remélem, hogy ezek a támadások véget érnek” (UN News, 2022). Véletlen egybeesés folytán Guterres úr részt vett Japánban a hirosimai bombázás idejének megemlékezésén, ahol szintén nagy szenvedéllyel jelentette ki: „Az emberiség töltött fegyverrel játszik [...] A geopolitikai helyzet radikalizálódásának vagyunk tanúi, és ezért a nukleáris háború veszélyéről nem tudunk teljesen megfeledkezni” (France 24, 2022). Ezt követően augusztus 8-án, az ENSZ székházában a nukleáris fegyverek elterjedésének megakadályozásáról szóló vita során a Szentszék küldöttségvezetője kijelentette:

„A Szentszék szerint az atomenergiát csak békés célokra szabad felhasználni. A nukleáris technológia a rák kezelésével, a terméshozamok javításával, a vízkészletek kezelésével és védelmével, valamint az óceánok szennyezésének ellenőrzésével hozzájárult a fenntartható fejlődéshez [...]. Mindezen eredmények ellenére a nukleáris technológia elterjedése nem zajlott problémamentesen. Az atomenergia békés célú felhasználásának biztosítása azt jelenti, hogy az atomenergia, az orvostudományi és kutatási létesítmények nem lehetnek egy háború célpontjai. Nem szabad, hogy „piszkos bombákat” hozzanak létre, vagy sugárszennyezést okozzanak a helyi közösségeknek és a környezetnek, károsítva a jelen és a jövő generációkat. Ennek fényében a Szentszék először is emlékeztet arra, hogy a genfi egyezmények I. jegyzőkönyve tiltja az atomerőművek elleni támadásokat, és sürgeti, hogy a polgári objektumok, köztük a nukleáris létesítmények védelme továbbra is elsőbbséggel szerepeljen a nemzetközi napirenden. Ezeknek az erőfeszítéseknek a háborúk és konfliktusok másodlagos következményeire is reagálniuk kell, amelyek a fegyverek elhallgatása után még sokáig fennmaradnak” (Caccia, 2022).

Természetesen Ferenc pápa is tisztában volt azzal, hogy a gabonaraktárak és az ukrán kikötők orosz blokádja miatt a globális éhezés és éhínség súlyosbodhat. Az ENSZ Élelmezési Világprogramja, illetve Élelmezési és Mezőgazdasági Szervezete már korábban is figyelmeztetett egy ilyen válságra, például az alábbi nyilatkozatban: „Jelenleg Ukrajna gabonasilói tele vannak. Ugyanakkor világszerte negyvennégy milliő ember menettel az éhhalál felé [...]. Meg kell nyitnunk ezeket a kikötőket, hogy az élelmiszerek be- és kijuthassanak Ukrajnából [...]. A világ ezt követeli, mert világszerte több százmillió ember függ az ezeken a kikötőkön keresztül érkező élelmiszerektől” (Caccia, 2022). Maga a Szentatya a következő felhívást tette közzé ezzel kapcsolatban: „Nagy aggodalomra ad okot a blokád az Ukrajnából származó gabonával szemben, amelytől emberek millióinak élete függ, különösen a legszegényebb országokban. Szívüől kérem, hogy tegyenek meg minden erőfeszítést a kérdés megoldása és az élelemhez való egyetemes emberi jog biztosítása érdekében. Kérem, ne használják a búzát, ezt az alapvető élelmiszert háborús fegyverként!” (Ferenc pápa, 2022d).

Később, a gabonaszállítmányok megindulásakor, amelyet az Oroszország és Ukrajna közötti, az ENSZ főtitkára és a török kormány által közvetített közelmúltbeli megállapodás tett lehetővé, Ferenc pápa megragadta az alkalmat, hogy pozitívabb hangnemben rámutasson: a fokozott párbeszéd további előrelépéshez vezethet a béketeremtésben: „Szeretném üdvözölni a gabonával megrakott első hajók indulását az ukrán kikötőküől. Ez a lépés azt mutatja, hogy lehetséges a párbeszéd és konkrét eredmények elérése, amelyek mindenki számára előnyösek. Ezért ez az esemény a remény jelének tekinthető, és őszintén remélem, hogy ezen az úton haladva véget vethetünk a harcoknak, igazságos és tartós békére juthatunk” (Watkins, 2022).

Végezetül tegyük hozzá buzgó és állandó imánkat: „Agnus Dei, qui tollis peccata mundi, dona nobis pacem... Isten Báránya, ki elveszed a világ bűneit, adj nekünk békét!”

Fordította: Solymári Dániel

Végjegyzet

- 1 „A háborúzóknak harci kedve és minden emberi békétlenség a békéhez kíván eljutni, mint végcélhoz, mert egyetlen teremtett lény sincs, aki ne vágyódna a békére” (Szent Ágoston: 2009).
- 2 A Magyar Máltai Szeretetszolgálat aktivitásáról az ukraine.maltai.hu weblapon található bővebb információ angol és magyar nyelven, heti bontásban (a szerk.).

Felhasznált irodalom

- AQUINÓI SZENT TAMÁS: *Summa Theologiae*, <https://www.newadvent.org/summa/3040.htm> (letöltve: 2022. 08. 31.).
- CACCIA, GABRIELE (2022): *Gabriele Caccia érsek, a szentszéki küldöttség vezetőjének nyilatkozata a nukleáris fegyverek elterjedésének megakadályozásáról szóló szerződés részes feleknek tízedik felülvizsgálati konferenciája III. főbizottságának általános vitája során*, 2022. 08. 08., <https://ilsismografo.blogspot.com/2022/08/onu-archbishop-caccia-addresses-main.html> (letöltve: 2022. 08. 31.).
- CARITAS EUROPA (2022): *War in Ukraine*, 2022. 03. 02., <https://www.caritas.eu/war-in-ukraine/> (letöltve: 2022. 08. 31.).
- CNA (2019): *Pope Francis in Hiroshima: 'Never again war'*, 2019. 11. 24., Catholic News Agency, <https://www.catholicnewsagency.com/news/42915/pope-francis-in-hiroshima-never-again-war> (letöltve: 2022. 08. 31.).
- COMECE (2022): *Statement prepared by the COMECE Commission on External Affairs of the European Union: Europe, renew your vocation to promote peace*, 2022. 06. 16., <https://www.comece.eu/wp-content/uploads/sites/2/2022/06/2022-06-17-Statement-Background-Peace-EXTERN.pdf> (letöltve: 2022. 08. 31.).
- CR4U (2022): *Working Group Weekly Updates*, <https://www.cr4u.info/updates> (letöltve: 2022. 08. 31.).
- DEPAUL INTERNATIONAL (2022): *News and Blog*, <https://int.depaulcharity.org/news/> (letöltve: 2022. 08. 31.).
- FERENC PÁPA (2015): *Laudato si'* kezdetű enciklikája közös otthonunk gondozásáról, #82, <http://szit.katolikus.hu/feltoltes/Laudato%20si%27.pdf> (letöltve: 2022. 08. 31.).
- FERENC PÁPA (2020): *Fratelli Tutti*, enciklika a testvériségről és a társadalmi barátságról, #30, https://www.vatican.va/content/francesco/en/encyclicals/documents/papa-francesco_20201003_enciclica-fratelli-tutti.html (letöltve: 2022. 08. 31.).
- FERENC PÁPA (2022a): *Ferenc pápa felhívása az általános kihallgatáson*, 2022. 02. 23., <https://www.vatican.va/content/francesco/en/audiences/2022/documents/2022-0223-udienza-generale.html> (letöltve: 2022. 08. 31.).
- FERENC PÁPA (2022b): *Angelus*, <https://www.vatican.va/content/francesco/en/angelus/2022/documents/20220717-angelus.html> (letöltve: 2022. 08. 31.).

- FERENC PÁPA (2022c): Twitter-bejegyzés, 2022. 08. 01., https://twitter.com/Pontifex/status/1554066914380357633?ref_src=twsrc%5Etfw (letöltve: 2022. 08. 31.).
- FERENC PÁPA (2022d): *Ferenc pápa felhívása az általános kihallgatáson*, 2022. 06. 01., <https://www.vatican.va/content/francesco/en/audiences/2022/documents/20220601-udienza-generale.html> (letöltve: 2022. 08. 31.).
- FRANCE 24 (2022): *Any attack on a nuclear plant 'suicidal': UN chief Guterres*, 2022. 08. 08., <https://www.france24.com/en/live-news/20220808-any-attack-on-a-nuclear-plant-suicidal-un-chief-guterres> (letöltve: 2022. 08. 31.).
- JESUITS GLOBAL (2022): *Ukraine Emergency: The Jesuits' Commitment Goes On*, 2022. 03. 18., <https://www.jesuits.global/2022/03/18/ukraine-emergency-the-jesuits-commitment-goes-on/> (letöltve: 2022. 08. 31.).
- KNIGHTS OF COLUMBUS (2022): *Knights of Columbus From Around the World Rapidly Respond to Need in Ukraine. Supplies already arriving in Ukraine and Poland to assist refugees*, 2022. 03. 02., <https://www.prnewswire.com/news-releases/knights-of-columbus-from-around-the-world-rapidly-respond-to-need-in-ukraine-301494392.html#:~:text=On%20Friday%2C%20Feb.,up%20to%20an%20additional%20%24500%2C00> (letöltve: 2022. 08. 31.).
- MARTINO, RENATO RAFFAELE (2004): *Az egyház társadalmi tanításának kompendiuma*, https://www.vatican.va/roman_curia/pontifical_councils/justpeace/documents/rc_pc_justpeace_doc_20060526_compendio-dott-soc_hu.html (letöltve: 2022. 08. 31.).
- NANCY McNALLY: *Needs Evolving but No Less Urgent in Ukraine*, 2022. 07. 11., <https://www.icmc.net/2022/07/11/needs-evolving-but-no-less-urgent-in-ukraine%ef%bf%bc/> (letöltve: 2022. 08. 31.).
- ORDER OF MALTA (2022): *Ukraine War: From Emergency Response to Mid-Term Planning*, 2022. 07. 22., <https://www.orderofmalta.int/news/ukraine-war-emergency-response-mid-term-planning/> (letöltve: 2022. 08. 31.).
- RELIEFWEB (2022): *Statement on the arrival of refugees from Ukraine and the application of the Temporary Protection Directive*, 2022. 03. 23., <https://reliefweb.int/report/moldova/statement-arrival-refugees-ukraine-and-application-temporary-protection-directive> (letöltve: 2022. 08. 31.).
- SZENT ÁGOSTON (2009): *Isten városáról*, Budapest, Kairosz, 229–230.
- TORNIELLI, ANDREA (2022): *Those „rivers of blood” in Ukraine: „war”, not „a military operation*, Vatican News, 2022. 03. 06., <https://www.vaticannews.va/en/pope/news/2022-03/those-rivers-of-blood-in-ukraine-war-not-a-military-opera.html> (letöltve: 2022. 08. 31.).
- UN NEWS (2022): *Attacking a nuclear plant 'suicidal,' UN chief tells journalists in Japan*, 2022. 08. 08., <https://news.un.org/en/story/2022/08/1124142> (letöltve: 2022. 08. 31.).

- UN OCHA (2022): *Situation Report*, 2022. 07. 27., <https://reliefweb.int/report/ukraine/ukraine-situation-report-27-jul-2022-enruuk> (letöltve: 2022. 08. 31.).
- VATICAN NEWS (2022): *Az emberiség, Oroszország és Ukrajna felajánlási imája Szűz Mária Széplőtelen Szívének*, 2022. 03. 23., Vatican News, <https://www.vaticannews.va/hu/papa/news/2022-03/papa-felajanlas-maria-sziv-emberiseg-oroszorszag-ukrajna.html> (letöltve: 2022. 08. 31.).
- WATKINS, DEVIN (2022): *Pope applauds Ukrainian grain deal as sign of hope for peace*, 2022. 08. 07., Vatican News, <https://www.vaticannews.va/en/pope/news/2022-08/pope-francis-ukraine-russia-grain-appeal-peace.html> (letöltve: 2022. 08. 31.).
- II. JÁNOS PÁL PÁPA (1987): *Sollicitudo rei socialis* enciklika a *Populorum progressio* 20. évfordulójára, #39, https://www.vatican.va/content/john-paul-ii/hu/encyclicals/documents/hf_jp-ii_enc_30121987_sollicitudo-rei-socialis.html#A_szolidarit%C3%A1s (letöltve: 2022. 08. 31.).
- II. Vatikáni Zsinat (1965): *Gaudium et spes* kezdetű lelkipásztori konstitúció, #81.
- VI. PÁL PÁPA (1967): *Populorum progressio*, enciklika a népek fejlődéséről, #76, https://www.vatican.va/content/paul-vi/en/encyclicals/documents/hf_p-vi_enc_26031967_populorum.html (letöltve: 2022. 08. 31.).
- XIII. LEÓ PÁPA (1891): *Rerum novarum* enciklika, #42, https://www.vatican.va/content/leo-xiii/hu/encyclicals/documents/hf_l-xiii_enc_15051891_rerum-novarum.html (letöltve: 2022. 08. 31.).
- XVI. BENEDEK PÁPA (2009): *Caritas in Veritate* enciklika, #72, https://www.vatican.va/content/benedict-xvi/hu/encyclicals/documents/hf_ben-xvi_enc_20090629_caritas-in-veritate.html (letöltve: 2022. 08. 31.).
- XXIII. JÁNOS PÁPA (1961): *Mater et magistra* enciklika, #215.
- XXIII. JÁNOS PÁPA (1962): *Pacem in terris* enciklika, #80, https://www.vatican.va/content/john-xxiii/hu/encyclicals/documents/hf_j-xxiii_enc_11041963_pacem.html (letöltve: 2022. 08. 31.).

Reflections on Peace and Acquiring Peace in the Context of the Present-day Context in Ukraine

ABSTRACT

In this paper, we consider the elements of the Catholic Church's magisterium on peace and peacemaking in the context of the war in Ukraine. As we look back at the reflections of some of the great Catholic peacemakers, we meditate on what responses can be given in the context of peace between peoples. We will also present the charitable work of some of the member organisations of the International Catholic Migration Committee and the Catholic Response for Ukraine Task Force in relation to the conflict in Ukraine.

KEYWORDS: peace, peacemaking, migration, Holy See, Pope Francis, wars

ROBERT J. VITILLO | Teológiai és pszichológiai tanulmányait az Egyesült Államokban végezte. Papszentelését követően egyházmegyei karitászszervezetekkel dolgozott menekülteket segítő programok keretében. 2016 óta a Nemzetközi Katolikus Migrációs Bizottság (International Catholic Migration Commission) főtitkára, a Katolikus Válasz Ukrajnáért (CR4U) munkacsoport kezdeményezője.

V. KOMLÓSI ANNAMÁRIA

Béke és lelki békesség

Pszichológiai elemzés az egyén nézőpontjából

ABSZTRAKT

A Covid-19-pandémia és az orosz-ukrán háború nemzetközi krízishelyzete az élet minden területére hatással van. Tanulmányunk az egyén lelki békességének állapotát tekinti kiindulópontnak a béke értelmezéséhez. A lelki békességet az optimális jóllét olyan állapotaként tételezzük, amelyben az egyén intrapszichés és interperszonális értelemben egyensúlyban van. Bemutatjuk, hogyan formálják örökletes és korai társas hatások a pszichés élményekért és a magatartás szabályozásáért felelős idegrendszeri folyamatokat. Áttekintjük a stressz és a konfliktusok generálásában, illetve mérséklésében szerepet játszó, evolúciós örökségként működő társas magatartásformákat (agresszió, dominancia-önalávetés, versengés, altruizmus). Rámutatunk, hogyan borítják fel az egyensúlyi állapotot, és hogyan erősítik fel az egyénnek a biológiai determinációkból adódó sérülékenységet a válsághelyzetek. A pandémia és az ukrajnai háború példáin mutatjuk be, hogy milyen lehetőségek vannak a stressz és a konfliktusok csillapítására krízishelyzetekben.

KULCSSZAVAK: lelki egyensúly, jóllét, pszichés sérülékenység, válság, megküzdés

---

Magyarország közvetlen közelében – tíz éven át, 1991 és 2001 között – zajlott a délszláv háború. Bár néhány eseménye áttört az országhatárunkon is, hazánk lakosságának többsége úgy élte meg, hogy minket nem érint, mi nem lehetünk veszélyben. Azóta húsz év eltelt, és már szinte teljesen el is feledkeztünk róla, amikor 2022 februárjában Oroszország megtámadta Ukrajnát. Háborús katasztrófa zajlik a közvetlen közelünkben, miközben még a Covid-19-pandémia katasztrófájának árnyéka is fölöttünk lebeg. Válságos időszakot élünk Európa-szerte, sőt világszerte. Mi történik ilyenkor az egyénben?

A háborúval szembeállítható béke nem kifejezetten pszichológiai fogalom, jöllehet a lélektanban már létezik békepszichológia nevű szakága is (lásd például Christie et al., 2008). A háborúk okainak feltárása és értelmezése messze túlmutat a pszichológia kom-

petenciakörén, az orosz–ukrán háborús válság azonban arra figyelmeztet, hogy mivel a háborús veszély még a békésnek hitt nyugati világban is ott lappang, minden tudományterületnek aktualizálnia kell a háborúkkal kapcsolatos ismereteit.

Háború és béke összefüggésében a lélektanon belül a szociálpszichológiai magyarázatok a legismertebbek. Jelen tanulmányban azonban a személyiség-lélektan felől közelítjük meg a témát, az egyén belső békéjét meghatározó feltételekből kiindulva. Mivel mind a béke, mind a lelki békesség egyfajta pozitív emóciókkal kísért egyensúlyi állapotra, a jól működésre és jóllétre utal, részletesen elemezzük, hogy milyen tényezők teszik lehetővé vagy nehezítik meg az egyensúly, illetve az optimális működés folyamatos újrateremtését, és hogy ebben milyen szerepe van a stressz megélésének és kezelésének, valamint a válsághelyzeteknek.

A béke és a lelki béke pszichológiai jelenségkörének fő témái közül leginkább érintett fogalomnak a konfliktus, méghozzá az interperszonális konfliktus tűnik. Ennek a jelenségnek hatalmas szakirodalma van. Tanulmányunkban azonban csak azzal az aspektussal foglalkozunk, hogy melyek azok a biológiai és társas tényezők által is determinált, az emberi alaptermészetben rejlő legfőbb okok, amelyek miatt úgy bomlik meg a konfliktusmentesség (kiegyensúlyozottság) állapota, hogy az akár destruktív és/vagy öndestruktív következményekkel is járhat az egyénre vagy az egyén és világa kapcsolatára nézve. A pszichés jól működést kikezdő és támogató alapvető determinációk összegzése nyomán, a katasztrófapszichológia ismeretanyagára támaszkodva foglaljuk össze, hogy a külső egyensúlyt felborító háború szükségszerűen milyen pszichés és viselkedéses következményekkel jár. Végül a Covid–19-pandémia és az orosz–ukrán háború katasztrófahelyzeteinek példáira utalva soroljuk fel az intrapszichés és interperszonális konfliktusok csillapításának/kezelésének módszereit.

BÉKESSÉG AZ EGYÉN SZINTJÉN: EGYENSÚLY, JÓL MŰKÖDÉS, JÓLLÉT

Az emberek közötti különbségek determinánsai

Tanulmányunk első témája az ember biológiai, intrapszichés és interaktív működését tekintve optimális egyensúlyi állapot, azaz a békesség és jól működés, illetve az optimális jóllét (Keyes et al., 2002) állapota.

Az élő szervezet egyensúlyi állapota mindig dinamikus egyensúlyt jelent. A külső és belső történések összhangja időleges, ám ritmikusan vissza-visszatérő (újra- és újrateremtendő) állapot, amely ráadásul egyéni variációkat mutathat.

Tudjuk, hogy a testébe zárt ember valójában mélyen beágyazott a fizikai és társas környezetébe, és amikor intrapszichés (belső lelki) megélésekről beszélünk, valójában akkor is a személy és a környezet interakciójából adódó állapotokról van szó.

Engel (1977) nyomán már a hetvenes évektől elterjedt az ember bio-pszicho-szociális egységként értelmezése, amely mára a spirituális komponenssel bővült (Andrejkovics et al., 2013). Amikor az emberre bio-pszicho-szocio-spirituális egységként gondolunk, nem-

csak azt tételezzük, hogy fizikai és lelki mivoltunkban mélyen beágyazottak vagyunk a bennünket körülvevő társas és szellemi környezetbe, hanem azt is, hogy mindezen összetevők mindenkori tartalmi és változásai együttesen fogják meghatározni, hogy mikor érezzük magunkat egyensúlyban (rendben) lévőknek a világunkban.¹

Napjainkban a pszichológia az emberrel foglalkozó egyéb tudományterületek – a humánantropológiától az evolúciós megközelítésen át az idegtudományig vagy a hálózatelméletekig – ismeretanyagára is támaszkodva keres magyarázatot az ember pszichés és viselkedéses sajátosságaira. Az öröklés, illetve a környezeti determináció már régóta nem vagylagos hatásként merül fel, sőt nem is „és” vagy „is-is” kapcsolattal, hanem egymást meghatározó tényezőkként (Szokolszky, 2002).

EGYENSÚLY BIOLÓGIAI SZINTEN

A pszichés folyamatok biológiai determinációja elsősorban az idegrendszeri szabályozó folyamatok sajátosságaiban ragadható meg, és fontos tudatosítani, hogy a társas, sőt társadalmi és kulturális hatások is kölcsönviszonyban vannak a biológiai szinttel.

Genetikai determináció

A genetikai átörökítéssel foglalkozó kutatások szerint veleszületett egyéni és típusos különbségek vannak abban, hogy az optimális működési képességünk érdekében hogyan viszonyulunk a bennünk zajló és a külvilágból érkező hatásokhoz. Eltérések vannak már abban is, hogy például az optimális aktivitású állapotunk milyen szélsőségek között mozog, és mennyi ideig tartható fenn. Különbözünk abban, hogy mennyire fogadjuk nyitottan vagy keressük akár kockázatvállalóan az újabb és újabb környezeti ingereket, illetve mennyire éljük meg az új ingereket kihívást jelentő pozitív vagy szorongáskeltő és kerülendő negatív stresszként (Apter, 1992).

A stresszkutatásokból ismeretes, hogy a stressz nem feltétlenül ártalmas. Selye János erről egyenesen így fogalmaz: „A stresszmentes állapot a halál” (Selye, 1976: 30). A stressz életünk természetes velejárója. Am túl erős formában vagy túl hosszan tartóan megbetegítő lehet. Fizikai és pszichés betegségek egész sora alakulhat ki tartós vagy erős stresszhatás következtében – a gyomorfekélytől a magas vérnyomáson át a depresszióig vagy pánikzavarig. Lazarus és Folkman (1984) a megküzdés jelenségével összefüggésben arra is rávilágított, hogy a stressz hatása döntően attól függ, hogy a stresszingert mi magunk hogyan értelmezzük: kihívásnak vagy ártalomnak.

A személyiség típusos különbségeinek kutatásai a személyiség- és karaktervonások, valamint a temperamentum szintjén mutattak ki genetikailag meghatározott alapvető diszpozíciókként működő pszichés és viselkedéses jellemzőket (Carver–Scheier, 2006; Nagy – Gyöngyösiné Kiss, 2007; Cloninger, 2006). Ez azt sugallhatja, hogy az alkalmazkodást hátrányosan vagy előnyösen befolyásolhatja a valamely diszpozíciós dimenzióban elfoglalt pozíció (például hogy veleszületetten impulzívabbak vagy érzelmileg stabilabbak vagyunk, mint mások). Az alapidimenziókban elfoglalt pozíciók azonban kombináltak akár

egymást kompenzálva is segíthetik az adekvát alkalmazkodást és így a pszichés egyensúlyt. Lássunk erre egy aktuális példát. Katonáknál szakmai előnyt jelenhet az élménykeresés vonásának (Zuckerman, 1979) magas szintje. Afganisztánban szolgáló békefenntartó katonáknál az élménykeresést más személyiségjellemzőkkel együtt vizsgálva például azt mutatták ki, hogy azoknál, akiket mérsékelten, de magas szintű élménykeresés jellemzett, ám a rendezettség iránti igényt mutató vonásuk is magas szintű volt, kisebb mértékben csökkent a jóllételemény (a pszichésen erősen megterhelő) bevetések után, mint azoknál, akiknél a magas élménykeresés mellett a rendezettség iránti igény alacsony szintű volt (Parmak et al., 2014, idézi Breivik et al., 2019). A konkrét vizsgálati eredményen túl ebből a példából az is kitűnik, hogy az optimális személy-környezet interakció szempontjából mennyire fontos a foglalkozás-, illetve hivatásválasztásnál a pálya és a személyiség összeillése.

Újabban olyan vonásokra is fény derült, amelyek bizonyos (elsősorban interperszonális) helyzetekben kifejezetten nehezítik az interperszonális egyensúly létrejöttét, és erősen negatív a felhangjuk (Bereczkei et al., 2021). Paulhus és Williams (2002) először három ilyen maladaptív, szubklinikai szintű patológiának minősíthető személyiségvonást azonosított (a „sötét triád”: pszichopátia, narcizmus, machiavellizmus), majd Buckels és munkatársai (2013) ezt a mindennapi szadizmussal egészítették ki („sötét tetrad”). A másokkal szemben megnyilvánuló hideg és számító viselkedés, az önimádat, mások manipulálása és megtévesztése, valamint mások fájdalmának az élvezete biológiai szinten is igazolható személyiségvonások. Ezek fennmaradásáért azonban korunk értékrendszerének és az erőteljes individualizációnak (Lasch, 1984) a sajátosságai is felelőssé tehetőek. Konrad Lorenz még a sötét tetrad vonásainak kimutatása előtt fogalmazta meg, hogyan válhat értékke korunk emberének több destruktív jellemzője. „A ma élő emberek döntő többsége értékként már csak azt fogadja el, ami a részvét nélküli konkurenciaharcban szükséges ahhoz, hogy embertársait túlszárnyalja. Minden olyan eszköz, mely ezt a célt szolgálhatja, hazug módon önmagában is értékként jelenik meg” (Lorenz, 1989: 32).

A klasszikus vonás- és temperamentumkutatásokhoz képest a pozitív pszichológia új irányt adott a személyiségjellemzők kutatásának. Feladták a kutatás „értéksemleges” kiindulását. A nagy filozófiai és vallási tanítók és tanítások (Platón, Arisztotelész, Buddha, Szent Ágoston, Aquinói Szent Tamás, az Ótestamentum, a Talmud, a Korán stb.) által megfogalmazott fő humánérények közös elemeit azonosítva kezdték keresni, hogy milyen adottságok és képességek („erősségek”) tartoznak ezekhez, és azok hogyan járulnak hozzá az emberek jól működéséhez és jóllétéhez. A kutatás eredményeként hat fő erényt (bölcesség és tudás, bátorság, szeretet és emberség, igazságosság, mértékletesség, spiritualitás és transzcendencia) és az ezen erények kibontakozását támogató huszonegy karaktererősséget sikerült kimutatniuk (Seligman, 2002).

Korai fejlődési hatások

Az örökletes diszpozíciók mellett a korai életévek tapasztalatai is meghatározók az idegrendszeri szabályozó folyamataink – akár pozitív, akár negatív irányú – alakulására néz-

ve (Kökönyei, 2016). Jól ismert példa, hogy a kapcsolati életre evolúciósan előhuzalozott agyunkban az anya és a csecsemő fizikai érintkezése (az oxitocin hormon generálásával) segíti elő a kötődés kialakítását. Az elhanyagolás és bántalmazás ugyanakkor több szinten is megnehezítheti a pszichés működésért felelős idegrendszeri szabályozás egészséges fejlődését. Ám idegrendszeri plaszticitásunknak köszönhetően még a negatív korai hatások is kompenzálódhatnak, ha a fejlődő szervezet genetikai alapjai nem voltak túl rosszak, és a korai negatív hatásokat a későbbiekben pozitívak követik. Nem véletlen, hogy az utóbbi évtizedekben különösen nagy figyelmet kapott a reziliencia (rugalmas ellenállás) jelensége, amely az emberiségnek a legkedvezőtlenebb körülmények ellenében is megmutatkozó különleges alkalmazkodóképességét emeli fókuszba (Szokolszky – V. Komlósi, 2015).

EGYENSÚLY PSZICHÉS SZINTEN

A személyiséget nemcsak a bio-pszicho-szocio-spirituális egységként értelmező kutatók, hanem lényegében minden személyiségelmélet rendszerként határozza meg. Abban eltérések vannak, hogy ki mit tekint a rendszer alkotóelemeinek, ám mindenütt fontos kérdés, hogy mi működteti, illetve mi tartja egyensúlyban a rendszert. A személyiséget az énképek, énsémák rendszerének tekintő kognitív énelméletek az optimális működést a személyiségrendszer elemeinek integritásában, koherenciájában vagy a belső szükségletekkel való kongruenciában vélik felfedezni (V. Komlósi – Nagy, 2003).

Az érendszer jól működése szempontjából fontos szerepe van a rendszert alkotó énképek értékének. Az önértékelés (önbecsülés) szintje ugyanis alapvető meghatározója a jóllétélménynek (V. Komlósi, 2007). Bár az önértékelés gyökerei az egyén önindította folyamataiból és a társas tükrözésből egyaránt származtathatók (V. Komlósi, 2007), Leary és Baumeister (2000) *sociometer hypothesis* elmélete a társas visszajelzéseket tartja elsődleges determinánsnak. Elméletük szerint az önértékelés evolúciósan kialakult funkciója, hogy

monitorozza az egyén társas elfogadottságát.

Alább majd a csoporthoz tartozás szükségletének speciálisan az identitásra és az önbecsülésre gyakorolt hatását is bemutatjuk. A szociométer funkció, vagyis hogy másokhoz mérve, „mások tükrében” ítéljük meg önmagunkat, lehet hasznos

---

Az önértékelés (önbecsülés) szintje alapvető meghatározója a jóllétélménynek.

---

is, de káros is. „Hiába fürösztöd önmagadban, / Csak másban moshatod meg arcodat” – írja József Attila *Nem én kiáltok* című költeményében. Ám, ha hamisak a tükörképek – irreálisan pozitív vagy durván negatív képet festenek rólunk –, rossz vágányra kerül az alkalmazkodásunk. A legnagyobb veszélyt a szociális leértékelés és elutasítás szélsőséges formája jelenti, amikor a társas környezet egyenesen az egyén emberi mivoltát kérdőjelezi meg, azaz úgy viszonyulnak hozzá, mint egy tárgyhoz, vagy olyan szinten negligálják, mintha nem létezne. Ez történik a kisgyermekkor elhanyagolás és bántalmazás esetében, és ez történik csoportok között kiélezett konfliktusok esetében is, különösen ha

azok háborúig fajulnak. A másik ember semmibevétele, identitásában az emberi méltóságától való megfosztása a lehető legdestruktívabb hatás – mindkét félre nézve. A másik ember megfosztása emberi méltóságától a lélek halála az elszenvedő számára, és a lélek torzulása az elkövető számára. (Bizonyíték erre az elutasítottság miatt elkövetett öngyilkosság, vagy a felhatalmazottság érzése az elutasítóknak az elutasítottakkal szemben megengedett destruktív, sőt gyilkos magatartásra.)

A személyiség szerkezeti elemeinek integritásából fakadó pszichés egyensúly az integritás felbomlásával megszűnik. Mivel a személyiség-, illetve énszerkezet az ontogenetikus fejlődés és külső kényszerek következtében szükségszerűen változik, az egyensúlyt állandóan újra kell teremteni. Erik H. Erikson szerint minden fejlődési fázisban ez a személy életfeladata. Komoly erőfeszítést igénylő belső összerendeződést az identitásfázis követel meg, és ennek sikeres teljesítése után az „identitáson túl” (Erikson, 1991: 489) következhet a világgal való magasabb szintű egység megteremtése.

Abraham Maslow (1983) fejlődésmodellnek tekinthető szükségleti piramisa azt mutatja be, hogy humán (fiziológiai, biztonsági, valahová tartozás iránti, önbecsülési, önmegvalósítási) alapszükségeink hierarchikus rendszerének állomásain a kielégítettség, illetve a kielégületlenség hogyan alakítják a világgal való kapcsolatunk mintázatának tartós lenyomatát az elménkben. Ha eljutunk az önmegvalósításig, megélhetjük egy nálunk magasabb egységhez tartozás élményét is, amely ezután transzcendenciaszükségletként működik bennünk (Maslow, 2003).

A humanisztikus, egzisztenciális és pozitív pszichológusoknál különlegesen fontos téma az egészséges működés és az egységélmény. A személyiségen belül és a személyek között létrejövő összhangot az aktuális helyzetek sikeres kezeléséhez éppúgy feltételnek tartják, mint a személyiség egészséges fejlődéséhez, illetve kiteljesedéséhez. Csíkszentmihályi (2004) szerint főként a flow-élményt gyakran átélő úgynevezett autentikus személyiséget jellemzi ez a fajta összhang. Maslow a flow-jellegű különleges integratív állapotot transzcendens vagy csúcselménynek nevezi, és a vallásos érzés magjának tartja (Maslow, 1980: 339; Maslow, 2005). Meg kell jegyeznünk, hogy ezek az „egységélmények” többnyire sajátos „módosult tudatállapotban” történnek meg, amelyekből könnyű a visszatérés az aktuális „realitásba”, amennyiben kellően kidolgozott önkontrollélmény bázisán jöttek létre.

A jól működés feltétele a személy és a környezet viszonyának kontrollálását biztosító önszabályozás visszacsatolós idegrendszeri folyamatainak egyre magasabb szintre kerülése (Carver–Scheier, 2006). Az önszabályozásnak a tudatos önkontrollig fejlődése ősi szükségletekben gyökerezik: a megismerés szükségletében és a környezet fölötti kontroll igényében, amely az énléménnyel társulva a hatékonyság (*effektancia*), majd a kompetencia szükségletévé csiszolódik. Ahhoz, hogy a környezeti történésekre adekvátan tudjunk reagálni, be kell tudnunk jósolni a várható történéseket. Ha a világot kiszámíthatónak érezzük, akkor arra nemcsak reagálni tudunk, hanem befolyásolni is képesek vagyunk. A csoportban élő ember számára humánkörnyezetének bejósolható-

sága kiemelten fontos. Erre szelektálódott ki evolúciósan egy új képesség: a többi ember gondolatainak és szándékainak „leolvasási” képessége, hogy kiszámíthatók és befolyásolhatók legyenek mások reakciói. Ez a „tudatelméletnek” (magyar fordításban néha elmeolvasásnak vagy értelemfeltevésnek) nevezett képesség a másik ember fölötti kontroll igen kifinomult manipulatív formáit is lehetővé teszi. Eszköze lehet nemcsak a nyílt befolyásolásnak, hanem a csalásnak, de – szerencsére – a csalás leleplezésének is. Az ősidőkben a személyes társas érintkezés megkönnyítésére, az információk megosztására kialakult kommunikáció a tudatelmélet képességének megjelenése nyomán napjainkra a manipulációra is lehetőséget biztosító művészetté, sőt iparággá (média) fejlődött.

A *megküzdés* az érzelem- és viselkedésszabályozásnak az a speciális esete, amikor a jóllét állapotából kibillentő, negatív stresszt jelentő körülmények hatásait kell kezelni. Az erre a feladatra specializálódott folyamatokat a pszichoanalitikusok védekező-eszközökként, az elhárító mechanizmusok fogalma alatt foglalták össze, és elsősorban az érzelmek szabályozását szolgáló intrapszichés megoldásokat értettek rajtuk (Freud, 1994). A pozitív pszichológia viszont – a korábban védekezőként leírt mechanizmusok egy részét is hozzásorolva – úgy határozta meg a megküzdést, hogy az „olyan cél irányította folyamat, amelyben a személy gondolatai és viselkedése a stresszforrásra és a negatív érzelmi állapot kezelésére irányul” (Lazarus, 1993, idézi Oláh, 2003: 647). A megküzdés típusait és némelyikük vonásjellegét is sikerült kimutatni, ám ezekre vonatkozóan is kimondható, hogy a megküzdés hatékonyságát nem az dönti el, hogy ki milyen megküzdésrepertoárral rendelkezik, hanem hogy az adott helyzetben a megfelelő megküzdési formát képes-e használni (Oláh, 2003). Amikor a délszláv vagy a jelenlegi orosz–ukrán háború idején a magyar lakosság a tények miatt óhatatlanul megjelenő szorongást azzal oldja, hogy „ez nem minket érint”, ez az úgynevezett tagadásos elhárítás tipikus esete. Ehhez képest lényegesen magasabb rendű megküzdés az, amikor a szorongást altruista magatartással (például a menekültek spontán megsegítésével) oldják az emberek.

EGYENSÚLY AZ INTERPERSZONÁLIS KAPCSOLATOK, ILLETVE A CSOPORTOK SZINTJÉN

A csoportok az ember őseinél alkalmazkodási szükségszerűségből jöttek létre, és a csoporthoz tartozás motivációja evolúciós örökséggé lett (Csányi, 2015; Birkás, 2022). Bár a csoportkutatás a szociálpszichológia kompetenciája, jelen tanulmányban a téma tényanyagából az egyéni jól működés szempontjából releváns főbb megállapításokra korlátozódunk.

Fentebb már foglalkoztunk az identitás és a megfelelő önértékelés szerepével a pszichés jóllétben, és utaltunk rá, hogy a szükségszerűen csoportokhoz tartozóan élő ember önazonosságába a társas identitása is beépül. Szociálpszichológiai kutatásokban kétfajta megközelítésből találtak adalékokat a társas identitás működésére.

1. A társas megismerésből kiinduló társas identitás–társas kategorizáció kognitív elmélete (Tajfel, 1980; Tajfel–Turner, 1979) szerint az emberek jelentéssel bíró társas kategóriákba (például állampolgársági, foglalkozási, ideológiai csoportba) sorolják egymást és magukat, és ezáltal egymást és magukat is felruházzák a kategóriákhoz tartozó tulajdonságokkal és azok értékével. Az önkép értéke – az egyén önbecsülése – így erősen fog függeni a tagsági csoport értékétől. A saját csoport pozitív értékét ezért a csoporttagoknak érdekükben áll fenntartani, illetve emelni (a saját csoport felértékelésével és a másik leértékelésével). Ez az értékversengés viszont konfliktusforrássá válhat a különböző csoportok között.
2. A társas identitás másik megközelítése strukturalista, azaz a hierarchikus társas rendszereket tekinti kiindulásnak. Kardos Péter megfogalmazásában „...a strukturalista felfogásban az egyén a komplex társadalmi szereprendszerek terméke. A különböző szerepekhez különböző identitások társulnak, és ezek a szerep-identitások különböznek mind fontosságukban, mind pedig aktiváltságukban” (Kardos, 2022: 657). E felfogás szerint az egyén önbecsülése a társas hierarchiákban betöltött szerepeinek, illetve pozícióinak a függvénye.

A csoporttal való azonosulás szélsőséges formája, amikor valamely csoport tagjai esetenként a személyes identitásukat teljesen feladva egyformán cselekszenek, egyformán éreznek – akár pozitív, akár negatív értelemben (Nguyen, 2001). Ennek a „csoporttal egyé olvadásnak” a példáit láthatjuk koncerteken, politikai vagy sportrendezvényeken, ideológiailag átítatott közösségekben stb. Ez a jelenség megerősíti Maslow-nak azt az állítását, mely szerint az embernek alapvető készítése a valahová tartozás és a nagyobb (transzcendens) egységgel való azonosulás is. A társas azonosulás néha az utóbbi szükséglet kielégítéséhez is keretet adhat, amennyiben a csoportos rendezvény biológiai vagy pszichés szinten előfeszíti az „egységélmény” speciális módosult tudatállapotát. Bizonyos zenei ritmusok, rituálék vagy egy karizmatikus vezérszónok is elegendő lehet ehhez, nem is beszélve arról, amikor mindehhez még alkohol vagy drogok is társulnak. Fontos látni annak a veszélyét, hogy milyen könnyű manipulatív céllal sajátos érdekek és értékek mellé csatornázni a transzcendencia szükségletét.

A csoportfolyamatok strukturalista nézőpontból elemzett jelenségei közé tartozik az agresszió, a dominancia és az önalávetés, valamint a versengés is. Ezek mindegyike fontos szerepet játszik a jóllét és a társas egyensúly megteremtésében.

Az *agresszió* egyértelműen evolúciós termék. Kiváltói: versengés a szűkös erőforrásokért, partnerért vagy a territórium és a dominancia védelme. Nem célja a másik megölése, sem a súlyos ártalomokozás, sem a reaktív, sem a proaktív formája esetén. Gyakran csak szociális jelzésekben merül ki: fenyegető mozdulatok, hangadás stb. Ha a domináns egyed (vagy akár csoport) ilyen gesztusokat tesz, és erre a másik egyed (vagy csoport) az önalávetés (behódolás) gesztusait gyakorolja, akkor akár teljesen el is maradhat a harc. Ezért állítják az etológusok, hogy az agresszióknak fontos magatartás-szabályozó

funkciója van. Csányi Vilmos ezt a biológiai agressziót elkülöníti a humán szinten megjelenő kulturális agressziótól. A háborúkat ez utóbbival kapcsolja össze (Csányi, 2015).

Bedrosian és Nelson (2012) az agressziót megkülönböztetik az erőszaktól. Erőszaknak nevezik, amikor az agresszió gátlástalanul elszabadul, és a másik halála vagy súlyos sérülés okozása a cél. Az agresszióknak és az erőszaknak elég pontosan kimutatható és egymástól elkülöníthető idegrendszeri hátterét is bemutatják: az érintett agyi területeket és a neurotranszmitter, illetve hormonális közvetítőket. Ezek komplex kapcsolatrendszerének megfelelő működése biztosítja az adekvát, illetve kontrollált agresszív reagálást. Patológias vagy gyilkos erőszakig fajuló agresszióhoz az vezethet, ha ennek az idegrendszeri szabályozókörnök bármely eleme nem megfelelően működik. Már léteznek technikák az ezzel kapcsolatos rendellenességek kimutatására (például kriminalisztikai vizsgálat során gyilkosoknál).

A *dominancia* és az *önalávetés* egyértelműen a csoportok hierarchikus szerveződésének evolúciós terméke – beleértve a hierarchikus pozíciókhoz kapcsolódó érzelmeket is. Az önalávetés például idegrendszeri szinten kimutathatóan a depresszió markereivel társul, az énképhez kapcsolódóan pedig az értéktelenség, kisebbség érzésével (Sloan–Gilbert, 2000).

Mai világunkban, ahol a társadalmi berendezkedés erőteljesen hierarchizált, genetikai örökségeink (például impulzivitás vagy féltékenység) eleve érzékennyé tehetnek bennünket a dominancia és az önalávetés pozíciójelzéseire, és hajlamosak lehetünk automatikusan a genetikailag determinált hajlamunk szerint reagálni. Nem véletlen, hogy sok embernek problémát jelent az egészséges önérvényesítés. A normál asszertivitás helyett vagy az agresszív (domináns támadó), vagy a visszahúzó (önalávető) magatartás a gyakori a mindennapi életben.

A *versengés* ugyancsak evolúciósan kiszéleltélődött magatartásforma, és nyers formájában a másik fölé kerekedés (a dominanciaérzés) diadala lehet a motivációja. Am egy fejlett (érett) személyiség esetében a versengés célja pusztán az önfejlődés öröme is lehet. A mai modern idegrendszeri vizsgálati eljárások lehetőséget adnak arra, hogy e kétfajta motivációt biológiai szinten is tetten érjük. McGuire és munkatársai (2000) e kétfajta motivációjú egyetemistáknak megoldhatatlan feladatot adtak, és az elkerülhetetlen „kudarc” nyomán jelentkező idegrendszeri folyamataikat vizsgálták. Azt az eredményt kapták, hogy míg a mások fölötti dominanciára törekvő versengőknél a „kudarc” depressziót kiváltó neurotranszmittereket mozgósított, addig a saját fejlődés örömeért versengőknél nem aktiválódtak ezek az anyagok. Náluk ugyanis a versengő viselkedést nem a dominancia vagy önalávetés ősi mechanizmusai vezérelték, ezért a kudarc nem indította be náluk a „vereség” szubdomináns pozíciójának érzelmeit, és így ők nem bilentek ki a pszichés egyensúlyukból.

Az *altruizmus* evolúciós értelmezése nem könnyű, ugyanis önfeláldozó módon valaki más túlélését segíteni látszólag „maladaptív” viselkedés (Birkás, 2022). Ezért több elmélet (például rokonszelekcio vagy reciprok altruizmus) is született annak igazolására, hogy

az altruista cselekvés valójában egyáltalán nem önzetlen. Mark H. Davis (1999) még a veleszületett, vonásszintű genuin altruizmusra is talált „önzést igazoló” magyarázatot, miszerint ezek az altruisták a segítség pillanataiban olyan élményt élhetnek át, amely aktuálisan a jóllétüket, a pszichés egyensúlyukat biztosítja. Az önkéntesek pszichés motivációjának egyik vizsgálata (Pólya–Martos, 2012) ezt megerősíteni látszik. A kutatók eredményei szerint amennyiben az önkéntes segítő tevékenységhez nem társulnak külső elvárások vagy külső kényszer, hanem belső elkötelezettségből fakad, akkor a személy altruista aktivitásának kvázi „önző” érdeke a saját jóllét élménye, a megelégedettség érzése.

Az altruizmus evolúciós értelmezése nem könnyű, ugyanis önfeláldozó módon valaki más túlélését segíteni látszólag „maladaptív” viselkedés.

Az altruizmussal és az empátiával kapcsolatos az *altruista büntetés* is, amely sajátosan csoportfüggő jelenség. Kool és Agrawal (2012) azt találták, hogy az altruizmus biológiai szintű jutalmazórendszeri aktivációja mutatható ki olyan cselekvés esetén is, amikor a csoport valamely tagját, aki megszegi a csoportnormát, súlyosan (például veréssel) megbüntetik. Evolúciós értelemben ilyenkor a csoport iránti empátia, a csoporttal való azonosulás erősebben szolgálhatja a genetikai túlélést, mint az egyes (a csoport szempontjából deviáns) egyed iránti együttérzés. A humánfejlettség magasabb szintjén álló közösségek szellemisége szerencsére képes felülírni ezt az evolúciós gyökerű késztetést. (Valójában erről szól a gyerekek veréssel nevelésének jogi tilalma is.)

TANULSÁGOK A BÉKESSÉG/BÉKE PSZICHOLÓGIAI FELTÉTELEINEK ELEMZÉSE NYOMÁN

Jelen tanulmány gondolatmenetét az a cél vezette, hogy bemutassuk, milyen sok biológiai szintű determináló tényezőnek függvénye, következésképpen mennyire törekény a békeességnek vagy optimális jóllétnek is címkézhető egyensúlyi állapot.

Szerettük volna érzékeltetni, hogy potenciálisan mindenki számára elérhető az a fajta jól működés, amely a lelki és kapcsolati békeesség feltétele, ám göröngyös út vezet hozzá, és az optimális jóllét nem állandó, hanem folyamatosan újratereztendő állapot. Bemutattuk, hogy a fogantatástól az ontogenetikus fejlődés fázisain keresztül az egészséges, autonóm felnőtté válásig mi minden teheti sérülékennyé az embereket. Minden ember erősen ki van téve egyetemes örökségeket is hordozó genetikai hatásoknak, fejlődése korai periódusában a közvetlen gondozói környezetének, majd egész életében tágabb társas és fizikai környezete hatásainak is. Mindezek pedig tetten érhetően nyomot hagynak a pszichés működéséért és a viselkedése szabályozásáért felelős idegrendszeri folyamataiban.

A pszichológia sokat köszönhet az emberrel foglalkozó társtudományoknak, és törekszik is az együttműködésre.

Az evolúciós nézőpont számos pszichés jelenség értelmezéséhez ad biztos kereteket (Bereczkei, 2007b; Gyuris–Meskó, 2016; Pléh, 2022). Alapvetően az adaptációs szelekció révén fennmaradt egyetemes viselkedésformák (például a territoriális agresszió, a párvalasztási preferenciák) megértését segíti, de a kultúrafüggő jelenségek (például az emberek közötti különbségek) magyarázatához is ad támpontokat. Magát a variabilitást szükségszerű evolúciós terméknek tekinti. A kutatók arra a lehetőségre is rámutatnak, hogy miközben az evolúciósan más funkcióra szerveződött agykérgi területeket „a kultúra által kitermelt új kulturális tárgyak szállhatják meg, az agykérgi eredeti szerveződés nem teljesen törölődik” (Dehaene–Cohen, 2007, idézi Pléh, 2022: 49, kiemelés tőlem: VKA). Ezekre a felismerésekre utalva lehet igazságtartalma az evolúciós pszichológiából származó azon kijelentésnek, hogy „modern koponyánkban kőkori elme lakik” (Cosmides–Tooby, 2004: 47).

El kell ismernünk azt is, hogy az ember élményeinek és viselkedésének idegrendszeri szintű kutatása korunk fontos fejleménye. Nem gondoljuk azonban, hogy az ember pszichés működésének értelmezését dominánsan a biológiai szintre kellene átemelni, és minden intrapszichés és interakciós humánproblémát kizárólag biológiai szintű beavatkozással kellene orvosolni. (Sajnos ez az úgynevezett medikalizációs veszély már erősen jelen van a nyugati civilizációban. Jól példázza ezt, amikor valamilyen konfliktus esetén nyugtatókat szedünk, vagy szomorúság miatt antidepresszánt, ahelyett, hogy a konfliktust próbálnánk megoldani, vagy a szomorúság okát – akár pszichológus segítségével – feldolgozni.)

A tanulmányunkban bemutatott tényanyagból a következőkre szeretnénk felhívni a figyelmet.

1. Az evolúciós pszichológia és a pszichés jelenségek idegrendszeri hátterének kutatásai nyomán igazoltnak tekinthetjük, hogy a 21. század emberét nemcsak a legmagasabb szintű kognitív képességei vezérlik, hanem ősi, ösztönösen kiváltódó mechanizmusok is. Fogalmazhatunk úgy, hogy a ma emberének biológiai eszköztárában „kőkori” fegyverek is vannak. Ezek megléte azonban önmagában sem hátrányt, sem előnyt nem jelent. Megfelelő használatuk döntheti csak el az alkalmazkodási értéküket.
2. Velünk született jellemzőink szélsőségei és a korai fejlődési hatások idegrendszeri lenyomatai erőteljesen meghatározhatják alkalmazkodásunk útvonalait – sajnos negatív irányban is, például szubklinikai patológiák formájában (lásd neuroticizmus, sötét tetrád vagy kötődési deficit miatt az empátia zavara stb.). Ám még a kedvezőtlen genetikai örökség vagy a negatív korai környezet idegrendszeri hatásaiból sem következik, hogy végletesen patológiás irányt vegyen a humánmagatartás. Ezek ugyan fokozottan sérülékennyé tehetnek bennünket, de nem jelentenek végleges hátrányt.
3. Az ember fejlődésre programozott lény, de azt, hogy a lehetséges humánfejlődés mely fokáig jut el, nem az életkora garantálja. Idős ember is lehet pszichésen

„éretlen”, és fiatalok is lehetnek „érettek”. Minden fejlődési állomáson fontos a fejlődési feladatok teljesítése.

4. Ha a fejlődés során az „ön szabályozás” folyamata dominánsan magasabb szintű idegrendszeri folyamatok vezérlése alá kerül, nagyobb az esély a belső és külső konfliktusok megfelelő kezelésére. Ám a magasabb kognitív fejlettségű önszabályozás önmagában még nem garancia az „énesség” meghaladására és ebből következően akár a territoriális agresszió evolúciós ösztönének felülírására sem.
5. A csoportban élés evolúciós kényszere számos olyan készség és képesség kialakulását tette lehetővé, amelyek, még ha fő céljuk a genetikai túlélés biztosítása is, valódi humánértékek kialakulását is elősegíthetik (lásd például altruizmus, elméletória).
6. A pozitív pszichológia által a személyiségkutatásba emelt humánerevények esélyt adnak arra, hogy az érvényesülésüket támogató „erősségek” fejlesztését éppúgy bevonjuk a pszichológiai segítő gyakorlatba, mint a sérülékenységek korrekcióját.
7. Tudatosítanunk kell, hogy nagyon különböző adottságokkal rendelkező, eltérő pszichés fejlettségi szintű emberekkel élünk együtt. Nem vagyunk egyformák, és ezek a „másságaink” potenciális konfliktusforrások. Ebből azonban nem következik, hogy állandóan konfliktusban kell lennünk egymással. Az emberi sokféleség a fejlődés hajtóerejéül is szolgálhat.

Mindezeken túl arra hívnánk fel a figyelmet, hogy a fent tárgyalt determinációink átlagosan rendezett (viszonylag stabil) életkörülmények között az egyén szintjén sem okoznak komoly alkalmazkodási zavart. „Békeidőben” magasabb az emberek közötti különbségek iránti tolerancia, és az ösztönszerű viselkedéseket jellemzően a magasabb szintű idegrendszeri szabályozás tartja kontroll alatt. Ezért kisebb a konfliktusok kirombanásának vagy rossz kezelésének a veszélye.

Amikor azonban az egyén által nehezen kontrollálható események, változások történnek a környezetünkben, e krízisidőszakokat nehezebben élik meg azok, akikre (a személyiségük kedvezőtlenebb diszpozíciós jellemzői miatt, vagy aktuális sérülékenységük, például betegség, életkor, szociális körülmények, gazdasági helyzet következtében) a változások fokozott negatív stresszként hatnak. Ilyenkor a szubklinikai patológiás hajlamok vagy sérülékenységek felerősödhetnek, és súlyos intrapszichés vagy viselkedéses zavarokhoz vezethetnek, sőt akár patológiákba is átfordulhatnak. Háború esetén ez az agresszorra és az áldozatra egyaránt igaz.

Kisebb-nagyobb válságokat mindenki átvészel az élete során. Ám ritka, hogy ezek a válsághelyzetek túl hosszán tartanak. Így ha a sérülékenyebb emberek kicsit nehezebben és lassabban nyerik is vissza egyensúlyi állapotukat, a válság lecsengését követő stabilizálódott körülmények között mindenkinek lehetősége adódik a talpra állásra. A pandémia elhúzódó válsága azonban még a kevésbé sérülékeny csoportok jóllétállapotát is megrengette (V. Komlósi, 2020). Az ukrán–oros háború válsága pedig tovább

erősítette a bizonytalanság (egyensúlyvesztés) és a kontrollvesztettség élményét. Szembe kell néznünk azzal a ténnyel, hogy az utóbbi évtizedek globalizációs tendenciái, az – elismert vagy tagadott – klímaváltozás, a pandémia és a háborús események következtében világszerte komoly életforma-változások következtek be.

A globalizációs változások kezdetben olyan új lehetőségeket nyitottak meg, amelyekkel sokan önszántukból is élni próbáltak (korlátozás nélküli utazások, szabad munkae-erő-áramlás, háborús és gazdasági migráció). A pandémia és az ukrajnai háború azonban sok olyan embert is radikális életforma-változtatásokra kényszerített, akik ezt nem akarták. Az új miliő, az új helyzetek nem mindenki számára kezelhetők. Amikor a korábban megszokotthoz képest egészen másfajta értékrendhez, más társas normákhoz kell alkalmazkodni, ez sokak számára „kultúrsokkot” jelent, amellyel még akkor is meg kell birkóznia, ha vágyott volt a változtatás, és nem áll mögötte a régi élet elvesztésének el nem gyászolt szenvedése, és a váltás nem jár a korábban felépített identitás teljes szét-esésével. A sérülékenyebb emberek számára a válsághelyzetek olyan mértékű negatív stresszhatást jelentenek, amely esetükben komoly pszichés problémákat okozott. Ezt a tényt számos kutatás igazolta (V. Komlói – Polonyi, 2022).

A katasztrófák (a háborút is beleértve) pszichológiai kutatásaiból pontosan ismerjük a katasztrófaszintű válságok pszichés következményeit. A PTSD-től a depresszióig, a pánikbetegségen, az alkohol- és egyéb addikciókon keresztül a szomatikus zavarokig számos tünetben tapasztalhatjuk a pszichés egyensúly súlyos megbomlását, ám a reziliens magatartás konstruktív formái is jelentkeznek. Ez utóbbiak azonban csak akkor bontakozhatnak ki, ha kellő támogatást kapnak (V. Komlói, 2013, 2019). A délszláv háború következményeiről szóló dokumentum pontos látéletet ad mindenféle életkorú és státuszú, közvetlenül vagy közvetetten érintett, visszatelepült vagy emigrált személy állapotáról (Powell – Duraković-Belko, 2000).

Abból következően, hogy az utóbbi évtized válságai miatt világszerte hihetetlen mértékben megszorodott az egyensúlyvesztett emberek száma, minden korábbi időszakhoz képest sokkal nagyobb hangsúlyt kellene helyezni azokra az intervenciókra, amelyek az egyén jól működését és fejlődését segítik elő.

A pszichológia, a mentálhigiéne és a szociológia eszköztárában számos módszer van erre: a pszichoterápiától a tanácsadáson, az önismereti, konfliktuskezelési vagy kommunikációs tréningeken, a közösségfejlesztésen, rezilienciatámogatáson, mediáción stb. át a reszorációs technikákig. A válságok kezelésében képzett szakembereink pontosan tudják, hogy kinek mikor milyen módszer segít leginkább.

A feladat megoldása azonban nem csak erre a szakmai körre vár. A legkülönbözőbb (civil, egyházi, sport- stb.) közösségek és intézmények (önkormányzatok, szeretetszolgálatok stb.) tehetnek a válsághelyzet miatt egyensúlyukat veszített emberek talpra állításáért, és szemmel láthatóan próbálnak is tenni. Ilyenkor érdemes volna a segítő munkájukhoz legalább konzulensként szakembert felkérni, hogy igazán hatékony legyen az, amit mások javára tesznek.

Az pedig a döntéshozók felelőssége, hogy jelen helyzetben prioritásnak tekintsék, és az anyagi erőforrásokon túl is minden eszközzel (nyílt kommunikációval, a tudásszerzés és az empowerment támogatásával stb.) segítsék az emberek jóllétéhez és fejlődéséhez szükséges pszichés egyensúly helyreállítását.

A béke vonatkozásában pontosan ezt üzenik Orosz Gábor Viktor szavai: „...lényeges meglátnunk, hogy a *külső béke nem létezhet az emberek belső békéje nélkül, ami fordítva is igaz: külső béke nélkül nem lehet teljes az egyének és a közösségek belső békéje*” (Orosz, 2021: 18).

Végjegyzet

1 A „béke” vallási megközelítésében is hasonló emberkép a kiindulás: „A bibliai hagyomány szerint a béke (héberül: salom) üdvös állapot, az elegendő megléte, nem egyszerűen a háború hiányát jelenti, hanem ennél sokkal többet: az egyén és a közösség átfogó boldogságát, egészségét, valamint jólétét, sikeres életet a sikeres kapcsolatokban, amely más emberekkel, saját magunkkal és Istennel (lásd különösen a 72. zsoltárt) valósul meg” (Orosz, 2021: 9).

Felhasznált irodalom

- ANDREJKOVICS MÓNIKA – GASPARIK ÉVA – BOKOR PETRA – FRECSKA EDE (2013): Az orvoslás és pszichoterápia új paradigmája. A bio-pszicho-szocio-spirituális (BPSS) modell, *Pszichoterápia*, 22. évfolyam, 2013/2., 93–95.
- APTER, MICHAEL J. (1992): *The Dangerous Edge. The Psychology of Excitement*, New York – Toronto, The Free Press.
- BEDROSIAN, TRACY A. – NELSON, RANDY J. (2012): Neurobiology of Human Killing, in CHRISTIE, DANIEL J. – PIM, JOÁM EVANS (szerk.): *Nonkilling Psychology*, Honolulu, HI, Center for Global Nonkilling, 23–42., <http://nonkilling.org/pdf/nkpsy.pdf> (letöltve 2022. 09. 05.).
- BERECZKEI TAMÁS (2007b): A személyiség az evolúciós pszichológia perspektívájában, in GYÖNGYÖSINÉ KISS ENIKŐ – OLÁH ATTILA (szerk.): *Vázlatok a személyiségről*, Budapest, Új Mandátum, 83–109.
- BERECZKEI TAMÁS – CZIBOR ANDREA – BIRKÁS BÉLA (szerk.) (2021): *A lélek sötét oldala – Narcizmus, machiavellizmus, pszichopátia*, Typotex Kiadó.
- BIRKÁS BÉLA (2022): Önzetlenség, megbízhatóság és együttműködés, in PLÉH CSABA (főszerk.): *Pszichológia*, Budapest, Akadémiai Kiadó, 701–738.
- BREIVIK, GUNNAR – SAND, TROND SVELA – SOOKERMANY, ANDERS M. (2019): Risk-taking and sensation seeking in military contexts. A literature review, *SAGE Open*, 2019. január–március, 1–13., file:///C:/Users/User/Downloads/Risk_taking_and_Sensation_Seeking_in_Mil.pdf (letöltve 2022. 09. 05.).
- BUCKELS, ERIN E. – JONES, DANIEL N. – PAULHUS, DELROY L. (2013): Behavioral Confirmation of Everyday Sadism, *Psychological Science*, 20. évfolyam, 2013/10., 1–9.
- CARVER, CHARLES S. – SCHEIER, MICHAEL F. (2006): *Személyiségpszichológia*, Budapest, Osiris.
- CHRISTIE, DANIEL J. – TINT, BARBARA S. – WAGNER, RICHARD V. – WINTER, DEBORAH DuNANN (2008): Peace psychology for a peaceful world, *American Psychologist*, 63. évfolyam, 2008/6., 540–552.
- CLONINGER, ROBERT C. (2006): The science of well-being. An integrated approach to mental health and its disorders, *World Psychiatry*, 5. évfolyam, 2006/2., 71–76.
- COSMIDES, LEDA – TOOBY, JOHN (2004): Evolúciós pszichológia. Alapozó kurzus, in PLÉH CSABA – BOROSS OTTILIA (szerk.): *Bevezetés a pszichológiába*, Budapest, Osiris, 38–59.

- CSÁNYI VILMOS (2015): *Ímé, az ember*, Budapest, Libri.
- CSÍKSZENTMIHÁLYI MIHÁLY (2004): Az autotelikus személyiség, in PLÉH CSABA – BOROSS OTTILIA (szerk.): *Bevezetés a pszichológiába*, Budapest, Osiris, 466–476.
- DAVIS, MARK H. (1999): Empátia, altruizmus és segítő viselkedés, in KULCSÁR ZSUZSANNA (szerk.): *Morális fejlődés, empátia és altruizmus*, Budapest, ELTE Eötvös Kiadó, 427–448.
- DEHAENE, STANISLAS – COHEN, LAURENT (2007): Cultural recycling of cortical maps, *Neuron*, 56. évfolyam, 2007/2., 384–398.
- ENGEL, GEORGE (1977): The need for a new medical model. A challenge for biomedicine, *Science*, 196: 129–136.
- ERIKSON, ERIK H. (1991): *A fiatal Luther és más írások*, Budapest, Gondolat.
- FREUD, ANNA (1994): *Az én és az elhárító mechanizmusok*, Budapest, Párbeszéd.
- GYURIS PETRA – MESKÓ NORBERT (szerk.) (2016): *Evolúciós pszichológia mesterfokon*, Budapest, Pro Pannónia Kiadói Alapítvány.
- KARDOS PÉTER (2022): A csoporttól a hálózatig: egyén a társas közegben, in PLÉH CSABA (főszerk.): *Pszichológia*, Budapest, Akadémiai Kiadó, 652–700.
- KEYES, COREY L. M. – SHMOTKIN, DOV – RYFF, CAROL D. (2002): Optimizing well-being. The empirical encounter of two traditions, *Journal of Personality and Social Psychology*, 82. évfolyam, 2002/6., 1007–1022.
- KOOL, VINOD K. – AGRAWAL, RITA (2012): From empathy to altruism, in CHRISTIE, DANIEL J. – PIM, JOÁM EVANS (szerk.): *Nonkilling Psychology*, Honolulu, HI, Center for Global Nonkilling, 145–174., <http://nonkilling.org/pdf/nkpsy.pdf> (letöltve 2022. 09. 05.).
- KÖKÖNYEI GYÖNGYI (2016): A korai szülő-gyermek kapcsolatban megjelenő biológiai és pszichológiai szabályozás szenzoros integrációs aspektusai, in SZVATKÓ ANNA (szerk.): *Billenések. Tanulmányok a dinamikus szenzoros integrációs terápia köréből*, Budapest, Oriold és Társai, 105–127.
- LASCH, CHRISTOPHER (1984): *Az önimádat társadalma*, Budapest, Európa Könyvkiadó.
- Lazarus, Richard S. (1993): From psychological stress to the emotions. A history of changing outlooks, *Annual Review of Psychol*, 44: 1–21.
- LAZARUS, RICHARD S. – FOLKMAN, SUSAN (1984): *Stress, Appraisal, and Coping*, New York, Springer.
- LEARY, MARK – BAUMEISTER, ROY (2000): The nature and function of self-esteem. Sociometer theory, *Advances in Experimental Social Psychology*, 32: 1–62.
- LORENZ, KONRAD (1989): *A civilizált emberiség nyolc halálos bűne*, Sopron, IKVA.
- MASLOW, ABRAHAM (1980): A holisztikus-dinamikus nézőpont, in SZAKÁCS FERENC – KULCSÁR ZSUZSANNA (szerk.): *Személyiséglélektani szöveggyűjtemény II. Elméleti irányzatok*, Budapest, Tankönyvkiadó, 322–341.
- MASLOW, ABRAHAM (1983): Elmélet az emberi motivációról, in OLÁH ATTILA – PLÉH CSABA (szerk.): *Szöveggyűjtemény az általános és a személyiségpszichológiához*, Budapest, Tankönyvkiadó, 373–392.

- MASLOW, ABRAHAM (2003): *A lét pszichológiája felé*, Budapest, Ursus Libris.
- MASLOW, ABRAHAM (2005): A transzcendencia különböző jelentései, in *Bevezetés a transzperszonális pszichológiába. Válogatás Maslow Abraham, Assagioli Roberto, Wilber Ken írásaiból*, Budapest, Ursus Libris, 47–62.
- MCGUIRE, MICHAEL – FAWZY, FAWZY – SPAR, JAMES – TROISI, ALFONSO (2000): Dysthymic disorder, regulation-dysregulation theory, CNS blood flow, and CNS metabolism, in SLOMAN, LEON – GILBERT, PAUL (szerk.): *Subordination and Defeat*, Mahwah, New Jersey – London, LEA, Publishers, 71–95.
- NAGY LÁSZLÓ – GYÖNGYÖSINÉ KISS ENIKŐ (2007): A személyiség tipizálása a klasszikus és modern temperamentumelméletekben, in GYÖNGYÖSINÉ KISS ENIKŐ – OLÁH ATTILA (szerk.): *Vázlatok a személyiségről*, Budapest, Új Mandátum, 42–59.
- NGUYEN, LUU LAN ANH (2001): A szociálpszichológia alapkérdései, in OLÁH ATTILA – BUGÁN ANTAL (szerk.): *Fejezetek a pszichológia alapterületeiből*, Budapest, ELTE Eötvös Kiadó, 431–492.
- OLÁH ATTILA (2003): Megküzdés és pszichológiai immunitás, in PLÉH CSABA – BOROSS OTILIA (szerk.): *Bevezetés a pszichológiába*, Budapest, Osiris, 631–663.
- OROSZ GÁBOR VIKTOR (2021): Békefenntartók és béketeremtők, in GÖCZE ISTVÁN (szerk.): *Az egyházak és a katonai erők előtt álló kihívások, az együttműködés lehetőségei*, Budapest, A Magyarországi Egyházak Ökumenikus Tanácsa Szociáletikai Bizottsága, 7–21.
- PARMAK, MERLE – MYLLE, JACQUES J. C. – EUWEM, MARTIN C. (2014): Sensation seeking and perceived need for structure moderate soldiers' well-being before and after operational deployment, *Military Behavioral Health*, 2: 75–81.
- PAULHUS DELROY L. – WILLIAMS KEVIN. M. (2002): The Dark Triad of personality: Narcissism, Machiavellianism and psychopathy, *Journal of Research in Personality*, 36. évfolyam, 2022/6., 556–563. DOI: [https://doi.org/10.1016/S0092-6566\(02\)00505-6](https://doi.org/10.1016/S0092-6566(02)00505-6)
- PLÉH CSABA (2022): A pszichológia a 21. században, in PLÉH CSABA (főszerk.): *Pszichológia*, Budapest, Akadémiai Kiadó, 25–84.
- PÓLYA BELLA – MARTOS TAMÁS (2012): Miért jó önkéntes munkát vállalni? Az önkéntesség és az étellel való elégedettség kapcsolata öndetermináció-elméleti megközelítésben, *Mentálhigiéné és Pszichoszomatika*, 13. évfolyam, 2012/3., 255–271.
- POWELL, STEVE – DURAKOVIĆ-BELKO, ELVIRA (szerk.) (2000): *Sarajevo 2000. The psychosocial consequences of war Sarajevo*, Presentations from a Symposium held at the Faculty of Philosophy in Sarajevo, July 7 and 8, 2000., file:///C:/Users/User/Downloads/Sarajevo_2000_the_psychosocial_consequen-1.pdf (letöltve 2022. 09. 05.).
- SELIGMAN, MARTIN E. P. (2002): *Autentikus életöröm. A teljes élet titka*, Laurus Kiadó, Győr.
- SELYE JÁNOS (1976): *Stressz distressz nélkül*, Budapest, Akadémiai Kiadó.
- SLOMAN, LEON – GILBERT, PAUL (szerk.) (2000): *Subordination and Defeat*, Mahwah, New Jersey – London, LEA, Publishers.
- SZOKOLSZKY ÁGNES (2002): Öröklés – környezet: mit is jelent az „is”?, *Magyar Pszichológiai Szemle*, 57. évfolyam, 2002/1., 51–84.

- SZOKOLSZKY ÁGNES – V. KOMLÓSI ANNAMÁRIA (2015): A „reziliencia-gondolkodás” fel-emelkedése – ökológiai és pszichológiai megközelítések, *Alkalmazott Pszichológia*, 15. évfolyam, 2015/1., 11–26.
- TAJFEL, HENRI (1980): Csoportközi viselkedés, társadalmi összehasonlítás és társadalmi változás, in CSEPELI GYÖRGY (szerk.): *Előítéletek és csoportközi viszonyok*, Budapest, Közgazdasági és Jogi Könyvkiadó, 25–39.
- TAJFEL, HENRI – TURNER, JOHN C. (1979): An integrative theory of intergroup conflict, in AUSTIN, WILLIAM G. – WORCHEL, STEPHEN (szerk.): *The Social Psychology of Intergroup Relations*, Monterey, CA, Brooks/Cole, 33–37.
- V. KOMLÓSI ANNAMÁRIA (2007): Napjaink önértékelés-kutatásainak áttekintése. Önértékelés és/vagy önelfogadás?, in DEMETROVICS ZSOLT – KÖKÖNYEI GYÖNGYI – OLÁH ATTILA (szerk.): *Személyiséglélektantól az egészségpszichológiáig. Tanulmányok Kulcsár Zsuzsanna tiszteletére*, Budapest, Trefort Kiadó, 20–46.
- V. KOMLÓSI ANNAMÁRIA (2013): Kapcsolataink különleges világa. Mi történik velünk katasztrófák idején?, *Magyar Pszichológiai Szemle*, 68. évfolyam, 2013/4., 645–655.
- V. KOMLÓSI ANNAMÁRIA (2019): Katasztrófa utáni komplex támogatási rendszer elvei. Előadás teljes szövege. A Belügyi Tudományos Tanács kiadványa, Budapest, Dialóg Campus, 145–153., <http://www.bm-tt.hu/assets/letolt/e7konf/konfkotet.pdf> (letöltve 2022. 09. 05.).
- V. KOMLÓSI ANNAMÁRIA (2020): Világjárvány 2020. A katasztrófapszichológia nagy kihívása, in POLONYI TÜNDE – ABARI KÁLMÁN – KISS TAMÁS (szerk.): *Válságok megelőzése és kezelése*, Budapest, Oriold és Társai, 29–49.
- V. KOMLÓSI ANNAMÁRIA – NAGY JÁNOS (szerk.) (2003): *Énelméletek. Személyiség és egészség*, Budapest, ELTE Eötvös Kiadó.
- V. KOMLÓSI ANNAMÁRIA – POLONYI TÜNDE (szerk.) (2022): *A világjárvány pszichológiája*, Budapest, Oriold és Társai.
- ZUCKERMAN, MARVIN (1979): *Sensation Seeking. Beyond the Optimal level of Arousal*, Hillsdale, NJ, Erlbaum.

Peace and the psychic peace

Psychological analysis from the point of view of the individual

ABSTRACT

The international crisis of the pandemic and the Russian-Ukrainian war affects all spheres of life. In our study we consider psychic peace of mind of individual to be a starting point for understanding peace. Psychic peace of mind is understood as a state of optimal well-being in which the individual is in balance in both intrapsychic and interpersonal terms. We demonstrate how hereditary factors and early social influences shape the neurological processes responsible for the regulation of psychological experiences and behavior. We give an overview of evolutionarily rooted social behaviors (aggression, dominance-submission, competition, altruism), that play a role in generating and reducing stress and conflict. We point out how the crisis situations disrupt the state of balance and how they amplify the vulnerability of the individual determined by neurological factors. We use the examples of the pandemic and the Ukrainian war to illustrate the possibilities for alleviating stress and conflict in crisis situations.

KEYWORDS: psychic balance, wellbeing, vulnerability, crises, coping

V. KOMLÓSI ANNAMÁRIA | Címzetes egyetemi tanár, pszichológus, egészségfejlesztő szakpszichológus. 1974 óta az ELTE pszichológusképzésében oktató és kutató. Fő szakterülete a személyiség-lélektan (egészséges és patológiás személyiségműködés), és 2010 óta a katasztrófapszichológia is. Több mint száz tudományos és népszerűsítő tanulmány, könyv, illetve könyvfejezet szerzője.

PILINSZKI ATTILA

Gyermekközpontú válás – kihívások és lehetőségek

ABSZTRAKT

A tanulmány célja bemutatni azokat a kihívásokat, melyekkel az elvált/válófélben lévő családokkal dolgozó szakemberek találkozhatnak, továbbá keresni azokat a válaszokat, lehetőségeket, amelyek segíthetik az érintett családokat és szakembereket a válás folyamatában. Ezeket a kérdéseket 2021 őszén lefolytatott interprofesszionális műhelymunkák (három alkalom, huszonnégy fő) és a vonatkozó szakirodalom alapján vizsgáltuk. Kihívásként jelent meg a szakemberek beszélgetésében a gyermekek szempontjainak hangsúlyosabb figyelembevétele, illetve a szülők és gyerekek többszintű támogatása a válási folyamat során. Az elmúlt évtizedekben több civil és állami kezdeményezéssel találkozhatunk, amely a konfliktusos válások támogatására irányul, azonban ezek szórványosan és egységes koncepció nélkül működnek. A téma fontossága és a területen tapasztalható hiányosságok miatt szükséges lenne a kérdés szakmaközi átgondolása és rendszerszintű megoldások kidolgozása.

KULCSSZAVAK: válás, mediáció, gyermekközpontú, műhelymunka

A válás, a kapcsolatbomlás más európai országokhoz hasonlóan hazánkban is a lakosság jelentős részét érintő kérdések közé tartozik, még akkor is, ha az elmúlt évek válási statisztikáit tekintve Magyarországon a válások számában és arányában is csökkenés figyelhető meg. A teljes válási arányszám 2008-ban érte el a legmagasabb értéket, az ezt követő években csökkent. 2016-ban eszerint a házasságok mintegy 42 százalékában lehetett válásra számítani. Ugyanebben az évben a válások 55 százalékában volt érintett legalább egy közös kiskorú gyermek (Makay–Szabó, 2018). Fontos azonban megjegyezni, hogy a válási statisztikák kizárólag a házasságok felbomlására vonatkoznak, az élettársi kapcsolatok megszűnéséről nincsenek adataink. A házasságon kívül született gyermekekre vonatkozó adatok (2017-ben 45 százalék) azt jelzik (KSH, 2018), hogy jelentős azon gyermekes családok aránya is, amelyekben a szülők nem kötöttek házasságot. Mivel az élettársi kapcsolatok stabilitása alacsonyabb, mint a házasságoké (Liefbroer–Dourleijn, 2006), a kapcsolatbomlás utáni szülőség kérdése még szélesebb populációt érinthet.

A válási-különválási folyamat sokszor megterhelő időszak minden érintett számára. A szülők az új helyzet bizonytalanságával szembenézve igyekeznek mielőbb valami kiszámíthatóságot találni a maguk és gyermekeik számára. Ebben a szülőket érzelmi- és anyagiilag is megviselő időszakban gyakran előfordul, hogy a mindkét fél által szeretett gyermekekre kevesebb figyelmet tudnak fordítani. Különösen nehéz, amikor a személyes sérelmek és az ezekből táplálkozó, a másik felet bántó, sértő kommunikáció akadályt jelent a szülői alrendszer újraszervezésében és működtetésében. E folyamat során a szülők különböző szakemberekkel kerülnek kapcsolatba, akik akár célzottan a váláshoz nyújtanak segítséget (például mediátor, pszichológus, ügyvéd), akár közvetve, sokszor a gyermekek miatt találkoznak a családdal (például pedagógus, edző). A professzionális és megfelelő segítségnyújtás érdekében különösen fontos, hogy a különböző szakemberek – akik esetleg csak egy-egy részkérdéssel foglalkoznak – minél több információval rendelkezzenek a válási krízis sajátosságairól és a segítségnyújtás lehetőségeiről. A család és elsősorban a gyermekek érdekében kiemelten fontos lenne, hogy a szakemberek egymással együttműködve, de legalábbis hasonló elvek mentén dolgozzanak a családdal.

Egy válás természetes velejárói a szülők közötti konfliktusok, azonban intenzitásuk, tartósságuk eltérő lehet. A vonatkozó kutatások eredményei egybehangzóan alátámasztják, hogy a gyakori és intenzív konfliktusok csökkentik mind a szülők, mind a gyermekek pszichés jóllétét, és megnehezítik az új helyzethez való alkalmazkodást (Amato, 2010; Becher et al., 2019; Lamela-Figueiredo, 2016). A nemzetközi irodalomban különösen konfliktusos válásként (*high conflict divorce*) azonosítják azokat a családbomlásokat, amelyek esetében a szülők kapcsolatát hosszan tartó, mély konfliktusok jellemzik (Anderson et al., 2011; Smyth–Moloney, 2019). A konfliktusos válás főbb jellemzőiként Anderson és munkatársai (2011) az átható negatív interakciókat, illetve az ellenséges, érzelmileg instabil társas környezetet emelték ki. Mások e fogalommal a két évnél tovább tartó válási folyamatot jelölik, amelyet nagyfokú harag, ellenségeskedés, bizalmatlanság és nehezített kommunikáció jellemez (Cohen–Levite, 2012). Mahrer és munkatársai (2018) a szülők konfliktusainak tárgyalása során az alábbi szempontokat, különbségtételeket emelték ki:

- Konfliktus vagy kapcsolati erőszak, amelynél súlyos érzelmi és/vagy fizikai abúzus merül fel a szülők között.
- Súlyos konfliktusok, amelyek közvetlenül a válás időszakában merülnek fel, de később csökken a gyakoriságuk és az intenzitásuk is, vagy olyan konfliktusok, amelyek évek múlva is fennállnak.
- A konfliktus intenzitása a nézetkülönbségtől a verbális abúzusig terjedhet.
- A konfliktus a gyerekek előtt vagy az ő bevonásukkal zajlik-e.
- A szülői konfliktusok megismerése során fontos a résztvevők különböző szempontjainak felmérése. A gyermekek konfliktusnak való kitettségére vonatkozóan például az ő beszámolójuk.

A különösen konfliktusos válási ügyek összetett rendszerszintű és klinikai kihívásokat jelentenek. A konfliktushelyzetek folyamatos átélése a gyermekek életében jelentős érzelmi és fejlődési terhet okoz. Ezekről a kérdésekről hazai szinten a szakmai és tudományos értekezések csak szórványosnak mondhatók.

2021 őszén a Magyar Kapcsolatügyi Mediátorok Országos Szakmai Szövetsége három alkalommal szervezett online műhelybeszélgetést „Szülőnek lenni... a válás után is” címmel, hogy az elvált családokkal foglalkozó szakemberek interprofesszionális körben cseréljenek tapasztalatot egymással. Jelen tanulmány célja, hogy beszámoljunk a műhelymunkákon részt vevő szakemberek által felvetett kihívásokról, és továbbgondoljuk azokat a lehetőségeket, melyek segítséget jelenthetnek a szülőknek, gyermekeknek a válás időszakában és azt követően.

A MŰHELYMUNKA BEMUTATÁSA

Az alkalmakon összesen huszonnégy fő vett részt, különböző szakmai és intézményi háttérrel, volt közöttük pedagógus, óvodai és iskolai szociális segítő, pszichológus, mediátor, családterapeuta és jogász is. Kivétel nélkül valamennyien hozzájárultak, hogy az elhangzottakat a téma tudományos tárgyalása és szakmai fejlesztések során felhasználjuk.

A műhelymunka menete, vezérfonala:

- A műhelybeszélgetés elején rövid bemutatkozást követően minden jelenlévő választott egy képet, amely leginkább kifejezte számára a válás utáni közös szülőség, illetve az elvált családokkal végzett munka sajátosságait.
- Milyen kihívásokkal találkozunk a válófélben vagy válás után lévő családokkal végzett munka kapcsán?
- Milyen eszközök, technikák, jó gyakorlatok vannak, amelyek segítséget nyújtanak a munkában? Tapasztalataik alapján milyen válaszokat adnának az említett kihívásokra?

Az egyes alkalmak résztvevői közt nem volt átfedés, és mindegyik beszélgetés tematikáját a fenti kérdések adták. A második és harmadik alkalommal ismertettük az előző műhelymunkák fő pontjait, így a beszélgetés során azokhoz is lehetett kapcsolódni.

A jelen lévő szakemberek egy része maga is átesett már váláson, így a kliensmunka tapasztalatai mellett saját élményeiken átszűrve tudtak átfogóan beszélgetni a válófélben lévő családokkal végzett munka nehézségeiről, az intézményi háttér hiányosságairól, kompetenciahatárokról és elérendő célokról.

KIHÍVÁSOK A VÁLÁS UTÁNI KÖZÖS SZÜLŐSÉG TÁMOGATÁSÁBAN

A válással a család párkapcsolati alrendszere megszűnik, ugyanakkor a szülői alrendszer megmarad, hiszen számos olyan kérdés van, melyeket a szülőknek közösen kell megoldaniuk. Feinberg definíciója szerint „a közös szülőség arra a módra vonatkozik, ahogyan a szülők és / vagy más szülőfigurák a szülői szerepükben egymáshoz kapcsolódnak” (Feinberg, 2003: 96). A közös szülőség több dimenzióját is azonosíthatjuk: (1) a szülők

közötti együttműködés és támogatás; (2) a szülők közötti versengés és konfliktus; (3) a szülői feladatok hatékony megosztása; (4) a szülői szerepvállalás iránti elkötelezettség; (5) egyetértés a gyermekneveléssel kapcsolatos kérdésekben; (6) trianguláció (például az egyik szülő koalíciót alkot a gyermekkel a másik szülő ellen) (Darwiche et al., 2021). Több kutatás is rámutatott, hogy összefüggés van a közös szülőség minősége és a gyermekek jólléte (Becher et al., 2019; Elam et al., 2019), valamint a szülő-gyermek kapcsolat (Beckmeyer et al., 2014) között. A következőkben azokat a kihívásokat mutatjuk be, melyeket a műhelymunkán részt vevő szakemberek említettek.

A gyermekek szempontjainak figyelembevétele

A műhelymunkán a különböző kérdések tárgyalása során a jelenlévők újra és újra viszakanyarodtak ahhoz a dilemmához, hogy a válás folyamatában hogyan lehet a gyermekek szempontjait minél inkább figyelembe venni, érvényesíteni. A szülőket abban támogatni, hogy érzelmi hullámásaikban tudjanak a gyermekek szükségleteire és érdekeire fókuszálni. A válás körüli helyzetek és a gyermekek kapcsolatának kiváló illusztrációját adja Ingmar Bergman *Jelenetek egy házasságból* című klasszikus filmje. A gyerekek egy-egy vágóképben szerepelnek a film elején és a végén, de alapvetően a szülők belső világa, kapcsolati dinamikája van a fókuszban, s közben a gyerekek szempontjai, megéléjük nem kerülnek elő. Ezt a jelenséget fogalmazta meg a műhelymunka egyik résztvevője is: „A gyerekek eltűnnek a dolgok menetében.” A válási folyamat legnagyobb kihívása talán az, hogy a szülők szeretik a gyermeküket, azonban szükség van egy „átbillenésre”, hogy valóban fókuszba tudják helyezni az ő szükségleteit. Ha a szülők konfliktusa egyre jobban eszkalálódik, és az egymáshoz viszonyulás ellenségessé válik, nagyobb lesz a veszélye annak, hogy a válás során sérül a gyermek is. Glasl kilenclépéses modelljében

---

A válási folyamat legnagyobb kihívása talán az, hogy a szülők szeretik a gyermeküket, azonban szükség van egy „átbillenésre”, hogy valóban fókuszba tudják helyezni az ő szükségleteit.

(Glasl, 1999), melyben a szerző a konfliktusok eszkalációját írja le, a második harmadnak még nincsenek egyértelműen destruktív céljai, de a saját nyereség maximalizálása és a másik fél legyőzése a cél. Ezekben az eszkalációs lépcsőkben már a gyerekek is szerepet kaphatnak. A *koalíció* fázisában a felek támogatókat keresnek, az eredeti téma kevésbé fontos, már mindkét fél számára arról van szó, hogy nyertjen. Akikkel találkoznak – barátok, ismerősök, családtagok, szakemberek –, potenciális szövetségesek a másik féllel folytatott vitában,

harcban. Egy ilyen helyzetben már annak is megvan a veszélye, hogy a gyermek válik szövetségessé, vagy épp mindkét szülővel igyekszik lojális maradni, de ez egyre nehezebbé válik. A válás során és a válást követően a gyermekekben kialakuló lojalitáskonfliktusok gyökerei idevezetnek. A *tekintély elleni támadás* fázisában a két szülő már a másik felet becsmérli, jellemzőek a túlzások is („soha, mindig, állandóan”). A közös szülőség-

nek fontos tényezője egymás szülői tekintélyének támogatása, illetve aláásása (Feinberg, 2003). Nagyon meghatározó ebben a tekintetben, hogy hogyan beszélnek a szülők egymással a gyermek előtt, illetve a gyermeknek a másik szülőről. A *destrukciós* szakaszba lépve már a saját veszteségek sem számítanak, a lényeg a másik legyőzése. A családi helyzeteknél azonban nehezen értelmezhető a nyertes-vesztes felállás, hiszen a szülők közötti harcban – a kimenettől függetlenül – hosszú távon mindenki veszít. Több szakember is beszámolt arról, hogy a szülők sokszor nem látják a gyermek megélését, és csak a szakember (például az óvodai és iskolai szociális segítő) jelzése alapján találkoznak azzal, hogy gyermekük egyedül érzi magát, nem tud kivel beszélni a körülötte zajló folyamatokról. A válófélben lévő vagy elvált szülőknek a „magányból, a beszűkült tudatból, a düh, harag, csak azért is megmutatom állapotából kell megérkezni oda, hogy a gyermekekre fókuszáljanak; esszük, nem esszük, ha jól akarjuk csinálni, akkor fókuszot kell váltani” – fogalmazott az egyik résztvevő.

Folyamat – idő – tempó

A válási krízis mindenképpen egy folyamatnak tekinthető, amelyet a szereplőknek egyénenként és együtt is be kell járniuk. A válási átmenetet Van Gasse és Mortelmans (2020a) hat fázisból álló folyamatként írja le: (1) kétszülős család, amelyben a kapcsolati problémák miatt a szülők elkezdnek elégedetlenséget érezni; (2) megjelenik a különválásra törekvés, amely lendületet ad a változáshoz; (3) „ködös időszak”, amelyből hiányoznak a kétszülős családi működésben megszokott rutinok és struktúra; (4) a szülők elkezdik átszervezni a családi életet, és átmeneti megoldásokat találnak a mindennapok működtetésére; (5) majd fenntartható és hosszabb távú megoldásokat találnak; (6) a szülők és a gyermekek elfogadják az új struktúrát, és a családi élet új szakaszának tekintik. Bár a szerzők a dinamikus modellben a hatodik szakaszra végpontként hivatkoznak, fontos kiemelni, hogy a családi fejlődés folytatódik. A kialakított megoldásokat újra és újra át kell gondolni, és a családtagok, valamint a család mint rendszer fejlődési szükségleteihez kell igazítani. Az elvált családdá alakulás mindenképp pszichés folyamatot, egyfajta gyász munkát is jelent, amelynek végére a szülők és a gyermekek elfogadják, hogy már nem olyan lesz a családi életük, mint amit megszoktak. Apa és anya nem lesznek már együtt párként, ugyanakkor közös gyermekükért együtt szükséges felelősséget vállalniuk, és különböző helyzetekben egymással egyeztetve kell dönteniük. Hosszú út vezet a veszteségben megélt tagadás és düh fázisától az egymással együttműködő közös szülőségig, és fontos látni, hogy a családtagok máshol tartanak az úton. Sokszor előfordul, hogy az egyik félben már megszületett a döntés a különválásról, és szeretné mielőbb tisztázni a válással összefüggő kérdéseket, míg a másik szülő még a párkapcsolat javításáért küzdene. A válás folyamata során fontos (lenne) időnként tudatosítani, hogy hol tartanak az egyes szereplők, hiszen nem egyszerre haladnak ebben a gyászfolyamatban. Szakemberként fontos kihívás, hogy miként lehet segíteni a feleket, hogy tolerálják egymás tempóját. Az előző pontra utalva azt is fontos figyelembe venni, hogy a gyerekeknél

általában később és lassabban zajlik le ez a folyamat, és sokáig előjönnek akár a család újraegyesítésére vonatkozó vágyak is. Mindenképpen kihívást jelent ez, hiszen veszteségekkel néznek szembe a szülők is, és emellett, hogy a saját szükségleteikkel kellene foglalkozniuk, folyamatosan tudatosítaniuk kell, hogy ott vannak a gyerekek.

Informális és formális környezet

A válási folyamatot nem csak a közvetlenül érintett családtagok befolyásolják, illetve maga a válási krízis is hat a család környezetére. Az erős kapcsolati háló értékes szerepet játszhat a válási átmenet kihívásainak leküzdésében, és segítséget jelent az új családi struktúra és működés kialakításában (Cook, 2012). A társas támogatórendszer tagjai számos feladatot átvesznek az átalakuló családban a szülőktől, amivel a változásban lévő szükségletekre adnak választ (Van Gasse – Mortelmans, 2020b). A rokoni és baráti társas rendszer azonban gyakran egyoldalú támogatást nyújt, amelynek során az egyik szülő mellé állnak, akár a másik ellenében. Visser és munkatársai (2017) arra is felhívják a figyelmet, hogy a kapcsolathálózat tagjai nehezebben bocsátanak meg az expartnernek, mint maguk a felek, és rendszeresen témává teszik az elszenvedett sérelmeket, negatívan beszélnek a volt partnerről, ami megnehezíti a szülők kapcsolatának új alapokra helyezését. Komoly tudatosságot és erőfeszítést kíván a szereplőktől, hogy az informális kapcsolathálózattól kapott támogatás gyermekközpontú legyen, és ne valamelyik szülő felé irányuló negatív érzések vezéreljék.

A műhelymunka résztvevői is említették a semleges és pártatlan hozzáállást az elvált családokkal való munka alapvetéseként és egyben kihívásaként. Kívülállónak maradni és nem foglalni állást egyik szülő mellett sem, nem kötödni jobban egyik félhez sem – nehéz segítői feladat, különösen akkor, ha bántalmazó kapcsolatról van szó. Mediátorként ez alapelvnek számít, azonban más szakemberek (például családsegítő, pedagógus, edző) esetében is segítséget jelent a szülőkkel való kommunikációban. A résztvevők egyetértettek abban, hogy a válás során a jogi folyamat túlzott hangsúlyt kap. A „család elsősorban nem jogi rendszer, és a válás elsősorban nem jogi folyamat” – fogalmazott az egyik szakember. Magyarországon a házasság felbontását a bíróság mondja ki, azonban a jogi megoldás önmagában nem eredményez együttműködő közös szülőséget, sőt a jogi út offenzívájában akár el is vész az erő és az energia. A folyamat végén fontos eljutni valamiféle jogi lezáráshoz, de előbb mélyrehatóbban kellene foglalkozni a válás többi (érzelmi, társas, szülői alrendszer) aspektusával. Külön kihívásként említették a műhelymunka résztvevői, hogy a legtöbb szakember, aki nem kifejezetten a válás miatt találkozik a családtagokkal (elsősorban a gyerekekkel), tanulmányai során nem vagy nagyon felületesen foglalkozott azzal, hogyan tud jól segíteni egy ilyen helyzetben. Például mit tehet az az osztályfőnök, akinek az egyik tanulója épp szülei válását éli át? Milyen folyamatok zajlanak a gyermekben, akivel nap mint nap találkozik, és aki esetleg máshogy teljesít, mint szokott, máshogy vesz részt az iskolai közösségi életben, mint korábban? A válás mint családi életeseemény kihat azokra a tágabb rendszerekre, melyekben a csa-

ládagok a mindennapok során dolgoznak, tanulnak. Épp ezért fontos lenne rendszerben gondolkodni, és nemcsak egyéni válaszokat adni, egyéni támaszt nyújtani, hanem összehangolt segítséggel hozzájárulni a családi rendszer minél békésebb és gyorsabb átalakulásához, a gyermekek számára is átlátható, kiszámítható keretek kialakításához.

LEHETSÉGES VÁLASZOK, JÓ GYAKORLATOK

Mediáció és mediációs szemlélet

A közvetítés (más néven mediáció) alternatív vitarendezési eljárás, amelynek során egy pártatlan és semleges harmadik fél, a mediátor segíti a felek kommunikációját, hogy a konfliktusban érintettek számukra kielégítő megoldásra jussanak. A mediáció családi viták esetén különösen jól alkalmazható módszer, hiszen az ilyen érzelmileg intenzív és sok szálon kötődő kapcsolatokban a vitarendezés jogi útja a kapcsolat további romlásához vezet. A válási folyamatban több olyan pont van, amikor segítséget jelenthet a mediációs eljárás azzal, hogy nehéz beszélgetésekhez biztonságos keretet és kiszámítható struktúrát ad. Ezért hasznos lehet a mediáció a válás előtt, a felmerülő kérdések tisztázása és közös megbeszélése érdekében, a válás közben, a jogi eljárás szüneteltetése mellett és a válást követően is. Hiszen gyakran vannak részletkérdések, amelyeket a bíróság nem is tud szabályozni, illetve a család és a családtagok fejlődésével a szabályokat és kereteket is módosítani szükséges. A következőkben néhány olyan mediációs alapelvet emelek ki, amelyek elvált szülőkkel, gyermekekkel foglalkozó más szakemberek számára is hasznosak lehetnek:

- Múltbeli sérelmek helyett jövőorientáció – egy vitahelyzet könnyen eszkalálódik, és a téma hamar átterelődik a vita tárgyáról egy másik tárgyra, a kérdéssel kapcsolatos múltbeli tapasztalatokra, a jelenről a múltra. A „Hogyan jutottunk ide?” kérdés gyakran a felelős, hibás keresésével jár együtt. Akár önhibáztatásról, akár a másik fél számonkéréséről van szó, ez a vita konstruktív rendezését nem segíti elő. A „Ki mit rontott el?” kérdés terméketlenségét kikerülve a jövőbeli lehetséges megoldások kerülnek fókuszba. Például: Hogyan fognak együttműködni egy adott dologban a gyermekük érdekében? Mit tudnak vállalni azért, hogy kiegyensúlyozottabb legyen a kommunikációjuk?
- A másik fél helyett önmagáról, a szülői kapcsolatokról és a gyermek szükségleteiről beszélni – a fókuszváltás egy másik formája, amikor a konfliktusban érintettek kommunikációjának tárgya és iránya változik. Jamison és munkatársainak (2014) vizsgálata rámutatott, hogy a reziliens közös szülőség (amely kevés konfliktussal és eredményes közös döntéshozatallal jár) megjelenése együtt jár a gyermekek jóllétének és szükségleteinek gyakori és explicit megfogalmazásával. Erre utalt a kutatás szerint a nyelvezet is: akik a gyermek szükségleteit helyezték fókuszba, jellemzően a „mi” személyes névmást használták, amikor magukról és expartnerükről beszéltek, míg azok a szülők, akik a válásra és egymásra fókuszáltak, egyre szám első személyben fogalmaztak.

- Követelések helyett szükségletek feltárása és kérések megfogalmazása – a pozicionális vita nehézségét az adja, hogy a felek nagyon konkrét elképzelésekkel érkeznek a tárgyalásba, és nem tudnak, nem akarnak engedni belőlük. Ha így tennének, azt esetleg veszteségként élnék meg. A mediáció ezzel szemben együttműködésre építő megoldásokat kínál, amelyek esetében a felek szükségleteinek feltárása és kifejezése lehetőséget teremt a berögzült pozícióból való kilépésre. Ha találnak olyan megoldást, amely minden fél szükségletét kielégíti, annak ellenére nyertes-nyertes helyzet jöhet létre, hogy elengedik kezdeti követeléseiket.
- A gyermek szükségleteinek és szempontjainak fókuszba állítása – a gyermekközpontú mediáció sajátossága, hogy gyakran rákérdez a gyermek nézőpontjára, sőt ha szükséges, képviseli is a gyermek érdekét. A válasz során kulcsfontosságú, hogy a szülők mennyire tudják döntéseiknél figyelembe venni és érvényesíteni a gyermek aktuális szükségleteit és hosszú távú érdekeit.

Válási terápia

A válási folyamatban és akár a válást követő időszakban is gyakran úgy tűnik, hogy a szülők megragadnak a krízisben. Érzelmekben elakadva, magukat vagy a másik felet okolva képtelenek a továbblépésre. Akár egyik, akár mindkét felet jellemzi ez, mindenképpen súlyos akadályt jelent a közös szülőség és az együttműködés kialakításában. Ezért is fontos, hogy minél előbb kapjanak olyan érzelmi támogatást a szülők, amely képessé teszi őket a szükségleteket figyelembe vevő és racionális döntések meghozatalára. Lebow (2015) speciális, integratív szemléletű válásterápiát fejlesztett ki, melyben a válás kezdeti fázisára fókuszál, amikor a pár érzelmei még igen intenzívek. A terápia célja a gyermek körül kialakuló konfliktusok oldása, az érzelmi leválás és az indulatkezelés segítése. Felmerülhet itt a mediáció és a terápia közötti kompetenciahatár kérdése, de az Amerikai Pszichológiai Társaság (American Psychological Association, 2013) iránymutatása szerint a terápiás támogatás elsősorban a párkapcsolat felbomlását kísérő érzelmek kezelését és a változásokhoz való alkalmazkodást segíti. Az egyéni és párterápiák a különválás előtt és a válás során hozzájárulnak a felek önismereti fejlődéséhez, a megszakadó kapcsolat dinamikáira való reflexióhoz, valamint az ezekből való tanuláshoz.

Képzések a közös szülőségről

Az elmúlt évtizedekben több országban is indultak olyan képzési programok, melyek a válás utáni közös szülőség minőségének fejlesztését célozzák. Az USA államainak többségében már 2007-ben elérhető volt képzés elvált szülők számára, s az államoknak több mint a fele megköveteli, hogy a válás előtt álló szülők tanfolyamon vegyenek részt (Pollet–Lombreglia, 2008). E programok elsődleges célja a szülők konfliktusainak csökkentése és együttműködésük, kommunikációjuk fejlesztése, hogy a kapcsolatuk felbomlásából adódó negatív hatásokat enyhítsék.

A műhelymunka résztvevői egy közös szülőségről szóló képzés tervezésével kapcsolatban fontos kérdésnek tartották az időzítést (már a tapasztalatokra tudjanak rátekinteni, vagy megelőzőként vesznek részt benne), a célkitűzést (edukáció és/vagy támogatás), valamint a képzés formáját (a szülők együtt vagy külön vesznek-e részt benne, egyéni, csoportos vagy páros formában zajlik-e). Tartalom szempontjából kiemelték a konfliktuskezelési módszereket, a gyermek szempontjainak beemelését, az önismeretet és a különböző szolgáltatásokról (mediáció, terápia) szóló tájékoztatást. A nemzetközi szintéren sokféle intervencióval találkozhatunk, amelyek a válás utáni közös szülőséget támogatják. Van olyan, amelyik csak az egyik szülőnek szól (Braver et al., 2005), van, amelyikre mindkét szülőt hívják (Owen–Rhoades, 2012), és van, amelyen a komplex program egyéni, páros és csoportos munkára épül (Pruett et al., 2011). Célkitűzéseiket és tartalmukat tekintve a támogatásra, tájékoztatásra, a konfliktusok csökkentésére, egy közös szülői terv kidolgozására, illetve a készségfejlesztésre fókuszálnak (Darwiche et al., 2021).

Interprofesszionális együttműködés

A válás során és a válást követően a szülőkkel és a gyermekekkel több szakember is találkozik. Van, aki közvetlenül a válási folyamathoz nyújt támogatást, mások meghatózó tagjai azoknak a közösségeknek, melyekben a családtagok megfordulnak. Fontos lenne, hogy ezek a szakemberek rendszerben tudjanak együttműködni a családdal és a család érdekében. Ehhez egyrészt az szükséges, hogy nekik is legyen ismeretük azokról a folyamatokról, melyek a szülőknél és a gyermekekben zajlanak, illetve legyenek eszközeik a családtagok támogatására, a velük folytatott kommunikációra. Vannak olyan esetek, amikor az iskolában nem is tudnak a szülők válásáról, csak a gyermek viselkedésének változását, tanulmányainak romlását tapasztalják. Különösen fontos ezért, hogy olyan társadalmi közeg és légkör tudjon kialakulni, ahol a válás nem szégyen és kudarc, s ahol a szülők vállalhatják a maguk és gyermekeik közösségeiben, hogy ebben a krízisben vannak. E téren mindenképpen szemléletformálásra van szükség a szakemberek és a laikusok körében is, hiszen a cél az, hogy az elvált családokban élő gyermekek a lehető legkevesebb sérüléssel legyenek túl ezen az embert próbáló időszakon. A szakemberek és a szülők képzésén túl az összehangolt munkát segíthetik az esetkonferenciák és szakmai közötti megbeszélések, melyek ugyan jelen vannak a gyermekjóléti rendszerben, de általában akkor kerül sor rájuk, ha egy gyermek veszélyeztetéséről van szó.

A válás felmerülésekor elsősorban az ügyvédi szolgáltatásokat veszik igénybe a szülők, azonban fontos lenne, hogy a válás különböző aspektusaira gondolva más szolgáltatásokat is ismerjenek. Különösen előremutatók az olyan kezdeményezések, amikor a családdal „válási team” foglalkozik, amelyben mentálhigiénés szakemberek, mediátorok, jogászok segítik végig a családot ezen az úton. Az „Együttműködő válás” programban e szakemberek munkáját egy úgynevezett közös szülőség konzulens segíti, aki végigkíséri a családot a válási folyamaton, és időközönként egyeztet a többi szakemberrel is (Pruett et al., 2011). Hazánkban a kapcsolatügyeleti szolgáltatás alakulásának időszaká-

ban, az Erzsébetvárosi Nevelési Tanácsadóban, majd később a Kapcsolat Alapítvány keretei között működött olyan modell, amelyen belül a család többszintű segítséget kapott (szülőcsoport, szülőkonzultáció, mediáció stb.) (Balázs, 2016).

KONKLÚZIÓK, JAVASLATOK

A műhelymunkákon részt vevő szakemberek véleménye és a nemzetközi gyakorlat alapján mindenképpen megállapítható, hogy sok tennivalónk van a válással kapcsolatban, elsősorban a szemléletformálás terén. Annak érdekében, hogy a gyermekek pszichés jóléte a válást követően is minél stabilabb lehessen, fontos, hogy vállalható legyen a válás azokban a közösségekben (munkahely, iskola), ahol a családtagok a mindennapjaikat élik. Ezt megkönnyíti, ha ezen intézményekben olyan szakemberekkel találkozhatnak, akik kompetens módon, ismeretekkel és készségekkel rendelkezve tudnak segíteni, illetve megfelelő segítséget keresni. Támogatná ezt, ha a különböző szakemberek a gyermekközpontú válást fókuszba helyező képzéseken, műhelymunkákon vennének részt.

A szülők „átbillenését” is nagymértékben segíti, ha már a válás felmerülésekor és az egész folyamat során olyan szolgáltatásokat tudnak igénybe venni, amelyek támogatják őket a gyermekfókusz megtartásában és az együttműködő közös szülőség kialakításában. Ehhez szükséges e programok kialakítása és mérése, majd rendszerszintű bevezetése a válás jogi és gyermekvédelmi folyamataiba.

A különösen konfliktusos válások esetében fontos lenne a rendszerben egy erre felkészített szakember (lásd *coparenting counselor*, *parenting coordinator*), aki pártatlanul és semlegesen, a gyermek érdekeit szem előtt tartva támogatja a családot a válási folyamatban. Egy ilyen szerepkör bevezetéséhez viszont nem elegendő egy munkakör létrehozása vagy a családsegítő-gyermekjóléti központok újabb feladattal való terhelése, hanem széles körű, interprofesszionális együttműködésre is szükség van.

TÁMOGATÁS

A tanulmány megírását a „Közös szülőség a válás után” című, OTKA-PD 131671 sz. kutatási pályázat támogatta.

KÖSZÖNETNYILVÁNÍTÁS

Köszönettel tartozom a műhelymunkán részt vevő szakembereknek, akik tapasztalataikkal gazdagították a közös eszmecserét, és hozzájárultak az elvált családokkal végzett munka kihívásainak végiggondolásához. Köszönöm Watfa Zsülinek, hogy segített a műhelymunkák levezetésében.

Felhasznált irodalom

- AMATO, PAUL R. (2010): Research on divorce: Continuing trends and new developments, *Journal of Marriage and Family*, 72. évfolyam, 2010/3., 650–666.
- AMERICAN PSYCHOLOGICAL ASSOCIATION (2013): *Healthy divorce: How to make your split as smooth as possible*, <https://www.apa.org/topics/divorce-child-custody/healthy> (letöltve: 2022. 07. 03.).
- ANDERSON, SHAYNE RAY – ANDERSON, STEPHEN A. – PALMER, KRISTI L. – MUTCHLER, Matthew S. – BAKER, LOUISA K. (2011): Defining high conflict, *The American Journal of Family Therapy*, 39. évfolyam, 2011/1., 11–27.
- BALÁZS RÉKA (2016): Kapcsolatügyi mediáció: a kapcsolattartás békés rendezése, *Forum – Publicationes Doctorandorum Juridicorum*, 6. évfolyam, 2016/6., 19–38.
- BECHER, EMILY H. – KIM, HYUNJUN – CRONIN, SARAH E. – DEENANATH, VERONICA – McGUIRE, JENIFER K. – McCANN, ELLIE M. – POWELL, SHARON (2019): Positive parenting and parental conflict: Contributions to resilient coparenting during divorce, *Family Relations*, 68. évfolyam, 2019/1., 150–164.
- BECKMEYER, JONATHON J. – COLEMAN, MARILYN – GANONG, LAWRENCE H. (2014): Post-divorce coparenting typologies and children’s adjustment, *Family Relations*, 63. évfolyam, 2014/4., 526–537.
- BRAVER, SANFORD L. – GRIFFIN, WILLIAM A. – COOKSTON, JEFFREY T. (2005): Prevention programs for divorced nonresident fathers, *Family Court Review*, 43. évfolyam, 2005/1., 81–96.
- COHEN, ORNA – LEVITE, ZIVA (2012): High-conflict divorced couples: Combining systemic and psychodynamic perspectives, *Journal of Family Therapy*, 34. évfolyam, 2012/4., 387–402.
- COOK, KAY E. (2012): Social support in single parents’ transition from welfare to work: Analysis of qualitative findings, *International Journal of Social Welfare*, 21. évfolyam, 2012/4., 338–350.
- DARWICHE, JOËLLE – NUNES, CINDY EIRA – EL GHAZIRI, NAHEMA – IMESCH, CAMILLE – BESSE-RO, SÉVERINE (2021): Coparenting interventions and shared physical custody: Insights and challenges, in BERNARDI, LAURA – MORTELMANS, DIMITRI (szerk.): *Shared Physical Custody: Interdisciplinary Insights in Child Custody Arrangements*, Cham, Springer International Publishing, 253–282.
- ELAM, KIT K. – SANDLER, IRWIN – WOLCHIK, SHARLENE A. – TEIN, JENN-YUN – ROGERS, ADAM (2019): Latent profiles of postdivorce parenting time, conflict, and quality: Children’s adjustment associations, *Journal of Family Psychology*, 33. évfolyam, 2019/5., 499–510.
- FEINBERG, MARK ETHAN (2003): The internal structure and ecological context of coparenting: A framework for research and intervention, *Parent Science and Practice*, 3. évfolyam, 2003/2., 95–131.
- GLASL, FRIEDRICH (1999): *Confronting conflict: a first aid kit for handling conflict*, Stroud, Hawthorn Press.

- JAMISON, TYLER B. – COLEMAN, MARILYN – GANONG, LAWRENCE H. – FEISTMAN, RICHARD E. (2014): Transitioning to postdivorce family life: A Grounded Theory investigation of resilience in coparenting, *Family Relations*, 63. évfolyam, 2014/3., 411–423.
- KSH (2018): *Statistikai Tükör – Népmozgalom, 2017*, Budapest, Központi Statisztikai Hivatal.
- LAMELA, DIOGO – FIGUEIREDO, BÁRBARA (2016): Coparenting after marital dissolution and children's mental health: A systematic review, *Jornal de Pediatria*, 92. évfolyam, 2016/4., 331–342.
- LEBOW, JAY L. (2015): Separation and divorce issues in couple therapy, in GURMAN, S. ALAN – LEBOW, JAY L. – DOUGLAS, SNYDER K. (szerk.): *Clinical Handbook of Couple Therapy*, New York, The Guilford Press, 445–463.
- LIEFBRÖER, AART C. – DOURLEIJN, EDITH (2006): Unmarried cohabitation and union stability: Testing the role of diffusion using data from 16 European countries, *Demography*, 43. évfolyam, 2006/2., 203–221.
- MAHRER, NICOLE E. – O'HARA, KAREY L. – SANDLER, IRWIN N. – WOLCHIK, Sharlene A. (2018): Does shared parenting help or hurt children in high-conflict divorced families?, *Journal of Divorce & Remarriage*, 59. évfolyam, 2018/4., 324–347.
- MAKAY ZSUZSANNA – SZABÓ LAURA (2018): Válás, in MONOSTORI JUDIT – ŐRI PÉTER – SPÉDER ZSOLT (szerk.): *Demográfiai portré 2018*, Budapest, KHS–NKI, 29–45.
- OWEN, JESSE – RHOADES, GALENA K. (2012): Reducing interparental conflict among parents in contentious child custody disputes: An initial investigation of the working together program, *Journal of Marital and Family Therapy*, 38. évfolyam, 2012/3., 542–555.
- POLLET, SUSAN L. – LOMBREGLIA, MELISSA (2008): A nationwide survey of mandatory parent education, *Family Court Review*, 46. évfolyam, 2008/2., 375–394.
- PRUETT, MARSHA KLINE – EBLING, RACHEL – COWAN, PHILIP A. (2011): Pathways from a Us co-parenting intervention to legal outcomes, *International Journal of Law, Policy and the Family*, 25. évfolyam, 2011/1., 24–45.
- SMYTH, BRUCE M. – MOLONEY, LAWRENCE J. (2019): Post-separation parenting disputes and the many faces of high conflict: Theory and research, *Australian and New Zealand Journal of Family Therapy*, 40. évfolyam, 2019/1., 74–84.
- VAN GASSE, DRIES – MORTELMANS, DIMITRI (2020a): Reorganizing the single-parent family system: Exploring the process perspective on divorce, *Family Relations*, 69. évfolyam, 2020/5., 1100–1112.
- VAN GASSE, DRIES – MORTELMANS, DIMITRI (2020b): Social support in the process of household reorganization after divorce, *Journal of Social and Personal Relationships*, 37. évfolyam, 2020/6., 1927–1944.
- VISSER, MARGREET – FINKENAUER, CATRIN – SCHOEMAKER, KIM – KLUWER, ESTHER – RIJKEN, RACHEL VAN DER – LAWICK, JUSTINE V. – BOM, HANS – SCHIPPER, J. CLASIEN DE – LAMERS-WINKELMAN, FRANCIEN (2017): I'll never forgive you: High conflict divorce, social network, and co-parenting conflicts, *Journal of Child and Family Studies*, 26. évfolyam, 2017/11., 3055–3066.

Child-centred divorce – challenges and opportunities

ABSTRACT

The aim of the study is to present the challenges faced by professionals working with divorced/separated families and to look for answers and options that can help families and professionals in the divorce process. These issues were explored through interprofessional workshops (3 sessions, 24 participants) in the autumn of 2021 and relevant literature conducted. A challenge that emerged in the professionals' discussions was to take children's perspectives more into account and to support parents and children at multiple levels during the divorce process. In recent decades, there have been several civil and public initiatives to support high-conflict divorce, but these are sporadic and lack a coherent approach. The importance of the issue and the gaps in the field call for an interdisciplinary reflection and the development of systemic solutions.

KEYWORDS: divorce, mediation, child-centred, workshop

PILINSZKI ATTILA | 2001-ben szociális munkásként, 2005-ben szociológusként végzett, doktori fokozatát 2014-ben szerezte. 2007-től mediátorként is tevékenykedik. Kutatási érdeklődéséhez tartozik a családok és párkapcsolatok működése, a konfliktuskezelés és az alternatív vitarendezési módszerek.

FRIVALDSZKY JÁNOS

XV. Benedek pápa béketörekvései és a magyar püspöki kar háborút támogató megnyilatkozásai 1914–15-ben

---

ABSZTRAKT

Ebben a rövid tanulmányban azt igyekszünk megvilágítani, hogy az első világháború első évében miért nem voltak képesek XV. Benedek pápa békekezdeményezései a katolikusnak tekintett Magyarországon, illetve a Monarchiában termékeny talajra hullani. Igyekszünk e tekintetben a pápa és a – Ferenc József személye és háborús politikája mellett elkötelezett – magyar főpásztor, Csernoch János hercegprímás bibornok relációjának egynémely ez irányú, politikai relevanciájú mozzanatát feleleveníteni. Ezen kívül más katolikus főpapok háborút támogató megnyilatkozásait is elemezni fogjuk. Rá fogunk arra mutatni, hogy a hadban álló nemzetek vezetői népeiket és seregeiket Jézus szentséges szívének ajánlották fel. Ez párhuzamosan, sőt, a pápa ugyanilyen tevékenységével keresztbefutóan történt a Monarchiában és talán Németországban is. A Jézus szent szívének való felajánlást ugyanis a központi hatalmak magállamaiban elsősorban a háborús győzelemért végezték és – érthető módon – nem az azonnali békéért, ahogy arra pedig ugyanezen áhítatosság nyomán a pápa buzdított.

Kulcsszavak: igazságos háború, lojalitás, békekezdeményezés, Jézus szentséges szívének kultusza, háború támogatása

---

Korábbi tanulmányainkban XV. Benedek pápának az első világháború kezdeti időszakában folytatott békeküzdelmét igyekeztünk körüljárni, elsősorban az általa kiadott dokumentumok fényében. Törekvései lényegi sikertelenségének okait kutatva kiemelkedő szimbolikus alakként elemeztük alaposabban Prohászka Ottokár 1914–15-ben megjelent morálteológiai írásait, amelyekben a püspök – ismert patetikus

stílusában és nagy ívű gondolatszövéseiben – azt fejtegeti, hogy a világháborúnak milyen nagyszerű lelki hatásai vannak, majd végül levontuk az ezeket érintő saját kritikai konklúzióinkat (Frivaldszky, 2019a; 2019b).

Ez alkalommal tágítjuk az optikát, és más hazai püspökök, illetve egyházi vezetők ez évi megnyilvánulásaira térünk ki röviden, mégpedig új módon, ahogyan arról a kor polgára értesülhetett; azaz elsősorban nem a templomba járó hívőket szem előtt tartva, hanem a sajtómegnyilvánulásokon keresztül. Tesszük ezt azért, hogy jobban megérthessük a katolikus egyházi vezetők közéleti szerepvállalásának valós hatását a háború első évében, s hogy láthassuk, miért nem voltak képesek a Szentatya békekezdeményezései a katolikusnak tekintett Magyarországon, illetve a Monarchiában termékeny talajra hullani. Igyekszünk e tekintetben a pápa és a – Ferenc Józsefnek le- és elkötelezett – magyar főpásztor, Csernoch János hercegprímás bíbornok relációjának egynemely ez irányú, politikai relevanciájú mozzanatát is feleleveníteni.

A DIPLOMATAMÚLTÚ XV. BENEDEK PÁPA TÚLLÉP AZ IGAZSÁGOS HÁBORÚ TANÁN

Fontos szem előtt tartanunk, hogy a pápa e korban már nem töltött be a keresztény államok nemzetközi viszonyaiban döntőbírói szerepet (különösen hogy azok egyre kevésbé voltak kereszténynek minősíthetők, s egyébként sem mindegyik volt katolikus), amely egyfajta objektivitást és morális alapot lett volna képes biztosítani közöttük. Azonban a világháború kitörésekor a hadviselő országok vezetői – akik világában a korábban diplomataként dolgozó Della Chiesa bíboros otthonosan mozgott, és jól ismerte a gondolkodásmódjukat – hamar ráéreztek annak potenciális erkölcsi jelentőségére, hogy XV. Benedek pápa politikai értelemben neutrális pozíciója folytán fontos szerepet vállalhat a mindkét oldalon számos katolikust érintő világégésben, s ez valamiképpen elvileg megerősítette a Vatikán nemzetközi helyzetét (Pollard, 2001: 111). Ám 1914. szeptember 8-án (azaz csupán öt nappal a megválasztása után), Kisboldogasszony ünnepén, azaz Szűz Mária születése napján kiadott, a kormányokat békére felhívó, *Ubi primum* kezdetű apostoli buzdítását a politikai szereplők alapvetően vallási jellegűnek tekintették. A dokumentum megjelenésével kapcsolatos hír egyik sajtókommentárjában az szerepelt, hogy a pápa esetlegesen felvállalandó közvetítői szerepét nagy valószínűséggel úgyszem fogadták volna el a hadviselő felek (Corriere della Sera, 1914: 3).

A háború természete a 20. századra – tömeges és „ipari” jellege, azaz totális volta folytán – lényegileg megváltozott, így már legvégső eszközként sem volt erkölcsileg igazolhatónak elfogadható a háború felvállalása. Ezzel voltaképpen – a központi hatalmak elszántan háborúpárti vezérkari főnökeit leszámítva – az érintett országok vezetői tisztában voltak. A tradicionális értelemben vett „igazságos háború” ilyen ténybeli, azaz *de facto* – és nem is annyira morálteológiai vagy morálfilozófiai doktrinális – okokból való megvívhatatlansága elviekben a háborúhoz való jog eltörlése felé nyitotta meg az utat (Morozzo della Rocca, 2005: 173).

XV. Benedek pápa ízig-vérig diplomata és politikus volt, ezért praktikusan gondolkodott, és flexibilis volt, hogy elérje céljait. Ebből kifolyólag nem volt abban érdekelt, hogy újraírja az igazságos háború tanát, de kifejezetten nem is cáfolta meg doktrinálisan, hanem egyszerűen nem hivatkozott rá és kritériumaira, s így nem is tett különbséget a háborúk között igazságosságuk vagy igazságtalanságuk tekintetében. Mivel a történetileg adott valóságot konkrétan, illúziók nélkül tekintette, s kizárólag a háború kompromisszumok nélküli elítélése motiválta, ezért gyakorlati megfontolásokból távolságot tartott az igazságos háború elméletétől (Formigoni, 2021: 47). A világháború drámai valósága voltaképpen felülírta és meghaladta a háború többé vagy kevésbé igazságos természetének tanáról szóló skolasztikus vitákat (Morozzo della Rocca, 2005: 175). A pápa tudta, hogy ha belemegy az igazságos és igazságtalan háború teóriáinak elemzésébe, akkor ezzel az alapul fekvő legfőbb erkölcsi problémát és tényt relativizáló vitáknak nyitna teret, s így csak enyhítené a szóban forgó világegés diabolikusként és tarthatatlanként való elítélését, amit ő maga sohasem habozott megtenni (Morozzo della Rocca, 2005: 176). A pápa tehát tulajdonképpen felhagyott a háború igazságosként való legitimálásával. Tény, hogy az igazságos háború kérdése, tematikája nem merült fel abban a számos megnyilatkozásában, amelyben a háborúról írt (Menozzi, 2005: 115–116).

A MAGYAR FŐPAPSÁG A SZERBIA ELLENI ÉS A NAGY HÁBORÚ IGAZSÁGOS ÉS ÜDVÖS MIVOLTA MELLETT ÁLLT KI

A fentiekkel ellentétben a (magyar) püspökök – teoretikus és pragmatikus-politikai álláspontjaiknak megfelelően – érvelésükben, érvkészletükben szélesebb skálán szóródva különböző érvekkel és okfejtésekkel támogatták a háborút, bár nyomatékosították, hogy a keresztény erkölcs normáinak megfelelő módon szükséges azt megvívni (vö. Menozzi, 2005: 117).

Ebből az optikából nézve mindenekelőtt Csernoch János bíboros hercegprímás körlevelére érdemes kitérnünk, amelyben az igazságos háború érvkészletét használva – bár olykor, meg kell hagyni, eléggé meglepő érveket és kifejezéseket is alkalmazva – meg kívánta védeni az Osztrák–Magyar Monarchia háborúindításának helyénvalóságát. A *Magyarország* című lap 1914. augusztus 1-jei számának „A hercegprímás és a háború” című cikke (Magyarország, 1914a: 2), illetve a *Budapesti Hirlap* szintén augusztus 1-jei száma „A főpapság és a háború. A hercegprímás a háborúról” címmel (Budapesti Hirlap, 1914a: 4) tudósít a hercegprímás körleveléről. A beszámolóban az áll, hogy Szerbia

„oly irányzatokat tűrt és közegeivel támogatott, amelyek az osztrák-magyar monarchia területi épségének megcsonkítását célozták s alkalmasak voltak arra, hogy a monarchia alattvalói közt szítsák az egyenetlenséget s kisebbsíték monarchiánk tekintélyét a külföld előtt, ami által természetesen nemcsak anyagi, de legfőbb erkölcsi érdekeink is veszélyeztetve lettek”.

E céljuk elérésében – írja a tudósítás – „ellenségeink nem riadtak vissza a legnemtelebb eszközöktől sem”, amint azt a szarajevói gyilkosság szomorúan bizonyítja. Ezen irányzatok már előbb is ismeretesek voltak – olvassuk a körlevél ismertetésében – de

„felséges uralkodónk, I. Ferenc József, aki jóságos szívének sugallatát követve, a béke áldásait törekszik biztosítani, csak az utolsó idők eseményei után látta elérkezettnek az időt, hogy népei békéjének, országai anyagi és erkölcsi jogainak hathatós védelme céljából nyúljon az utolsó eszközhöz: a fegyverekhez”.

Meglepő, hogy a háború eszközének *ultima ratio* szerinti alkalmazását látja itt egy hercegprímás, amikor pedig az igazságos háború rendszerbe szerveződő kritériumainak, amelyeknek egyszerre kellett volna teljesülniük, szinte egyike sem állt akkor fenn. A tudósítás tolmácsolásában a hercegprímás azt írta, hogy „a viszonyok oda fejlődtek, hogy más eszközök nem bizonyultak célravezetőeknek”.

A Monarchiát az ultimátumra adott válasz után szuverenitásában, épségében, létében megtámadott olyan országnak beállítani, amelynek a legszentebb joga van a háború indítására, egyszerűen nem állja meg a helyét sem elvi szinten, sem a konkrét történelmi valóság, a tényállás tekintetében. Ennek fényében érdemes értékelni a magyar főpásztor körlevelében foglaltakat, amelyeket az újságtudósítás tolmácsolásában idézünk:

„Már pedig azok a célok, amelyeket a háború szolgál, feltétlenül szentek és tagadhatatlan s elvitázhatatlan jogon és igazságon alapulnak. Minden államnak megvan az a joga, hogy önmagát fenntartsa, területi épségét védelmezze s a maga számára biztosítsa mindazon javaknak háborítatlan élvezetét, a melyekre céljainak elérésében okvetlenül szüksége van. Midőn tehát ellenségeink hazánk területi épsége ellen törnek, midőn arra törekszenek, hogy az áldást hozó békét polgártársaink közt feldőlják, monarchiánkat becsméreljék, tekintélyét aláássák s neki anyagi és erkölcsi károkat okozzanak, akkor nekünk nemcsak jogunk, hanem kötelességünk is minden eszközt megragadni, hogy megvédjük azt, amiben a békés haladásnak, anyagi és erkölcsi jólétnek s becsületes hírnevünk megóvásának legfőbb s egyedüli zálogát látjuk. Miután a békés megoldás kísérlete meghiúsult, nem maradt más hátra, mint a háború” (Magyarország, 1914a: 2).

A fentiek egészen különösnek hatnak, hiszen emlékirataiban a bíboros titkára azt állítja, hogy Csernoch János a hadüzenetről is utólag értesült, nem is volt a háború mellett – mint a titkár érveiből kiderül, nem annyira elvi alapú háborúellenességéből, hanem inkább pragmatikus megfontolásokból –, és nem is gondolta komolyan, hogy kitörhet a háború.¹ Ehhez képest rendkívül gyorsan igazodott annak logikájához, és teljes mellszélességgel támogatta. Lehet, hogy ezt pusztán a király iránti lojalitásból tette? Tény, hogy a hercegprímást a ki-

rály magához rendelte, amikor az a pápaválasztó konklávéra utazott, s tudatta vele: elvárja a Monarchia bíborosaitól, hogy tekintettel legyenek a Monarchia érdekeire.² (Ez közvetlenül 1914. augusztus 20-a után történhetett, amikor X. Piusz pápa elhunyt, s ami után tíz nappal már összeült Rómában az új pápát megválasztó konklávé – XV. Benedek pápát pedig szeptember 3-án választották meg.) Ez az elvárás a háború kiobbantásakor nem jelenthetett mást, mint hogy a Monarchia háborúját következetesen támogassák, akár az új pápa ellentétes álláspontjával szemben is. A leendő, megválasztandó új pápa esetleges – de nagyon valószínű – háborúellenességével akár szemben is tehát Ferenc József a bíborosokat és az érsekeket a háború kérdésében már jó előre az uralkodó és a Monarchia érdekeihez rendelte.

Csernoch János állítólag biztosra vette, hogy Giacomo Paolo Battista della Chiesa lesz az új pápa,³ és ezt tudatta is vele a konklávé előtt (a megválasztása után pedig visszautalt rá).⁴ Ha így állt a helyzet, akkor előre lehetett sejteni, hogy az új pápa milyen álláspontot fog képviselni a Monarchia által kiobbantott világégés vonatkozásában. Továbbá nagyon figyelemreméltó az is, hogy a bíboros prímás titkárának beszámolója szerint XV. Benedek pápa hosszas megbeszélést folytatott a magyar főpáస్తorral, aki nemcsak latinul beszélt egészen feltűnő módon kiválóan, hanem olaszul is tudott. Így a kommunikációs árnyalatokat is jól észlelheték egymás között. Félreértésről vagy akár csak nem észlelt hangsúlyeltolódásokról szó sem lehetett. Gyanítható, hogy mivel Della Chiesa volt a pápaválasztáson a legesélyesebb, s ezt a magyar prímás is tudta, Ferenc József a leendő pápával szemben a háború ügyében maga mellett köteleztette el Csernoch Jánost és rajta keresztül a magyar klérus vezetőit, de a Monarchia többi országának összes főpáస్తorát is. Érdekes adalék e tekintetben Csernoch János titkárának leírása arra vonatkozóan, hogy milyen volt, illetve adott esetben nemigen volt kommunikáció a Monarchia bíborosai és érsekei között:

„Csakhamar közölték [...] a prímással, hogy a király a monarchia összes bíborosainak Rómába utazását kívánja és számukra külön vonatot rendelt. Csernoch prímást az elutazás előtt még magához rendelte. [...] Elvárja azonban a monarchia bíborosaitól, hogy a monarchia érdekeire tekintettel legyenek. A különvonattal Bécsből a hercegprímáson kívül Piffel Frigyes bécsi érsek és Skrbensky prágai érsek is utaztak. Csernoch és Piffel érsek tanácskoztak útközben. Skrbensky állandóan a fülkéjébe zárkózott. Hornig Károly bíboros veszprémi püspök más úton utazott. Vele csak Rómában találkozott a prímás [...]” (Lepold, 1963: 16).

Ferenc József tehát azt akarta, hogy a Monarchia területéről minden érintett katolikus főpap ott legyen a pápaválasztáson, s az ő és így a Monarchia érdekét képviseljük a háború ügyében, akár a leendő új pápával is szemben. Nyilván erről beszélt a konklávéra vezető vonatúton a bécsi érsek és a magyar hercegprímás, s erről nem kívánt beszélni azon két főpap, akik ebbe nem csatlakoztak be – az egyik külön úton utazott Rómába, a másik pedig „állandóan a fülkéjébe zárkózott”.

Csernoch János bíboros tehát – aki egyébként ekkor már nem megválasztott országgyűlési képviselő, hanem méltóságánál fogva a főrendiház tagja volt – valószínűleg úgy szolgálta most a Monarchia s uralkodójának személyes, azaz dinasztikus és nagyhatalmi, „becsületbeli” érdekeit, hogy Ferenc József Szerbia elleni háborúját teljes odaadással támogatta, felvállalva az ezzel járó világégést, amelyet elvileg ő személyesen meggyőződéseként – de pragmatikus okokból – ellenezett. A magyar főpásztor ily módon a háború szent ügy voltát hangsúlyozta a katolikus hívők számára írt körlevelében, s szemernyi kételyt sem hagyott érvelésében a számukra annak igazságossága, jogossága és elkerülhetetlen volta tekintetében. Talán ez is magyarázatul szolgálhat arra, hogy miért lelkesedtek a magyar katolikusok is 1914 augusztusában a háborúért, miközben a pápák – X. Piusz és XV. Benedek – teljes mértékben ellenezték azt. Csernoch János titkára beszámol arról, hogy XV. Benedek megválasztása után rögtön fogadta a magyar hercegprímást, majd hosszan tárgyalt vele.⁵ Ezután eléggé meglepő, hogy a magyar főpásztor nem állt ki a pápa békeküzdalmei mellett. A magyar főpásztor

---

Csernoch János bíboros úgy szolgálta most a Monarchia s uralkodójának személyes érdekeit, hogy Ferenc József Szerbia elleni háborúját teljes odaadással támogatta, felvállalva az ezzel járó világégést, amelyet elvileg ő személyesen meggyőződéseként – de pragmatikus okokból – ellenezett.

---

körlevelében foglaltak, amelyekről augusztus 1-jén tudósított a sajtó, a pápa álláspontja alapján jelentős módosítást igényeltek volna a háborúra vonatkozóan, s e korrekciótól a magyar bíboros prímás Róma püspökének, az egyház fejének alávetett volta miatt nem tekinthetett volna el. Ekkor már a hadiszerecnse is baljós jeleket mutatott. Ki tudja, mit ígért meg a Monarchia uralkodójának a magyar hercegprímás, mielőtt a pápaválasztó bíborosi gyűlésre indult, s ami miatt kitartott a háború jogossága és szükségessége mellett?

A háború minden áldozatvállalását motiváló cél a vallásos gondolatiságban a szent ügy védelme érdekében az Úrtól remélt, de mindeközben biztosra vett győzelem és az azzal járó (földi) dicsőség. Ezeknek megfelelően a már hivatkozott bíborosi körlevél ily módon zárul a sajtótudósítás szerint: „Így fogjuk támogatni távolról is hazánk szent favaiért [sic!] küzdő dicső hadseregünket s részesei leszünk mi is annak a győzelemnek, melyet szent ügyünk védelmében bizton reménylünk az Ur Istentől.” Így szólt tehát az a főpásztori körlevél a híradás szerint, amit az újságolvasók tömegei olvashattak egy olyan háború megindításakor, amely semmilyen tekintetben nem felelt meg sem a honvédő, sem a jog sérelemért elégtételt vevő, jogépség-helyreállító (büntető) igazságos háború konjunktív feltételegyütteseinek, és amely nyíltan szembement a pápa szakadatlan békefelhívásaival.

Csernoch János bíboros körlevelében az igazságos háborúra utalva csak úgy általában írt szent ügyről, elvitathatatlan jogról és igazságról, azonban meg sem kísérelte az Aquinói Szent Tamás által megállapított kritériumok meglétét igazolni, és azokat a Monarchia helyzetére vonatkoztatni.

Nem képzelhető el az, hogy a „legkatolikusabb uralkodó” – akinek egyébként állítólag volt szeretője, vagyis magánéletében e tekintetben nemigen tartotta meg Jézus Krisztus tanítását⁶ – az egyházi vezetők támogatása nélkül indította volna meg a háborút, különösen hogy érzékelhető volt, a pápa nem támogatja ebben. A bíborosi körlevél szóhasználatából kisüt a hercegprímás (bíbornok) uralkodó iránti teljes elköteleződése, a háború tekintetében is. Kiváló személyes kapcsolatban voltak, nagyra tartották egymást. Egyébként Csernoch csanádi püspöksége idején (1908–1911) már rendelkezésre állt Viktor Cathrein – éppen a csanádi egyházmegyes papság által – magyarra fordított nagy, két-kötetes katolikus természetjogi jogbölcsélete, amely – a kor felfogása jegyében – szintén hosszabban értekezik az igazságos háború tanáról.⁷ Ezt is tanulmányozva a hercegprímás megpróbálhatott volna alaposabb, de legalábbis elvi igazolást adni a háború igazságosságának, mindazonáltal minden bizonnyal nem járt volna ebben sikerrel, s szembe is ment volna az új pápa morálteológiai álláspontjával. Mindenesetre Csernoch János messzemenően támogatta a Monarchia Balkán-politikáját és így általában vett háborús céljait is.

Más főpapok is intéztek a hívekhez lelkesítő hangú, kötelességteljesítésre felhívó⁸ körlevelet, amelyet fel kellett olvasni a templomokban, és amelynek tartalma kivonatosan megjelent az újságokban is. (Alexander Watson egyenesen úgy fogalmaz, hogy az „egyházi vezetők ontották a Ferenc József császárhoz való hűségnyilatkozatokat”, Watson, 2016: 100.) Így járt el például a pannonhalmi főapát, Hajdu Tibor, aki szózat-szerű körlevelében a háborút nemcsak jogosnak nevezte, és így kérte Istentől a magyar fegyverek győzelmét, hanem azt is megfogalmazta – ami figyelemre méltó –, hogy a király hívására istenfélelemmel és Isten iránti bizodalommal kötelesek a katolikus hívek a háborúban részt venni, bízva, sőt biztosak lévén abban, hogy Isten, a történelem és a népek ura a magyarok fegyvereit juttatja diadalra.⁹ Mindeközben e körlevelek visszatérően egy rövidke mondatral intézik el a háború szörnyű, borzalmas s legfőbb árnyoldalát, azt, hogy emberáldozattal, sok-sok halottal és intézményesített emberöléssel jár.

A szamosújvári görögkatolikus püspök körlevele – vagy talán csak az arról tudósító sajtóhír – lapidáris tömörséggel s meglepő pragmatizmussal tér a lényegre. A róla szóló rövidre szabott mondatba még az is belefér, mégpedig eléggé mehökkentő megfogalmazásban, hogy milyen lelkiülettel kell a görögkatolikus férfiaknak (és vélhetően az erdélyi katolikus örményeknek) a háborúba menniük:

„Hosszú Vazul dr. szamosújvári görögkatholikus püspök körlevelet intézett papjaihoz és híveihez. A körlevél kifejti, hogy a monarchia harca jogosult és felszólítja a katonákat, hogy jó kedvvel és büszkén siessenek a kötelesség zászlaja alá” (Magyarország, 1914b: 2).

E sajtótudósítások célratörő szerkesztés- és kifejezőmódjukban vélhetően még rá is tettek egy lapáttal a magas hazai egyházi fórumokról származó, a hazafias kötelességről szóló buzdításokra.

1915 áprilisában, tehát abban az időben, amikor már jócskán megmutatkoztak a háború addig elképzelhetetlen szörnyűségei, olyan összetettebb érveléssel is találkozunk – Várady Lipót kalocsai érsek katolikus sajtóban közreadott pástorlevelében –, mely szerint a háborús „mérkőzés” az ellenség vadsága és gonoszsága miatt nem pusztán (istenítéleti) párviadal, hanem a világháború, az ellenség okozta brutalitásában, voltaképpen Istennek nemzedékek hitetlensége, istentelensége miatt bosszúálló, azaz igazságtevő büntetésévé magasztosul. A párviadal retorikája tehát az isteni igazságtételben megmutatkozó büntetés témájával társult. Eme büntetés elsődlegesen és a háború végkimenetele szempontjából – vélhetően – végérvényesen a Monarchia ellenségeire mint a vallás és erkölcs tekintetében bűnös népekre hárul, másodsorban, időlegesen, aktuálisan pedig a hazai istentelen generációkra is lesújt. E már-már háborús narratívaépítésnek is tekinthető gondolatosság jegyében a népek feletti, a háborún keresztül zajló és abban megmutatkozó „világítélet” Isten által rendelt tulajdonképpeni célja az, hogy büntetésével hitre tanítson, neveljen, a bűnbánókat és az erényeseket pedig megjutalmazza (e világon már esetleg a katonai győzelem révén is). A háború mint *isteni büntetés*, mint *istenítéleti igazságtételi párviadal* és mint nagyszabású *isteni végítélet* momentumai tehát ekképpen fonódnak össze ebben az összetettebb, a háborút legitimáló érvelésben:

„Tudjuk, hogy ügyünk igazságos, hogy nem kerestük a viszálykodást, csakis a végső kényszerűség adta a fegyvert katonáink kezébe, és ez a tudat kell, hogy bizalommal, bátorsággal, nyugodt lelkiismerettel töltsse el harcosainkat. Ámde azt is érezzük, hogy a most folyó mérkőzés ellenségeink vadsága, bosszúszomja, irigysége és kapzsisága ellenében több, mint a népek közönséges mérkőzése: a világháború egyben világítéletté magasztosult a népek sorsát intéző hatalmas Istennek kezében, amelyek folyamán latba veti a népek bűneit, hogy büntesse, és bűnbánatát, erényeit, hogy jutalmazza. Az ágyuk dörgésében a Mindenhatónak szava hangzik hozzánk: »Én vagyok a te Urad, Istened; erős bosszúálló, meg büntetvén az atyák gonoszságát fiaikban harmad- és negyediziglen azoknál, kik engem gyűlölnék, és irgalmasságot cselekedvén ezer iziglen azokkal, kik engem szeretnek s megtartják parancsaimat.« (Exod. 20. 5, 6.) Értsük meg, Krisztusban szeretteim, a bennünket látogató Istennek hatalmas, intő, feddő, buzdító szavát, tanuljunk belőle *hitet, reményt, szeretetet!* A világháború útján az Isten *hitre* akar indítani. Élő hit, Istenfélelem alapja az emberiség társadalmi rendjének, minden haladásának és művelődésének” (Várady, 1915: 112–113).

A háború megindítását felvállaló és főként – ami ekkor már különösen fontosá vált – a nagy erőkkel való folytatását támogató narratívában tehát a becsületvédő „mérkőzés” retorikai fordulata a népek háborún keresztül megvalósuló isteni végítéletének grandiózus igazságtételi víziójával párosult. Következésképpen nem is annyira a fegy-

verek eszközével és azok erejével vívott istenítéleti becsületbeli párbajról van itt szó, minthogy a tisztességes felek közötti viadal lehetősége az ellenfél alantas természete és gazsága miatt eleve nem volt adott, hanem Isten olyan, szinte már apokaliptikus végítéletéről, amely háborún keresztül zajlik, minthogy Ő azon keresztül jutalmaz és büntet. Ezen ítélet által az Istenbe, az Ő igazságosságába vetett hit és ekképpen az iránta való félelem, vagyis az istenszeretet és a belé (igazságos ítéletébe) vetett remény fog – legalábbis az érsek gondolatszövése szerint – erősödni, ami a társadalom rendjének s minden valódi fejlődésnek, továbbá az erkölcsön és kultúrán nyugvó civilizációnak az alapja. Várady Lipót pásztorlevelében nagy hangsúlyt helyezett a világháború vallásos buzgóságot megújító, felpeszdtítő erejére. A világháború, a mai fülnek eléggé meghökentő kijelentése szerint, a „világ misszionáriusa” lett mind a hadba vonultak, mind az itthon maradtok számára, mert Isten újból hitre és vallásosságra akar vezetni a háború kétségbeesései közepette (Várady, 1915: 114–115). A templomba járást, a hitéletet és különösen a könyörgő imádságot erősíti jótékonyan a rettenetes háború. Az otthon imádkozók égi háttértámogatást adó imájának ereje, annak intenzitása, erősödése vagy esetleg lankadása pedig a háborús sikerre is érezhetően hat, legalábbis a háborús vallásosság akkori érseki percepciója szerint.¹⁰

Volt olyan magyar katolikus püspök is, aki nem annyira az érvelés meggyőzőerejének minőségére helyezte a hangsúlyt (mivelhogy a háború „szerencsés” kimeneteléért imádkoztatott, már amennyiben bízhatunk a tudósítás pontosságában, és nem csak a tömörítés kedvéért szerepelt így a sajtóban), hanem röviden és tömören tért a „lényegre”. Ezt olvassuk ugyanis az újságban:

„Nagyváradról jelentik: Széchényi Miklós gróf római katolikus püspök ma pásztorlevelet bocsátott ki, a melyben szózatot intéz egyházmegyéje lelkészeihez, hogy a trón és a haza érdekében minden áldozatot meghozzanak. Elrendeli, hogy a mindennapi misén a háborura előirt imát mondják. Felhívja a plébánosokat, hogy a hivekkel együtt imádkozzanak a háború szerencsés kimeneteléért” (Budapesti Hirlap, 1914b: 6).

JÉZUS SZENTSÉGES SZÍVÉNEK KULTUSZA – A PÁPA AZ AZONNALI BÉKÉÉRT, A KATOLIKUS FŐPAPOK PEDIG NEMZETÜK HÁBORÚS GYŐZELMÉÉRT FOHÁSZKODTAK

A háborút morális, illetve lelki-teológiai megfontolásból támogató vagy pozitívan értékelő írásokat tartalmazó, célzata szerint Jézus szent szívének tiszteletét előmozdítani kívánó, *Jézus Szentséges Szívének Himnöke* című havilapnak a háború kitörésekor és az azt követő hónapokban – egy éven keresztül – megjelent számait azért is érdemes tanulmányozni, mert Jézus szent szívének kultuszát XV. Benedek pápa 1915. január 10-én szerkesztett imájával az egyetemes krisztusi béke és szeretet, valamint a testvéri megbékélés s ennek megfelelően a háború azonnali befejezésének irányába állította.

A hadban álló nemzetek vezetői népeiket és seregeiket Jézus szentséges szívének ajánlották fel. Ez párhuzamosan, sőt a pápa ugyanilyen tevékenységét keresztezve történt a Monarchiában és talán Németországban is. A Jézus szent szívének való felajánlást ugyanis a központi hatalmak magállamaiban elsősorban a háborús győzelemért végezték, és érthető módon nem az azonnali békéért, ahogy arra ugyanezen ájtatossággal kapcsolatban a pápa buzdított.

A Monarchiát Ferenc József 1914. december 8-án ajánlotta fel Jézus szentséges szívének.¹¹ Ennek keretében az oltáriszentség előtt szent szövetséget kötött Jézus szent szívével minden látható és láthatatlan ellenség ellen. Az agg uralkodó úgy rendelkezett (!), hogy a Monarchia püspöki karai ugyanígy járjanak el. Ezután ők is hasonlóképpen megtették a felajánlást. A Ferenc Józsefhez hű Csernoch János hercegrímás XXVI. számú körlevelében azonnal intézkedett, s az esztergomi főegyházmegyében január 1-jén megtörtént a felajánlás.¹² Érdeemes ennek érvelését végigkövetni az *Esztergom* című politikai és társadalmi hetilap 1915. január 3-i címlapján megjelent tudósítás alapján. Az egyházmegye és a haza Jézus szent szívének való felajánlása gondolatvezetésében a háborús győzelem logikájába illeszkedett, minthogy az a háborúban való megsegítést eredményezte a múltban, és – a főpásztor reményei szerint – minden bizonnal ugyanezt a gyümölcsöt fogja hozni a jelenlegi ádáz küzdelmekben is, minthogy a Monarchia seregei az egyedül keresztények, a túlerőben levő ellenség pedig hitetlenségben tévelyeg, és mindenféle bűnben leledzik. A legkatolikusabb Monarchia seregei máriás lobogók és Jézus szentséges szívének képével ékesített zászlók alatt meneteltek a harcba.¹³ Ezt követően hasonlóképpen tett a többi magyar püspök is, ahogy erről a lapok sorra jelentettek híradásaikban (Jézus Sz. Szívének dicsősége népek boldogsága, 1915: 33–34).¹⁴ A „német nagy birodalom püspökei is csakhamar közös pásztorlevelet bocsátottak ki, amelyben elrendelték, hogy január 10-én a birodalom minden templomában Jézus isteni Szívének ajánlják fel az országot” (Jézus Sz. Szívének dicsősége népek boldogsága, 1915: 34–35). Mindeközben a tudósítások nem utaltak XV. Benedek pápa ugyanezen napon, 1915. január 10-én kelt, Jézus szentséges szívéhez írt imájára. A pápának csak a jelmondata jelent meg a magyar főpásztori felajánlásról szóló híradás záróakkordjaként, és – e kontextusban – úgy állították be, mintha eleve a háborús győzelemre vonatkozna: „Adja Isten, hogy nem sokára ugyanitt fényes győzelmi ünnepség keretében zenghessük az új pápa jelmondatát, a Te Deum záradékát: In te Domine speravi, non confundar in aeternum” (*Esztergom*, 1915: címlap).

Mi úgy látjuk – bár hipotézisünk igazolásához további kutatásokat kellene végezni –, hogy a Monarchia és Németország a pápa Jézus szent szívéhez fohászkodó békemozgalmát kifejezetten keresztezni kívánták saját, nacionalisztikus módon és ezért a háborút pártoló regiszterben hangolt, Jézus szívéét megszólító mozgalmukkal. Ezt vélhetően azért tették, nehogy a pápa imájának hatására a harci kedv alábbhagyjon, mert az a háború kimenetelére kedvezőtlenül hatott volna.¹⁵ A nemzeti egyházak tehát lényegében a háborús győzelemért fohászkodtak, míg a pápa az azonnali békéért. A nemzeti egyházak

vezetői Jézus szent szívének mozgalmát végül sikeresen tudták a pápával szemben, saját nemzetük hadi céljai ügyének szolgálatába állítani.

A kontraszt kedvéért meg kell jegyeznünk, hogy Olaszország több hónapig tartó semlegessége annak is köszönhető volt, hogy a szervezett olasz katolikusok a kormányt e döntésében támogatták, minthogy keresztény alapon elutasították a háborús erőszakot (Formigoni, 2021: 39). Az általános orientáció az olasz katolikus világban ekkor egyértelműen a semlegesség fenntartását célozta. Parlamenti képviselők, folyóiratok vagy egyes kiemelkedő konzervatív háttérű személyek az óvatos kiváró magatartás mellett foglaltak állást, felértékelve a semlegességet. Némelyek közülük ezt meggyőződéssel és tartósan is tették (Formigoni, 2021: 40).

Mindeközben ne feledjük, hogy X. Piusz pápa már 1914. augusztus 2-án kelt, *Dum Europa* kezdetű apostoli buzdításában nyilvánosan elítélte a kitört nagyszabású háborút, és a békére hívott fel. A katolikusoknak, legyenek akár magyarok, s főleg a klérus vezető tagjainak ebben kellett volna követniük.

A PÁPA BÉKEKEZDEMÉNYEZÉSEI VISSZHANGTALANOK, NEMKÍVÁNATOSAK

Nézetünk szerint a magyar főpásztor, Csernoch János valószínűleg nem igazán létező veszélyre kívánt utalni, vagy azt jócskán felnagyította, amikor azért hátrította el XV. Benedek pápáközvetítő révén hozzá érkezett kérését vagy javaslatát, mert a pápa olasz, s ez a tény, illetve annak kitudódása, hogy a Szentatya Olaszország érdekében, a Monarchia területi integritásának rovására jár közben területek átengedése ügyében, a Szentszék ellen is fordítaná az Olaszországgal szemben már amúgy is gyűlölettel viseltető magyar közvéleményt (Scottà, 2009: 65). Ez inkább csak kifogás volt Csernochtól. De ha igaz is lett volna, akkor erről részben a magyar bíboros prímás is tehetett, minthogy körlevelében teljes mértékben legitímálta a Monarchia háborúját a katolikus hívők előtt, illetve hagyta magát elkötelezni Ferenc József személye és kormányának politikája mellett. Csernoch tehát Ferenc József, Tisza István és általában a Monarchia ügyét szolgálta a pápa békét elősegítő s a háború eszkalálódását meggátolni kívánó diplomáciai törekvései helyett.

Csernoch János azonban csak egy volt azon főpapok hosszú sorában, akik nem álltak készen arra, hogy befogadják a pápa békepolitikáját s az alapját jelentő teológiai üzenetet. A magyar viszonyok szemléltetésére említjük meg, hogy Várady Lipót érsek 1915 áprilisában (!) megjelent pásztorlevelében csak úgy melleleg – nem is annyira elítélőleg –, sajnálkozva megemlíti, hogy az előző pápa halála és az új megválasztása nem tudta kellőképpen lekötni a magyar katolikus világ figyelmét, mert mindent a világháború nagy témája uralt le.¹⁶ Kétségkívül reális volt e megállapítás, s ez a háborút támogató, nacionalisztikus jellegű „figyelemlekötés” volt jellemző hazánkban. Hát ennyire talált nyitott szívekre és elmékre s egyáltalán befogadókészégre XV. Benedek pápa békeküzdélme hazánkban, s erről nem az egyszerű hívők tehettek, akik vélhetően nem is tudtak arról, hogy az egyházfő voltaképpen miért is küzd Krisztus egyházának fejeként.

Végjegyzet

- 1 „A háborút megelőző tárgyalásokról a primásnak semmiféle tudomása nem volt. A hadüzenetről is utólag értesült. Az utolsó pillanatig nem hitt komolyan a háború kitörésében. A király öregsége, hagyományos hadi balszerencséje, a nemzetiségi torzalkodások, Magyarországnak a kiegyezés óta rövid tartamú nemzeti fejlődése és gazdasági erősödése mind a békét javallották. [...] Az egyház tehát aggodalommal fogadhatta a háborút. Háború mindig radikalizmushoz, társadalmi forrongásokhoz vezet. A primás a kiegyezés, a dualizmus meggyőződéses híve volt. Félt, hogy a balszerencse meghozhatja ennek az alapnak megbontását, esetleg az ország területi integritásának megcsonkítását” (Lepold, 1963: 15).
- 2 „A Konklávéba, a pápaválasztásra utazás lehetősége kérdéses volt. Csakhamar közölték azonban a primással, hogy a király a monarchia összes bíborosainak Rómába utazását kívánja és számukra külön vonatot rendelt. Csernoch primást az elutazás előtt még magához rendelte. Ófelsége Bécsben közölte a primással, hogy ő meghajlik X. Pius pápa rendelete előtt, amely a vétőjogot eltörli. Ő nem is kíván senki ellen vétőt bejelenteni. Elvárja azonban a monarchia bíborosaitól, hogy a monarchia érdekeire tekintettel legyenek” (Lepold, 1963: 16). Az 1903-as pápaválasztás alkalmával Ferenc József élt az akkor még informálisan létező „*ius exclusivae*” vétőjogával, amivel meghatározó módon avatkozott bele a pápaválasztás menetébe. Figyelemre méltó, hogy a Monarchia bíborosa visszautasította, hogy a császár vétőjét a legesélyesebb jelölttel, Mariano Rampolla del Tindaro bíborossal szemben bejelentse, ezért ezt a Ferenc József autoriter konzervativizmusát és nemzetközi politikáját támogató Jan Puzyna de Kosielsko bíboros, Krakko püspöke tette meg. Ezen, a pápák által formálisan soha el nem ismert jog gyakorlását aztán X. Piusz pápa *Commissum Nobis* kezdetű apostoli konstitúciójával – megválasztása után az első hivatalos rendelkezései között – 1904-ben végleg és teljesen megszüntette. Erre utal az idézetben Lepold.
- 3 „Csernoch kezdettől fogva a pápaságra legkialakítottabb jelöltnek Della Chiesa bolognai érseket tartotta. Ezt a nézetét közölte is az ismerős bíborosokkal, akikkel a Konklávé előtt találkozott. Legtöbbén egyetértettek vele” (Lepold, 1963: 16).
- 4 „Csernoch primás már a Konklávé elején megmondotta Della Chiesa bíborosnak, hogy ő lesz a pápa. Most az első hódolatnál így szólt a pápához: *Ecce praedixi Vobis* [Íme, megmondtam Önnek]. A pápa azt felelte: *Vere propheta es tu* [Valóban próféta vagy]” (Lepold, 1963: 18).
- 5 „Elsőnek Gibbson baltimori érseket fogadta az új pápa, aki csak a választás végére érkezett Amerikából. Utána Csernoch Jánost fogadta, akivel közölte, hogy a pápa-koronázás után mielőbb konsistoriumot fog tartani és a bíborosoknak átadja a kalapot, akik azt még nem kapták meg. [...] Búcsúkihallgatáskor a pápa hosszan tárgyalt a primással. Akkor már fordult a hadiszerencse. Hazafelé már mély aggodás, a hosszára nyúló háború minden borzalmának előérzete nyomta a szíveket” (Lepold, 1963: 18).
- 6 E tekintetben meg kell jegyezni, hogy II. Vilmos még kevésbé élt keresztény életet magánemberként (Doerry–Wiegrefe, 2010: 43).
- 7 E mű második kötete releváns e tekintetben (Cathrein, 1901).
- 8 A soknemzetiségű Monarchiában a háborúra való mozgósítás 1914 nyarán nem a nemzeti egységre való hivatkozással történt, mint Németországban, hanem csupán a nép császára iránti engedelmségi kötelezettségére helyeződött annak hangsúlya (Watson, 2016: 101).
- 9 „A háború küszöbén áll kedves hazánk, de nem saját hibájából. Ezért, bár vétkeink miatt alázatos szívvel, de bizalommal kérhetjük fegyvereink győzedelmét a népek sorsának intézőjétől, a szent Istentől. A háboru áldozatokkal jár. Tegyük meg mindnyájan kötelességünket, ki a harc mezején, ki itthon. A kiket szeretett királyunk a zászlók alá hív, istenfélelemmel és Istenben való bizodalommal siessenek oda, az itthon levők pedig mentől többször kérjék az Ur Istent, ugy itt a templomban, mint saját otthonukban, királyunk és hazánk üdvéért, fegyvereink győzedelméért és községük harcosainak lelki és testi jólétéért” (Budapesti Hirlap, 1914b: 6).
- 10 „A csaták hősei maguk alázatosan fohászknak; a legünnepeltebb hadvezér, Hindenburg marsall mondta, hogy a rajvonalba érkezik, ha otthon az imádság ereje erősödik avagy lankad” (Várad, 1915: 115).
- 11 „Urunk Jézus Krisztus, az élő Isten Fia, az ég és föld királya, eleven hittel és legmélyebb alázattal közeledem isteni föntséged trónja számolyához és imádlak azon legszentebb Oltáriszentségben, mely iránt a habsburgi ház isteni kiváló szeretetét és tiszteletét szent örökségül nyerték Rudolf őszüktől. Ime, oh Uram, számos és föltötte hatalmas ellenségektől veszélyeztetve, mint még soha ez állam létezése óta, segítséget és oltalmat, népeimmel egyetemben, a legszentebb Oltáriszentségben rejlő isteni Szivedtől várom. Ez isteni Szivedhez fohászknak lelkünk mélyéből. Ez ünnepélyes és szent pillanatban tehát legszentebb isteni Szivednek ajánlom fel magamat és házatam, és veled, Isteni Szív, szent szövetséget kötök minden látható és láthatatlan ellenség ellen. Isteni Megváltó, a királyok királya, a seregek Ura, légy te szövetséges Sziveddel ezután mindenkorra fenséges szövetségünk, és segíts bennünket a harcban, segíts a békében. Lábaid elé rakjuk hálánkat minden segítségédért és

minden eredményért, melyet eddig hősi seregeink számos ellenségeink fölött kivívtak. Egyedül neked fogjuk tulajdonítani ezután is győzelmeink dicsőségét, neked a béke áldásait. Te azonban, oh hűséges Jézus Szíve, add nekünk a kegyelmet, hogy hozzád örökké hűek maradjunk. Isten anyja, szűz Mária, mennyeknek királynéja, kinek szeplőtelen fogantatása iránt a habsburgi ház II. Ferdinánd császár óta kiváló s odaadó tisztelettel viselgetik, légy tanuj a szövetségünknek Fiad szentséges Szívével, szeplőtelen fogantatásod ünnepén, és könyörögj érettünk. Amen” (Az örvendetes..., 1915: 98).

12 „E napon a delután istentisztelet alatt az esztergomi bazilikában a hercegprimás személyesen ajánlotta a szent Szív oltalmába a gondjaira bízott főegyházmegyét (Jézus Sz. Szívének dicsősége népek boldogsága, 1915: 34).

13 „A milleniumi ünnepségek óta annyi embert egyszerre nem látott az esztergomi bazilika, mint Újév napján este, midőn az ország főpapja, dr. Csernoch János hercegprimás Magyarországot Jézus szentséges Szívének oltalmába ajánlotta. Száz év előtt a kis Tirol népe is Napoleon százezernyi hadaitól körülvéve, e védpajzs oltalma alá folyamodott és a szentséges Szív csodát művelt: megoltalmazta Tirol függetlenségét. Még soha ezeréves történelmünk alatt ennyi ellenség nem állott határaink körül, mint most, midőn az oroszok milliós seregei minden áron keresztül akarnak gázolni a magyar alföld rónaságain. De míg ellenfeleink a brutális számarányban, ágyúikban és gépfegyverekben bíznak, mi derék katonáink vitézségén kívül az Ur nevében bizunk. Az ő nevében szálltunk harcba a nyugati hitetlenség és a keleti barbárság és szakadárság ellen. S bár a világháború nemcsak számarányaiban és kiterjedésében, hanem időtartamában is nagyobb méretű lett, mint bárki is gondolta volna – még sem szabad csüggednünk. Ha valakinek van csüggedésre, aggodalomra oka, akkor elsősorban ellenfeleinknek. A háború öt hónap után is még mindig ellenségeink területén: Oroszországban és Franciaországban folyik. Nálunk pesszimizmusra nincs ok, szinte hitünket kockáztatjuk, ha anyagi és szellemi erőinkre való tekintettel a végső győzelemben kételkedni mernék. Bizalmunk legerősebb horgonya azonban a szentséges Szív legyen, melynek érdekeit nem a hitetlen Franciaország, a kalmár Anglia, vagy a barbár Oroszország képviseli, hanem a keresztény Németország és a legkatholikussabb Monarchia. Miként Konstantin császárnak az Ur megmutatta: miféle zászlók jelvénye alatt vezetni seregeit győzelemre, úgy nekünk is megmutatta az újkor hajnalán, hogy a modern világháborúkban mily jelben kell győznünk. A Máriás lobo-gók mellett seregeink Ausztriából és Magyarországból Jézus szentséges Szívének képével ékesített zászlókkal vonultak csatákba” (Esztergom, 1915: címlap).

14 Miután „mély vallásosságú, jóságos királyunk” 1914. december 8-án „birodalmait és népeit” Jézus szentséges szívének ajánlotta fel, követte őt ebben az osztrák püspöki kar: azaz az uralkodó felajánlását és annak tartalmát követte Ausztria püspöki kara, amelynek püspökei egyházmegyéiket ajánlották fel a nemzetért, hazáért és a háborús győzelemért s annak révén a tartós békéért. E felajánlásnak így láthatóan hadi sikert érintő tartalma is lett. Az osztrák püspöki kar pedig a magyar püspöki kart kérte arra, hogy ugyanezt tegye meg. Ebben is érezhető az, hogy e felajánlási rendben voltaképpen a Monarchia belső politikai rendje és hierarchiája érvényesült, s a felajánlás legfőbb tartalmi irányát voltaképpen az uralkodó határozta meg a Monarchia püspöki karai és annak tagjai számára: „A bécsi bitoros érsék arról értesítette a magyar hercegprimást, hogy az osztrák püspökök 1914. dec. 25-én, vagy 1915. jan. 1-én ünnepiesen Jézus szentséges Szívének fölajánlják egyházmegyéiket, hogy ezekben a nehéz időkbén védje meg a nemzetet és segítse a győzelem által tartós békéhez. – Az osztrák püspökök felkérték a magyar püspöki kart, hogy csatlakozzék e mozgalmukhoz” (Jézus Sz. Szívének dicsősége népek boldogsága, 1915: 34). E Jézus szent szíve mozgalomnak a Monarchiában így egyszerre nyitott lelkivallásos tartalma, s hazánk háborúban való oltalmazásáért való könyörgés is, ebbe beleértve az ellenség háborúban való legyőzését és ily módon az (igazságos) béke elérését. Figyelemre méltó, hogy a most következő értelmezésben Ferenc Józsefet az ő *rendeletére* követték a felajánlásban a Monarchia püspöki karai. Itt tehát a belpolitikai aspektus (a Monarchia belső arisztokratikus-hierarchikus rendje), illetve a felajánlás háborús sikerhez kötött jellege jobban kidomborodik. Az „igazságos béke” fogalma is ennek fényében értelmezendő: „1914-től a Szövetség élén P. Bíró X. Ferenc SJ (1869–1939), a Jézus Szíve nagy apostola állt, lelkében megfogalmazódott az eszme, hogy Magyarország *csak úgy menekülhet meg a sok külső és belső ellenségtől*, ha felajánlja magát Jézus Szívének. [...] Közben teljesült P. Bíró legfőbb vágya, I. Ferenc József király 1914. december 8-án felajánlotta Magyarországot Jézus Legszentebb Szívének, és *rendeletére* 1915. január 1-jén követte őt az egész püspöki kar. A budapesti Jézus Szíve Szövetség ennek a nagy eseménynek az emlékére nagyon szép és művészi érmekeket veretett, amelyeknek az egyik oldalán reliefben Szent István király felajánlja a koronát a Szentséges Szűznek, a másikon Ferenc József az isteni Szívnek. Egy aranyérmét elküldtek a királynak is. Bíró a *béke szolgálatába is beállította lapjait*. Lelkes öttömml karolta fel a *békekilenced* ügyét, amelyet a csanádi püspök indított meg, sőt egy *Békeprogramot* is kidolgozott. A Békeprogramjában azt ajánlotta, hogy *minden hadviselő államban tömörüljenek a katolikusok egységes Jézus Szíve Országos Szövetségbe, és bírják rá kormányaikat az igazságos béke mielőbbi megkötésére*. A Das Herz révén a *Békeszövetség gondolata a külföldi sajtóba is bekerült*” (kiemelések tőlem: F. J.) (Jezsuita.hu).

Lásd még: „Az osztrák püspöki kar 1914 karácsonyán, a magyar püspöki kar pedig 1915. január 1-jén ajánlotta fel az országot Jézus Szentséges Szívének. A püspök [Glattfelder Gyula – F. J.] ezzel a felajánlással kapcsolatban az ország oltalom alá helyezéséről írt körlevélben: »Lándzsa járta át az isteni Mester Szívét: ez a Szív magába zárja az emberi nem minden vétkeit és gonoszságát; de ez a Szív egyúttal nyitott csatornája lesz a bőven ömlő

malasztoknak, onnan várja a világ az igazságos békét és kiengesztelődést. A Jézus isteni Szívével kötendő újabb és bensőséges szövetségünk legyen magyar hazánknak oltalma, menedéke, erőssége és győzelme!» (kiemelések tőlem: F. J.) (Horváth, 2018: 42).

15 Lepold Antal stílusában és költői képalkotásaiban nemcsak dagályosnak ható, hanem főképpen teológiai szempontból több helyen meglehetősen kételyt támasztó érvelésű, a főpásztori felajánlaskor mondott ünnepélyes beszédének nyilvánvaló célja az volt, hogy a csapatok harci kedvét e legitimáción és teológiai-költői megokoláson keresztül még inkább fokozza (lásd: Esztergom, 1915). Beszédét e lap egy héttel később le is közölte. Emlékeztetünk, hogy ugyanezen a napon, január 10-én, szerkesztette meg a pápa Jézus szent szívéhez mondandó imáját, amely a fentiekkel ellentétben igazi keresztény, azaz evangéliumi szemléletű volt, de követésre ekkor nem található.

16 „Minden érdeklődést a háború foglal le magának, amely mögött az egyéb nagyfontosságú események elmosódnak. Szentséges Atyánknak elhunyt, akinek nemes lelkét a békéért való aggodás töltötte be, s az egyház új fejének megválasztása nem voltak képesek figyelmünket annyira lekötni, amennyire fontosságuk kívánta és követelte volna, lelkünket teljesen betölti, tekintetünket varázslatos erővel magához láncoolja az a kimondhatatlanul nagy dolog, a világháború” (Várady, 1915: 112).

Felhasznált irodalom

AZ ÖRVENDETES... (1915): *Jézus Szentséges Szívének Hirnöke*, 1915. április, 97–98.

BUDAPESTI HIRLAP (1914a): „A főpapság és a háboru. A hercegprimás a háboruról”, *Budapesti Hirlap*, 1914. augusztus 1., 34. évfolyam, 1914/181., 4–5., https://adt.arcanum.com/hu/view/BudapestiHirlap_1914_08/?pg=3&layout=s (letöltve: 2022. 09. 01.).

BUDAPESTI HIRLAP (1914b): „A főpapság és a háboru”, *Budapesti Hirlap*, 1914. augusztus 2., 34. évfolyam, 1914/182., 6., https://adt.arcanum.com/hu/view/BudapestiHirlap_1914_08/?pg=3&layout=s (letöltve: 2022. 09. 01.).

CATHREIN GYÖZŐ (1901): *Erkölcshölcsület II. Különös erkölcshölcsület*, Temesvár, Csanádegyházmegyei Sajtó.

CORRIERE DELLA SERA (1914): Az „Il Papa invoca la pace” című cikk kommentálása: „Il carattere del documento”, *Corriere della Sera*, 1914. szeptember 11., 3., https://www.senato.it/documenti/repository/relazioni/biblioteca/emeroteca/Il_Giornale_dei_giornali/0003GdG.pdf (letöltve: 2022. 09. 01.).

DOERRY, MARTIN – WIEGREFE, KLAUS (2010): „Igen nagy az ő vétke.” Beszélgetés II. Vilmos életrajzírójával, John Röhlllel a császár felelősségéről az I. világháború kitérésében, in BURGENDORF, STEPHAN – WIEGREFE, KLAUS (2010): *Az első világháború. A 20. század őskatasztrófája*, Budapest, Napvilág, 37–43.

ESZTERGOM (1915): „Az ország felajánlása”, *Esztergom*, 1915. január 3., 20. évfolyam, 1915/1., címlap, https://library.hungaricana.hu/hu/view/Esztergom_1915/?pg=0&layout=s (letöltve: 2022. 09. 01.).

FORMIGONI, GUIDO (2021): *I cattolici italiani nella prima guerra mondiale. Nazione, religione, violenza e politica*, Brescia, Morcelliana.

FRIVALDSZKY JÁNOS (2019a): Az első világháború katolikus szemmel: a hősi háborús áldozatvállalás erénytana versus XV. Benedek pápa békepolitikája, in KUMINETZ GÉZA

- (szerk.): *Tanulmányok a keresztény bölcselet, a katolikus teológia és a kánonjog köréből*, Budapest, Szent István Társulat, 29–90.
- FRIVALDSZKY JÁNOS (2019b): A modern politikafelfogás háborús logikája és annak válsága az első világháborúban, in FRIVALDSZKY JÁNOS – TUSSAY ÁKOS (szerk.): *A Természetjog Napja II. Konferenciatanulmányok*, Budapest, Pázmány Press, 81–119.
- HORVÁTH GÁBOR (2018): Glattfelder Gyula csanádi püspök öröksége, *Deliberationes*, 11. évfolyam, 2018/1., 27–78., https://epa.oszk.hu/04200/04291/00021/pdf/EPA04291_deliberationes_2018_1.pdf42 (letöltve: 2022. 09. 01.).
- JÉZUS SZ. SZÍVÉNEK DICSŐSÉGE NÉPEK BOLDOGSÁGA (1915): *Jézus Szentséges Szívének Himnöke*, 1915. február, 33–35.
- JEZSUITA.HU: *A Jézus Szíve tisztelet története*, <https://jezsuita.hu/a-jezus-szive-tisztelet-tortenete/> (letöltve: 2022. 09. 01.).
- LEPOLD ANTAL (1915): Fölajánlás az isteni Szívnek, *Esztergom*, 1915. január 10., 20. évfolyam 1915/2., 1–3., https://library.hungaricana.hu/hu/view/Esztergom_1915/?pg=8&layout=s (letöltve: 2022. 09. 01.).
- LEPOLD ANTAL (1963): *Csernoch János. Emlékezés Nagymagyarország utolsó hercegprímására*, Bécs, Opus Mystici Corporis, http://www.ppek.hu/konyvek/Lepold_Antal_Csernoch_Janos_1.pdf (letöltve: 2022. 09. 01.).
- MAGYARORSZÁG (1914a): „A hercegprímás és a háború”, *Magyarország*, Budapest, 1914. augusztus 1., 21. évfolyam, 1914/185., 2., https://adt.arcanum.com/hu/view/Magyarország_1914_08/?pg=1&layout=s (letöltve: 2022. 09. 01.).
- MAGYARORSZÁG (1914b): „A szamosújvári püspök körlevele”, *Magyarország*, Budapest, 1914. augusztus 1., 21. évfolyam, 1914/185., 2., https://adt.arcanum.com/hu/view/Magyarország_1914_08/?pg=1&layout=s (letöltve: 2022. 09. 01.).
- MENOZZI, DANIELE (2005): Ideologia di cristianità e pratica della „guerra giusta”, in MIMMO FRANZINELLI – RICCARDO BOTTONI (szerk.): *Chiesa e guerra. Dalla benedizione delle armi alla „Pacem in terris”*, Bologna, Mulino, 91–127.
- MOROZZO DELLA ROCCA, ROBERTO (2005): Benedetto XV e la sacralizzazione della prima guerra mondiale, in MIMMO FRANZINELLI – RICCARDO BOTTONI (szerk.): *Chiesa e guerra. Dalla benedizione delle armi alla „Pacem in terris”*, Bologna, Mulino, 165–181.
- POLLARD JOHN F. (2001): *Il papa sconosciuto. Benedetto XV (1914–1922) e la ricerca della pace*, Cinisello Balsamo (Milano), San Paolo.
- SCOTTÀ, ANTONIO (2009): *Papa Benedetto XV. La Chiesa, la Grande Guerra, la pace. (1914–1922)*, Roma, Edizioni di Storia e Letteratura.
- VÁRADY LIPÓT (1915): A háború folyamán, *Jézus Szentséges Szívének Himnöke*, 1915. április, 112–113.
- WATSON, ALEXANDER (2016): *Acélgyűrű. Németország és az Osztrák–Magyar Monarchia az első világháborúban (1914–1918)*, Budapest, Park.

The peace efforts of Pope Benedict XV and the pro-war statements of the Hungarian episcopate in 1914–1915

ABSTRACT

In this short paper we will try to shed light on why, in the first year of the First World War, Pope Benedict XV's peace initiatives failed to find fertile ground in the Catholic Hungary and the Monarchy. In this respect, we will try to revive some of the politically relevant aspects of the relationship between the Pope and the Hungarian archpastor, Cardinal János Csernoch, who was committed to the person and war policy of Joseph Ferenc. We will also analyse the pro-war statements of other Catholic prelates. We will point out that the leaders of the nations at war offered their people and their armies to the Sacred Heart of Jesus. This happened in the Monarchy, and perhaps in Germany, in parallel, and even in cross-currents with the same activity of the Pope. For the offering of the Sacred Heart of Jesus in the core states of the central powers was done primarily for the sake of victory in war and not, understandably, for the sake of immediate peace, as the Pope, in the same piety, urged.

KEYWORDS: just war, loyalty, peace initiative, cult of the Sacred Heart of Jesus, support for war

FRIVALDSZKY JÁNOS | Egyetemi tanár, a Pázmány Péter Katolikus Egyetem Jog- és Államtudományi Kar Jogbölcseleti Tanszék vezetője, korábban az egyetem külügyi és tudomány-szervezési rektorhelyettese. A természetjogot, az emberi élet és méltóság védelmét, a család jogfilozófiáját, valamint a jó kormányzás és a közjó kapcsolatát kutatja.

VIGÓCZKI MÁTÉ GYÖRGY

Ukrajna háború utáni kihívásai

ABSZTRAKT

Az Oroszország és Ukrajna közötti háború jelenlegi, intenzív szakasza vélhetően tűzszüneti megállapodással fog végződni, amelyet a 2015 és 2022 közöttihez hasonló, alacsony intenzitású időszak követ majd. A február 24-i támadás előtt is komolyan sebezhető Ukrajna újjáépítése, az ország működőképességének biztosítása önállóan vélhetően nehezen valósítható meg. Kijev rá lesz utalva külső segélyekre, valamint tengerparti területei javának elvesztésével új alternatív szállítási útvonalak kiépítésére. Az ország EU-csatlakozása csak hosszú távon valósulhat meg, a NATO-csatlakozás lekerül a napirendről. Ukrajna lakossága több mint 15 százalékkal is csökkenhet a háború következtében. Ez az etnikai arányokat is megváltoztatja, növelve az ukránok arányát. Valószínűsíthető, hogy az ország kisebbségpolitikája nem változik, illetve egy esetleges jobbra tolódó belpolitikai környezetben a jelenleginél is rosszabb helyzet állhat elő. A háború következtében erősödhet az elnöki jogkör és hatalom.

KULCSSZAVAK: Ukrajna, Oroszország, EU, USA, NATO

Oroszország 2022. február 24-i támadása Ukrajna ellen klasszikus villámháborús tervvel indult. A kezdeti ukrán védekezés a vártnál sikeresebbnek bizonyult, ami Moszkvát stratégiájának felülvizsgálatára és céljai részleges módosítására kényszerítette. Szakértői körökben, de a média különböző felületein is már az ukrán védekezés kezdetétől felmerült a kérdés, hogy van-e értelme ellenállnia Ukrajnának, létezhet-e számára pozitív kimenetelű forgatókönyv. Az e kérdés körüli viták számos esetben figyelmen kívül hagyják az agressziót elszenvető ország jogát a védekezésre. Vélhetően érvényesül az orosz katonai fölény, még ha az orosz félnek nem sikerül is minden kitűzött katonai célját elérnie, gazdasági páriaállammá válik, és jelentős nemzetközi presztízsveszteség is fenyegeti. Moszkva szemszögéből a területi nyereségek mellett az Ukrajnának okozott minél nagyobb károk foghatók fel a győzelem kézzelfogható kritériumaként. Érdemes összefoglalni ezeket a károkat, illetve azokat a kihívásokat, melyek a megtámadott országra egy lehetséges tűzszüneti megállapodást követően várnak.

UKRAJNA HELYZETE 2022. FEBRUÁR 24. ELŐTT

Ukrajnát a 2022-es orosz támadás előtt is számos területen sérülékenységi jellemezte. Lakossága a függetlenség elnyerése, azaz 1991 óta folyamatosan csökken. 2012 környékén volt ugyan egy rövid javulás, de az elmúlt tíz év adatai egyre romló trendet mutatnak (Ukrcensus, 2022). Főleg a gazdaság állapota, az elvándorlás, az elöregedés és a Covid-19-járvány következtében 2021-ben rekordalacsony szintet ért el az élve születések száma, így a népességfogyás a második világháború óta nem látott méretűvé vált. A Krím-félsziget illegális annexiójával, valamint a kelet-ukrajnai szakadár úgynevezett népköztársaságok népességének elcsatolásával közel tíz százalékkal, 41,1 millióra csökkent az ország lakossága 2014 óta (Ukrcensus, 2022).

Hasonlóan rosszul fest Ukrajna gazdasági állapota. A 2014 óta eltelt nyolc esztendőben három recessziós év is volt, amely után 2022-re a Nemzetközi Valutaalap mérsékelte, 3,6 százalékos növekedést jósolt (IMF, 2022). Ezzel ugyan csak a koronavírus-világjárvány okozta visszaesés előtti szintre tudott volna visszakapaszkodni a gazdaság, ami még mindig csak a 2007-es teljesítmény elérésére lett volna elegendő. Itt fontos kiemelni azt is, hogy nyugati partnerei nagyon sokáig hiába figyelmeztették Kijvet az orosz csapatösszevonások miatt egy támadás valószínűségeire. Az ukrajnai vezetés szinte az utolsó pillanatig azt kommunikálta, hogy kizártnak tartja ennek bekövetkezését. Emögött valószínűsíthetően a gazdasági érdekcsoportok, külföldi befektetők nyugalmanak megőrzése állhatott.

2022-ig az oroszbarátnak mondható politikai pártok és az oligarchák, valamint a hozzájuk kötődő médiumok rendkívüli módon beszűkítették Kijev belpolitikai mozgásterét. Volodimir Zelenszkij elnök, talán kicsit túlvállalva magát, egyszerre próbált szembenézni ezekkel a kihívásokkal. A tavalyi év folyamán bezárásra ítélték Tarasz Kozak oroszpartí politikus és médiatulajdonos ZIK, NewsOne és 112 Україна nevű televíziós csatornáit (Interfax, 2021). A Nemzeti Biztonsági és Védelmi Tanács döntése mögött a legnagyobb befolyással rendelkező oroszbarát politikus, Viktor Medvedcsuk elleni eljárásorozat fontos lépését érdemes felfedezni.

Az oligarchák ellen még 2021-ben törvényjavaslatot terjesztettek elő, amely pontosan meghatározza az oligarcha fogalmát. A „szükséges” kritériumok: a személy vagyona eléri a törvényben meghatározott mértéket, dominanciája egy teljes iparágat lefed, és befolyással rendelkezik a médiában és/vagy a politikában (President, 2021). Ha ezek közül egyetlen előfeltételnek megfelel valaki, korlátozható a politikai szerepvállalása. A kritériumoknak való megfelelést a Zelenszkij által elnökölt Nemzeti Biztonsági és Védelmi Tanács vizsgálja. Igaz, hogy a törvényt elfogadták, de életbe lépését 2022 májusáról először bizonytalan időpontra elhalasztották, hivatalosan azzal az indokkal, hogy a háború teremtette körülmények miatt elvesztette jelentőségét (Gorovenko, 2022), végül június 29-én mégis aláírta Zelenszkij (The Kyiv Independent, 2022).

Petro Porosenko, a Zelenszkij előtti ukrán elnök továbbra is fontos pozíciót tölt be a belpolitikai életben, de az Állami Nyomozóiroda december 20-án hazaárulással és a szakadárokkal való együttműködéssel vádolta meg a politikust (Reuters, 2021).

Az említett lépésekkel nagyon nehéz helyzetbe lavírozta magát a jelenlegi elnök, aki a többfrontos politikai küzdelemmel párhuzamosan nem volt képes kezelni az ország gazdasági problémáit, továbbra is maradt az elterjedt korrupció, és az Oroszországgal fennálló viszonyban sem történt előrelépés. Zelenszkijnek megválasztása óta a legalacsonyabb volt a népszerűsége a február 24-i támadás előtt (The Page, 2022).

MI VÁRHATÓ A HÁBORÚ UTÁN?

Az évek óta népességcsökkenéstől szenvedő társadalomra precedens nélküli hatást fejt ki a háború. Az ENSZ Menekültügyi Főbiztossága július 13-i adatai szerint több mint 5,8 millióan lépték át Ukrajna határát nyugati irányba, akik közül 3,6 millióan ideiglenes védelmi státuszt is kaptak (UNHCR, 2022a). Az Oroszországba és Belaruszba érkezők, illetve erőszakkal elhurcoltak száma az ENSZ szerint az 1,6 milliót is meghaladja (UNHCR, 2022a), de a szervezet szigorú módszertanát tekintve jóval magasabb is lehet ez a szám. Előbbiek esetében arra lehet számítani, hogy akár 65 százalékuk a közeljövőben is abban az országban marad, ahová megérkezett, 9 százalékuk pedig más országba költözne a következő egy hónapban, tehát több mint négy millióan egyelőre nem terveznek visszatérni (UNHCR, 2022b). Nehezen elképzelhető, hogy az Oroszországba menekültek és akarataik ellenére elhurcoltak a közeljövőben tömeges számban tudnának hazamenni, így a vissza nem térő menekültek száma összesen legalább hatmillió közeli lehet, vagyis a lakosság 15 százalékát is elérheti. Ehhez hozzá kell adni azoknak az egyelőre ismeretlen számát, akik nem tudták vagy nem akarták elhagyni a Donyec-medence, illetve a Herszoni, Zaporizzsjai és részben Harkivi területek megszállt részeit. Mindezek összesen közel húszévnyi népességcsökkenéssel felérő számok, kevesebb mint öt hónap alatt. Feltételezni lehet továbbá, hogy ezzel párhuzamosan erősen megváltoznak az etnikai arányok is. A megszállt területekről főleg azok menekültek el, illetve főként azokat hurcolták el az orosz hatóságok, akik nem hajlandók együttműködni a megszálló erőkkel, tehát vélhetően többségében a magukat nem orosz etnikumúnak vallók. A belső menekültek miatt pedig azon a területen, amely felett Kijev továbbra is gyakorolni tudja majd a hatalmát, a magukat ukránnak vallók aránya fog nőni.

Az etnikai arányok megváltozása, a valószínűsíthető nyugati támogatások és a háborús sokk miatt erősödő ukrán nemzeti öntudat várhatóan Ukrajna kisebbségpolitikáját is befolyásolni fogja, amelyre viszont jelentős hatást gyakorolhat a kisebbségek anyaországaival folytatott kapcsolatok minősége. Az orosz agresszió hosszú távon ronthatja az ukrainai orosz etnikumú és részben orosz anyanyelvű lakosság helyzetét. Ukrajnában már a háború során felfüggesztették az oroszbarátnak minősített pártok működését, de nem zárható ki, hogy más formában létrejön majd az érdekeiket képviselő – de nem Oroszország-barát – szerveződés. Mérsékelt lehet ugyanakkor a kisebbségek nyelvhasználatának korlátozása, ha egy esetleges rendezés érdekében Kijev ebben a kérdésben hajlandó engedelményekre. Ugyanakkor az is valószínűsíthető, hogy az EU továbbra is prioritásként fog tekinteni Ukrajna csatlakozási folyamatának felgyorsí-

tására, és ehhez főleg a gazdasági, pénzügyi reformok és a korrupció elleni harc terén, semmint a Kijevnek érzékeny kisebbségpolitikai és nyelvhasználati kérdésekben vár el előrelépést.

A civil lakosság hangulatának monitorozása háborús körülmények között számos komoly akadályba ütközik, viszont ennek ismerete elengedhetetlen a társadalmi folyamatok előrejelzéséhez. A kijevi vezetés vélhetően pontosabb adatokkal rendelkezik, de a nyilvános források az ukrán Rejting közvélemény-kutató intézet felméréseit veszik alapul. 2022 júniusában a válaszadók 75 százaléka szerint jó irányba haladnak a dolgok, sőt 56 százalék szerint az év végéig képesek kitartani, ami győzelmet is rejt magában (Rating Group, 2022a). A válaszadók visszatükrözik Kijev külpolitikailag legfontosabb irányait: az USA, az Egyesült Királyság, Lengyelország és Litvánia a legpozitívabb elbírálásúak, Belarusz és Oroszország pedig szinte kivétel nélkül negatív megítélésű. Ebből kiindulva nem meglepő, hogy az EU-csatlakozás társadalmi támogatottsága is abszolút többséget élvez (Rating Group, 2022a). Szintén a válaszadók abszolút többsége pártolja továbbra is az ország NATO-csatlakozását. Ezek az adatok egyfajta indokolatlan optimizmust jeleznek az ukrán társadalomban. Tavaly, tehát békeidőben a lakosság mindössze 5 százaléka állította, hogy a politikai vezetés jól végzi a dolgát, idén májusban már 54 százaléknak ez a véleménye. Mi több, 25 százalékkal nőtt azok aránya is, akik szerint kielégítők a lakhatási viszonyok (Rating Group, 2022b).

Egyes külső szereplők felmérései ugyanakkor nem ennyire derűlátók. Az ENSZ Fejlesztési Programjának kutatása például úgy becsüli, hogy a háború közvetlen pusztítása, valamint a gazdasági visszaesés közvetett hatásai miatt a lakosság 90 százalékát fenyegeti az elszegényedés, miközben a károk helyreállításához több generáció munkájára lesz szükség (UNDP, 2022).

Zelenszkij számára a belpolitikában továbbra is Porosenko jelenti a legnagyobb konkurenciát. Mivel a korábbi elnök az ellene zajló eljárás miatt korlátozott politikai tevékenységet fejthet ki, minél nagyobb láthatóságot próbált szerezni magának a médiában. Február 25-én belépett a területvédelmi erők soraiba, kijelentette, kész megvédeni hazáját, és igyekezett erősíteni magát a Zelenszkijtől jobbra álló erők szemében. Mivel azonban Ukrajnát nem hagyhatta el, külföldön megrendezett fórumokon nem tudott részt venni. Ezek közül a legfontosabb a NATO Parlamenti Közgyűlésének májusban megrendezett tavaszi ülészaka volt Litvániában, a részvételhez harmadik próbálkozásra végül megkapta a szükséges engedélyt (Meduza, 2022). A háború után előreláthatólag továbbra is Porosenko vagy hozzá hasonlóan jobboldali, nacionalista politikát támogató politikai körök lehetnek Zelenszkij legfőbb kihívói.

A háború közvetlen pusztítása, valamint a gazdasági visszaesés közvetett hatásai miatt a lakosság 90 százalékát fenyegeti az elszegényedés.

A hivatalos ukrán hírek szerint a házi őrizetéből megszökött, de a hatóságok által megtalált és letartóztatott Medvedcsuk május 23-i kihallgatása során ismét megerősítette a tavaly év végén Porosenko ellen felhozott vádakát, miszerint a szakadár területek vezetőivel együttműködve törvénytelen módon támogatta a szén és az olaj vásárlását (TASS, 2022). Július 11-én pedig Rinat Ahmetov, az ország egyik legbefolyásosabb médiacsoportjának tulajdonosa lemondott televízióinak műsorszórási jogáról, és internetes hírportáljai működését is felfüggesztette (Euractiv, 2022). Az üzletember az oligarchatörvénnyel indokolta tettét, ugyanakkor lépései nem feltétlenül jelentik azt, hogy ne esne a rendelet hatálya alá. Az oligarcha-adatbázisba való bekerülés „politikai befolyás” feltétele meglehetősen tágan értelmezhető, ezért várható, hogy erre támaszkodva az elnök hatalma erősödni fog a belpolitikában.

A háborúnak tragikus hatása van Ukrajna gazdaságára. A harcok elhúzódásának mértékétől függően az éves GDP csökkenése elérheti a 45 százalékot is (World Bank, 2022), ami nagyjából azonos az 1992 és 1998 közötti időszak összesített recessziójával. A súlyos, emberéletben bekövetkezett és infrastrukturális károk mellett vélhetően további de facto területi veszteségeket is el fog szenvedni Ukrajna – még ha de jure ki is zárható a területekről való lemondása. Ilyen körülmények között az ország jelenlegi gazdasági teljesítménye – mivel Kijev nem gyakorolja az uralmat az ország teljes területe felett – nehezen mérhető össze korábbi időszakokéival. Egyes becslések szerint az ország 2036-ra fogja újra elérni a 2021-es szintet (The Moscow Times, 2022), ami durva becslések szerint még mindig csupán a 2007-es adatoknak felelne meg.

A globális élelmezésbiztonság szempontjából Ukrajna szerepe a háború során mutatkozott meg igazán. Az olcsóbb és gyorsabb tengeri szállítást lehetővé tevő kikötőinek elvesztésével beszűkülnek az ország exportlehetőségei. Ezért várhatóan széles körű nemzetközi támogatással a szomszédos államok területén keresztül vezető alternatív útvonalak kiépítése már elkezdődött, és várhatóan folytatódik, közvetett módon elősegítve Ukrajna mélyebb együttműködését egyes szomszédaival, magával az EU-val, illetve Törökországgal is. A tengeri kereskedelem területén megnőhet Odessza szerepe, mint az utolsó jelentős ukrán kézen lévő kikötőváros. Ehhez persze peremfeltétel olyan garanciákat kapnia Ukrajnának, amelyekkel elkezdheti aknamentesíteni a vizeit.

Ukrajna a háború ellenére nem szakított meg minden gazdasági kapcsolatot Oroszországgal. Tranzitországgként a területén áthaladó olaj- és gázvezetékek után továbbra is szerződésben meghatározott díjat kap, amelynek összege az elmúlt években egyes becslések szerint elérte az ország GDP-jének 3 százalékát is (Parliament, 2021). Moszkva korábban kifejezetten Ukrajna elkerülése miatt szeretne volna megépíteni az Északi Áramlat 2 vezetéket, így ugyanis Kijev zsarolószerepe ezen a területen megszűnhetett volna. Az európai partnerek időközben elálltak az új északi útvonal megnyitásától, az EU szankciós csomagjai pedig, melyeket a kijevi vezetés is támogat, az orosz energiahordozókról való leválást tartalmazzák. Ennek megvalósulása és fennmaradása esetén az ukrainai gazda-

ság nemcsak a tranzitdíjaktól esne el, hanem vélhetően nyugati irányból sem vásárolhat majd úgynevezett reverz (azaz orosz) gázt.

A fentiekből kiindulva aligha képzelhető el, hogy Ukrajna hathatós nemzetközi segítségnyújtás nélkül talpra tud állni. Főleg a nyugati államok támogatására számít Kijev. A G7 országai közel húszmilliárd, míg az Egyesült Államok több mint negyvenmilliárd dolláros, az Európai Unió pedig kilencmilliárd eurós összegeket jelentett már be (Matuszak, 2022), de ezek a számok a közeljövőben vélhetően emelkedni fognak. A vállalások közül az ukrán fél szerint mindössze 5,9 milliárd dollár segély érkezett meg május végéig, ezt júniusban további 4,4 milliárd dollár követte (Matuszak, 2022). Ezek az összegek hozzávetőlegesen az orosz támadás előtti ukrán GDP 3, illetve 2,3 százalékának feleltethetők meg. A késlekedés mögött egyrészt az állhat, hogy a donor országok belpolitikai közössége számára fontosabb a gesztusok hangsúlyozása, mint az ígéretek gyors megvalósítása. Másrészt a számos bejelentés mögött kevés konkrétumot lehet felfedezni, így nem tisztázott, hogy a katonai eszközökön kívül pontosan mekkora arányú lesz a közvetlen költségvetési támogatás, illetve a vissza nem térítendő hitel. Ezért a késlekedések mögött a támogatás felhasználási módjainak időigényes kidolgozása is állhat. Utóbbiak részleteitől függően az ukrán gazdaságnak közép- és hosszú távon szembe kell néznie a növekvő eladósodottsággal, melynek felszámolásához vélhetően a hitelek átstrukturálására vagy részleges elengedésére is szükség lehet. Hangsúlyozni kell a nyugati országok szerepét, illetve azt, hogy az eleve recessziótól tartó társadalmak meddig és milyen mértékben fogják támogatni Kijevet. Amennyiben sikeres lesz a segélyezési program, az tovább erősítheti az EU-hoz való közeledés támogatását nemcsak Ukrajnában, hanem Moldovában, Észak-Macedóniában és Georgiában is. Sőt, ha több és hatékonyabban felhasznált anyagi forrás áll majd Kijev rendelkezésére az újjáépítéshez és a gazdaság újraindításához, mint Oroszországnak a megszállt területek rendbetételéhez, akkor fontos nemzetközi mértékű presztízsértéke lehet a helyreállításnak.

A határozott nyugati integráció állami támogatása már 2014-től, az orosz agresszió kezdetétől elkezdődött. Azóta minden jelentős ukrán politikus kifejezte országa elkötelezett szándékát, hogy csatlakozni szeretnének az EU-hoz és a NATO-hoz. Az utóbbi időben nagyban javultak a kétoldalú kapcsolatok az Egyesült Államokkal is, amire a 2021 szeptemberében tető alá hozott kijevei Biden–Zelenskij-találkozó szolgáltatja a legjobb példát (Lohsen, 2021). Két évet kellett várni az elnökök személyes találkozására, amelyre feltételezhetően két ok miatt volt szükség. Az egyik, hogy a váratlanul gyors afganisztáni kivonulás és az ezzel kapcsolatban felmerült kétségek miatt Washington szeretne volna megbízhatóságáról biztosítani Kijevet. A másik az Északi Áramlat 2 vezetékekkel kapcsolatos amerikai álláspont enyhülése és az erre vonatkozó ukrán kritikák megjelenése volt. Kijev tehát számos kérdésben kifejezte ellenvéleményét legfontosabb nyugati partnerével szemben (Fesenko, 2021), Washington viszont a találkozóval határozottan kifejezte, hogy támogatja a kelet-európai országot.

Ukrajna az elmúlt években nagy hangsúlyt fektetett regionális külkapcsolatainak fejlesztésére is. Kiemelendő az EU-integrációban érdekelt „társult trió” keretein belül Moldovával és Georgiával elkezdett együttműködése, illetve az EU-tag Lengyelországgal és Litvániával a hasonlóan háromoldalú „lublini háromszög”. Egyértelművé vált Kijev elköteleződése az uniós integráció mellett. Zelenszkij gyorsított eljárásban szeretne volna elérni a február 28-án benyújtott csatlakozási kérelmük elfogadását (Council of the European Union, 2022). Az Európai Parlament szavazását követően már másnap, március 1-jén hivatalosan is tagjelölti státuszt kapott Ukrajna (Nardelli–Follain, 2022). Az EU támogatását nemcsak ez a lépés, hanem a tagállamok és az uniós legfontosabb

---

Ha több és hatékonyabban felhasznált anyagi forrás áll majd Kijev rendelkezésére az újjáépítéshez és a gazdaság újraindításához, mint Oroszországnak a megszállt területek rendbetételéhez, akkor fontos nemzetközi mértékű presztízsértéke lehet a helyreállításnak.

---

vezetőinek kijevi utazásai is jól példázzák. Ezeken a látogatásokon nemcsak a szavak szintjén történtenek előrelépések, hanem egyes kereskedelmi kapcsolatokban is liberalizációra került sor. Mindezek ellenére az ország gyors csatlakozása nem valósítható meg, mert Ukrajnának – az előbb említett, főleg gesztusértékű események ellenére – alapvető pénzügyi, gazdasági reformokat kell végrehajtania, fel kell lépnie a korrupció ellen, és a csatlakozási folyamat előírásainak is meg kell felelnie.

Ugyanakkor a nyugati integráció korábban kitűzött másik főbb iránya, a NATO-hoz való csatlakozás láthatóan végleg lekerül a napirend-

ről. Nemcsak azért, mert a védelmi szövetség nem vesz fel tagjai közé olyan országot, amelynek területi integritása nem biztosított, és nem rendezte viszonyát a szomszédos országokkal, hanem azért is, mert a kijevi vezetés hajlandó lemondani erről a céljáról. A döntés mögött vélhetően az állhat, hogy ez az az orosz követelés, amelybe az ukrán politikai vezetés hajlandó beleegyezni. Emellett Kijev gyakori kritikát is megfogalmazott a NATO-val és a tagállamok támogatásával kapcsolatban, hiányolva a gyors, folyamatos segítségnyújtást, valamint a legmodernebb fegyverek, sőt repülőgépek átadását, de a háború eszkalálódásához vezető repüléstilalmi zóna bevezetését is (Aljazeera, 2022).

Fontos továbbá a régióban a NATO-tag Törökországgal fenntartott együttműködés (Kyiv Post, 2022). Ebből kiemelendő az ukrán védelmi erők fejlesztése szempontjából kritikus fontosságúvá váló Bayraktar 2 típusú, pilóta nélküli harci repülőgépek beszerzése, melyek a február 24-i támadás során számos esetben bizonyították a hozzájuk fűzött reményeket. Tárgyalások folynak arról, hogy ezeket az eszközöket Ukrajnában is lehetne gyártani, igaz, ez nagyban múlik a háború utáni helyzettől. Ha ez az elképzelés megvalósulna, azzal a közeljövőben jelentősen erősödne Kijev védelmi potenciálja.

A háborúban elvesztett területeinek visszaszerzésére kevés esélye lesz Ukrajnának anélkül, hogy jelentős változás állna be az orosz politikai vezetésben. Ha Moszkva tartja magát korábban hangoztatott állításaihoz, és valóban kész integrálni a „népköztársasá-

gokat”, illetve az elfoglalt dél-ukrajnai, illetve Harkiv környéki területeket, akkor ezek megtámadása az orosz védelmi doktrína értelmében egyet jelent Oroszország területi integritásának veszélyeztetésével, és a Kreml kész a nukleáris fegyvereit is használni az önvédelemre. Természetesen ez nagyban változhat a katonai helyzet alakulásával.

Különösen megnőhet az EU és az USA közötti véleménykülönbség Kijev támogatásának mértékéről, amennyiben a novemberi időközi választásokon republikánus győzelem születik. Ebben az esetben Washington külpolitikájában valószínűsíthető Kína ismételt felértékelődése és ukrajnai támogatási politikájának mérséklődése.

A harcok folytatódása, egy tűzszünetet követően a napi hírekből való eltűnés, a globális energia-, élelmiszer- és gazdasági válság, illetve a mindezek következtében esetlegesen felerősödő migrációs hullámok mind erősítik Kijev főbb donor országainak „bele-fáradását”, illetve csökkenthetik hajlandóságukat segélyezési politikájuk folytatására. Ebben az esetben megnőhet annak veszélye, hogy a magára hagyott Ukrajna bukott állammá válik, és nem lesz képes kellő hatékonysággal megakadályozni területén a szervezett bűnözést, amely főleg az ember-, illegális fegyver- és kábítószer-kereskedelmet érintené. Sőt, egy esetleges jövőbeli újabb orosz támadás elleni védekezésre sem tudna kellő mértékben felkészülni. Mindezek csökkentenék a szűkebb és a tágabb értelemben vett térség biztonságát. A regionális, az EU-s, illetve a széles körű nemzetközi közösségnek ezeket a szempontokat is figyelembe véve érdemes kialakítania és fenntartania segélyezési és újjáépítési politikáját. Emellett az Ukrajnát ért háborús károk gyors enyhítése, az újjáépítés sikeressége hosszú távon nagyban befolyásolhatja a harctereken elért orosz katonai sikerek átértékelését is.

Felhasznált források

- ALJAZEERA (2022): <https://www.aljazeera.com/news/2022/3/5/nato-rejects-no-fly-zone-ukraine-decries-greenlight-for-bombs> (letöltve: 2022. 07. 14.).
- BISHT, INDER SINGH (2022): *Ukrainian Navy Will Receive Turkish Bayraktar TB2 Drones This Year*, 2022. 01. 28., The Defense Post, <https://www.thedefensepost.com/2021/01/28/ukraine-to-receive-bayraktar-tb2-drones/> (letöltve: 2022. 07. 13.).
- COUNCIL OF THE EUROPEAN UNION (2022): <https://data.consilium.europa.eu/doc/document/CM-2003-2022-INIT/en/pdf> (letöltve: 2022. 07. 14.).
- EURACTIV.com: <https://www.euractiv.com/section/europe-s-east/news/ukraines-richest-man-agrees-to-hand-over-media-empire/> (letöltve: 2022. 07. 14.).
- FESENKO, VOLODYMYR (2021): *Trends Shaping Ukrainian Politics in 2021*, 2021. 12. 30., Kyiv Post, <https://www.kyivpost.com/ukraine-politics/trends-shaping-ukrainian-politics-in-2021.html> (letöltve: 2022. 07. 14.).
- GOROVENKO, ARTYOM (2022): *Ідея реєстру олігархів втратила актуальність, - глава НАЗК*, 2022. 06. 09., РБК-Україна, <https://www.rbc.ua/ukr/news/ideya-reestra-oligarhov-poteryala-aktualnost-1654772497.html> (letöltve: 2022. 07. 13.).
- IMF.org: <https://www.imf.org/en/Countries/UKR> (letöltve: 2022. 07. 11.).
- INTERFAX.com.ua: <https://ua.interfax.com.ua/news/press-conference/723205.html> (letöltve: 2022. 07. 13.).
- KIYEVINDEPENDENT.com: <https://kyivindependent.com/uncategorized/zelensky-signs-decree-to-introduce-register-of-oligarchs> (letöltve: 2022. 07. 13.).
- LOHSEN, ANDREW (2021): *What Does the Future Hold for U.S.-Ukraine Relations?*, 2021. 09. 15., CSIS, <https://www.csis.org/analysis/what-does-future-hold-us-ukraine-relations> (letöltve: 2022. 07. 13.).
- MATUSZAK, SŁAWOMIR (2022): *Trzy miesiące wojny: zachodnie wsparcie finansowe dla Ukrainy*, 2022. 05. 27., OSW, <https://www.osw.waw.pl/en/node/30233> (letöltve: 2022. 07. 14.).
- MEDUZA.io: <https://meduza.io/news/2022/05/30/petr-poroshenko-s-tretiey-popytki-smog-vyehat-iz-ukrainy-posle-otkrytogo-pisma-vladimiru-zelenskomu> (letöltve: 2022. 07. 13.).
- NARDELLI, ALBERTO – FOLLAIN, JOHN (2021): *EU Agrees to Move to Next Step in Ukraine's Membership Bid*, 2021. 03. 01., Bloomberg, <https://www.bloomberg.com/news/articles/2022-03-01/eu-agrees-to-move-to-the-next-step-in-ukraine-s-membership-bid> (letöltve: 2022. 07. 14.).
- PARLIAMENT.uk: <https://commonslibrary.parliament.uk/research-briefings/cbp-9462/> (letöltve: 2022. 07. 13.).
- PRESIDENT.gov.ua: <https://www.president.gov.ua/en/news/prezident-nevidkladno-pidpisav-uhvalenij-verhovnoyu-radoyu-a-71445> (letöltve: 2022. 07. 13.).

- RATINGGROUP.ua (2022a): https://ratinggroup.ua/en/research/ukraine/trinadcatyy_obschenacionalnyy_opros_vneshnepoliticheskie_orientacii_18-19_iyunya_2022.html (letöltve: 2022. 07. 14.).
- RATINGGROUP.ua (2022b): https://ratinggroup.ua/en/research/ukraine/dvenadcatyy_obschenacionalnyy_opros_dinamika_ocenki_obraza_gosudarstva_18-19_maya_2022.html (letöltve: 2022. 07. 14.).
- REUTERS.com: <https://www.reuters.com/world/europe/ukraine-accuses-former-president-poroshenko-treason-2021-12-20/> (letöltve: 2022. 07. 13.).
- TASS.com: <https://tass.com/world/1454643> (letöltve: 2022. 07. 14.).
- THEMOSCOWTIMES.com: <https://www.themoscowtimes.com/2022/03/30/ukraines-economy-to-halve-in-2022-forecast-ukraineecon-a77138> (letöltve: 2022. 07. 14.).
- THEPAGE.ua: <https://thepage.ua/news/rejting-zelenskogo-fevral-2022> (letöltve: 2022. 07. 14.).
- UKRCENSUS.gov.ua: http://database.ukrcensus.gov.ua/PXWEB2007/eng/news/op_popul_e.asp (letöltve: 2022. 07. 11.).
- UNDP.org: <https://www.undp.org/press-releases/every-day-delayed-peace-will-accelerate-freefall-poverty-ukraine-warns-undp> (letöltve: 2022. 07. 13.).
- UNHCR.org (2022a): <https://data.unhcr.org/en/situations/ukraine> (letöltve: 2022. 07. 15.).
- UNHCR.org (2022b): <https://data.unhcr.org/en/documents/details/94176> (letöltve: 2022. 08. 05.).
- WORLD BANK.org: <https://www.worldbank.org/en/news/press-release/2022/04/10/russian-invasion-to-shrink-ukraine-economy-by-45-percent-this-year> (letöltve: 2022. 07. 14.).

Ukraine's post-war challenges

ABSTRACT

The current war between Russia and Ukraine is likely to end with a ceasefire agreement. Ukraine was already seriously vulnerable in the period before the attack on 24 February. The rebuilding and restarting the economy and ensuring the country's viability will likely be difficult to achieve without foreign support. Kiev will have to rely on external aid and on building new alternative transport routes following the loss of its main coastal areas. EU accession can only be achieved in the long term. NATO accession is off the agenda.

Ukraine's population could be reduced by more than 15% as a result of the war. This will also change ethnic proportions, increasing the proportion of Ukrainians. It is likely that there will be no change in its minority policy, or a worse situation is possible. The war could result in a strengthening of the presidential power thanks to a decree against oligarchs.

KEYWORDS: Ukraine, Russia, EU, USA, NATO

VIGÓCZKI MÁTÉ GYÖRGY | Az MCC Geopolitikai Műhelyének Oroszország-kutatója, a Pécsi Egyetem Geopolitikai doktori programjának hallgatója. Kutatási területe Oroszország külpolitikája, illetve az Alekszandr Dugin nevéhez köthető neo-eurázsianizmus eszméjének megjelenése az orosz politikai diskurzusban és külpolitikában.

VARGA BEÁTA

Az ortodox vallás védelmének szerepe Ukrajna 1654-es Oroszországhoz csatlakozásában

---

ABSZTRAKT

A Kijevi Rusz és az Arany Horda felbomlása után a 14. század második felében az ukrajnai területek jelentős része a Litván Nagyfejedelemséghez csatlakozott, ahol az ortodox ruténeket nem érte vallási megkülönböztetés. A Lengyel Királyság és a Litván Nagyfejedelemség közötti perszonáluniót eredményező 1385. évi krewói unió, az 1569. évi lublini reálunió, valamint 1596-ban a breszti vallási unió és az ortodox egyház törvényen kívül helyezése az erőteljes katolizáció folyamatát indította el a lengyel–litván állam területén. Az ortodox lakosság vallási diszkriminációja hatására a kozákság vezetésével a pravoszlávia védelme érdekében szinte az egész ukrajnai társadalom összefogott a lengyel–litván állam ellen. 1654-ben Ukrajna Oroszországhoz csatlakozásának indoklásakor pedig mind a hetmani, mind a cári kormányzat elsősorban a két népet összekötő közös ortodox vallásra helyezte a hangsúlyt.

KULCSSZAVAK: krewói unió, lublini unió, breszti unió, kijevi érsekség, Hetmanátus

---

Az ukrán történelem kezdeteit a Kijevi Rusz (862–1240) korára lehet visszavezetni. Ez az állam a három keleti szláv etnikum – orosz, ukrán, belarusz – etnogenezisében egyaránt meghatározó szerepet játszott. A Kijevi Rusz felbomlása után délnyugati részfejedelemségei az Arany Horda részévé váltak, majd a tatár államalakulat meggyengülését követően kezdetét vette a lengyel–litván vetélkedés az ukrajnai területek megszerzéséért. Az 1340-es évek végére a kelet-ukrajnai régió a Litván Nagyfejedelemség, míg Halics és Nyugat-Volhínia a Lengyel Királyság kötelékébe került. A litván uralkodók ukrajnai terjeszkedési politikája „békés annexió” formájában valósult meg, ugyanis ezen területek „önkéntes csatlakozásáról” lehet beszélni. Gediminas litván nagyfejede-

lem (1316–1341) igényt tartott a Kijevi Rusz örökségére, amelynek szellemében utódai integrálták államukba a csernihivi, perejaszlavi és kijevi fejedelemségeket is.

A 14. századi latin nyelvű források (Zrodla Dziejowe, 1878: 34) „ruténeknek” vagy „ruszoknak” nevezik az egykori Kijevi Rusz délnyugati területein élő keleti szlávokat, a földjeiket pedig „ukrajnai” területeknek. A „kraj” szóra visszavezethető „Ukrajna” a korabeli értelmezésben valójában a határt vagy végeket jelentette (Довнар-Запольский, 1899: 229). Az ukrán elnevezést valójában csak az 1890-es évektől használták, először a galíciai rutének. A korábban pogány vallású litván nemesség tömegesen tért át az ortodox vallásra, és az 1386. évi lengyel–litván perszonálunió megkötéséig a római katolikus egyház nem tudta megvetni a lábát a Litván Nagyfejedelemség területén. Ez pedig kedvező helyzetet teremtett a Litvánia területén élő ortodox hitű keleti szláv – ukrajnai – népesség számára, amelynek tagjai a litvánoktól eltérően rendelkeztek írásbeliséggel, ezért az óegyházi szláv keleti szláv kancelláriai változata lett a fejedelemségben az írásbeliség alapja (Bojtár, 2011: 396). Teljesen másképpen alakult a Lengyel Királysághoz került ukrán területeken az ortodox lakosság helyzete. A lengyel kormányzat a katolikus vallás elterjesztésére törekedett újonnan megszerzett területein: 1367-ben Halicsban katolikus püspökség alapítására került sor, amelyet 1375-ben érseki rangra emeltek, majd székelyét 1412-ben Lembergbe helyezték át.

A Lengyel Királyság és a Litván Nagyfejedelemség közötti perszonáluniót eredményező 1385. évi krewói unió (Akta, 1932: 1–3) véget vetett az ukrajnai területek számára kedvező körülményeket biztosító litván fennhatóság korának. Ettől kezdve a „rutén” jogfosztott ortodox alattvalót jelentett, a közös államnyelv mindkét tagállamban a lengyel lett. A litvániai lakosság szervezett polonizációját és katolizációját jelentősen felgyorsította az 1387-es alapítású és a gnieźnói érsekség fennhatósága alá tartozó vilniusi püspökség hittérítő tevékenysége. Az 1413. évi horodlói unió (Akta, 1932: 50–55) a katolikus hitre áttért litván nemeseket a lengyel nemességgel azonos jogállásba helyezte, az ortodox rutén nemesség pedig kiszorult a privilégiumokból.

A 15. század második felére III. Iván moszkvai nagyfejedelem (1462–1505) egyre jobban aktivizálódó orosz külpolitikáját az „orosz földek összegyűjtésének”, azaz a Kijevi Rusz egysége helyreállításának eszméje vezérelte Moszkva égíse alatt. Vagyis az egykori keleti szláv államalakulat délnyugati területeit birtokló, hasonló célkitűzések által vezérelt litván uralkodók egyre komolyabb riválist találtak a felemelkedőben lévő orosz államban. A két állam konfliktusának elkerülése érdekében Sándor litván nagyfejedelem feleségül vette III. Iván lányát, és a házassági szerződésben megígérte, hogy Vilniusban ortodox templomot épít. Ígéretét végül nem tudta teljesíteni, mert szembekerült a lengyel–litván állam területén hegemon helyzetben lévő katolikus egyházzal. Ezért – orosz részről mintegy vallási okokból – 1522-ig tartó orosz–litván háborús konfliktus kezdődött, amelynek pozitív hatása abban mutatkozott meg, hogy a nagyszámú litvániai ortodox lakosság lázadásaitól tartva Sándor sem mint litván nagyfejedelem, sem mint lengyel király nem hozott korlátozó jellegű vallási-etnikai rendeleteket.

A LUBLINI UNIÓTÓL UKRAJNA OROSZORSZÁGHOZ CSATLAKOZÁSÁIG (1569–1654)

A varsói kormányzat nyomására a 16. század közepétől felgyorsultak a lengyel–litván reáluniót előkészítő tárgyalások. II. Zsigmond Ágost lengyel király számára létfontosságúnak számított, hogy ebben a törekvésében maga mellé állítsa a Litván Nagyfejedelemség ukrainai elitjét. Ennek érdekében kiadott egy privilégiumlevelet (Акты ЮЗР, 1863: 169–170), amelyben Volhínia, Kijev és Podólia nemessége számára biztosította anyanyelvük használatát és ortodox vallásuk elismerését. Végül a litvánok is kénytelenek voltak engedni, és az 1569. július 1-jén megkötött lublini uniós egyezmény (Akta, 1932: 414) értelmében a Lengyel Királyság és a Litván Nagyfejedelemség egy államban, az úgynevezett Rzeczpospolitában egyesült. Litvánia szinte valamennyi ukrainai területén elveszítette közvetlen birtokjogát: a lengyel korona 1569 után integrálta Podóliát, Volhíniát és Kijevet is. Vagyis – Kárpátalja kivételével – csaknem minden „ruszok” által lakott régió közvetlen lengyel fennhatóság alatt egyesült. Ez a változás pedig azzal járt együtt, hogy a litván uralkodók vallási és etnikai tekintetben megnyilvánuló viszonylag toleráns kormányzati módszereit a lengyel uralkodók katolizációs és polonizációs politikája váltotta fel. A varsói kormányzat legfőbb törekvése arra irányult, hogy a lengyel–litván állam területén élő alattvalókat egy lengyelül beszélő, latin műveltségű, katolikus vallású nemzetbe asszimilálja (Balla, 2014: 287).

A 16–17. század fordulójától az „Ukrajna” terminus már szűkebb értelmezést kapott, nem általánosságban a határvidéket, azaz a „végeket” jelentette, hanem már tulajdonnévként használva egy konkrét földrajzi egységet, a Dnyeper középső folyása által határolt területeket, a mai Ukrajna központi részét (Архив ЮЗР, 1863: 4, 196, 201). Az itt élő lakosságra az „ukrainai” jelzőt használták, ami azonban még mindig nem etnikai, hanem földrajzi, illetve közigazgatási hovatartozást jelentett (Архив ЮЗР, 1861: 142).

1569-től a Rzeczpospolita területén a katolikus lengyelek és litvánok a korábbiaknál is nagyobb előnyben részesültek az ortodox hitű ruténekkal szemben. A lublini unió után jelentősen felgyorsult az ukrainai elit „polonizációja” és ezzel együtt a katolikus vallásra áttérése, aminek köszönhetően a lengyel nemesség jogállásába kerültek. Így a rutének gyakorlatilag a 16. század végére „elveszítették” nemességüket, ezért vezetésüket, érdekeik képviselését és az ortodox vallás védelmét a 15. század végétől kiformalódó ukrainai kozákság volt kénytelen felvállalni. Az ortodoxia védelmének ügyét az ukrainai városi polgárság kezdeményezésére létrejött „egyházi testvériségek” is felkarolták, amelyek kezdetben vallási és szakmai társulásokként indultak, majd az 1580-as évekre kulturális és segélyszervezetekké váltak. A „testvériségi” mozgalom központja Lemberg lett, célja pedig az ortodox egyház és a társadalom moráljának helyreállítása, amelynek érdekében iskolákat alapítottak, nyomdákat létesítettek. A keleti pátriárkák, felismerve e szervezetek lengyel- és katolikusellenes irányultságát, elismerték és támogatták a tevékenységüket.

A 16. század második felére az ukrajnai ortodox püspökök jelentős része, akiket a lengyel kormányzat segített tisztségükbe, egyházuk helyzetével alig törődve szinte „világi” életet éltek. Ez a „demoralizált egyházi hierarchia” (Pelesz, 1881: 5) a 16. század végére egyre inkább hajlott az egyházi unióra, és 1590-ben néhány ortodox püspök vezetésével titkos gyűlés ült össze Belzben, hogy mérlegeljék ennek lehetőségét és a vele járó esetleges előnyöket (Pelesz, 1881: 236). Az általuk kidolgozott deklarációt III. Zsigmond lengyel király, a jezsuiták és a katolikus klérus nagy meglepéssel fogadták. 1595-ben az egyesülés híve, Mihail Rohoza kijevi metropolita Breszt városába ortodox egyházi zsinatot hívott össze, ahol a római katolikus egyházzal való egyesülésre szólította fel híveit (Архив ЮЗР, 1859: 468). Az ukrajnai ortodox egyház nehéz helyzetével és Bizánc 1453-as elestével érvelve a kijevi metropolita a következő szavakkal fordult a jelenlévőkhöz: „... egyesüljünk a római katolikus egyházzal, mellyel vallásunk hosszú évszázadokon keresztül teljes egységben és egyetértésben volt, de amelytől ok nélkül mégis elszakadtunk...” (Pelesz, 1881: 23).

Az ortodox klérus többsége, benne az alsópapság, azonban ellenezte az egyesülést, így 1596-ban a breszti vallási unió szakadást idézett elő az ukrajnai ortodox egyházon belül. Kiváltak az unió hívei, és megalakult a görögkatolikus vagy unitus egyház. A görögkatolikusok megtarthatták ugyan a szláv istentiszteleti nyelvet és egyházi szokásaikat, de el kellett fogadniuk a katolikus dogmákat és a pápa egyházfőiségét. III. Zsigmond a breszti vallási uniót követően Mihail Rohozát „Kijev, Halics és egész Rusz metropolitájának” nevezte (Архив ЮЗР, 1859: 503).

A görögkatolikus egyház megalapítását követően a lengyel–litván uralkodó az ortodox egyház működését hivatalosan törvényen kívül helyezte a Rzeczpospolita területén. Ettől kezdve az ukrajnai kozákok a korábbiaknál is erélyesebben léptek fel a varsói kormányzat valláspolitikája ellen, és az ortodoxia legfőbb védelmezőjévé váltak. Az állandósuló kozák lázadások is hozzájárultak, hogy Jov Boreckij ortodox metropolitának 1620-ra sikerült visszaállítania a görögkeleti hierarchiát, és újra rendelkezni javaik nagy része felett, de a legitim működés engedélyezését nem tudta elérni egyháza számára a lengyel kormányzatnál.

A breszti vallási uniót követően a rutének körében egyre inkább előtérbe került az „Egész Rusz” egységének gondolata. A Litván Nagyfejedelemség keleti szláv ortodox lakosságát a 14–15. században vallása és etnikai hovatartozása miatt nem érte negatív megkülönböztetés, ezért fel sem vetődött számukra a Litvániától való elszakadás lehetősége. 1569 után azonban a Rzeczpospolita uralkodóinak diszkriminatív politikája az ukrajnai ortodox alattvalókban kiváltotta a védekezési mechanizmust. A korabeli irodalmi vagy történeti művekben hosszú ideig nem merült fel az a gondolat, hogy a Moszkvai Oroszország orosz alattvalói és a Rzeczpospolita „rusz” lakossága valójában egy népet alkotna, a rutének az oroszokra másik népként tekintettek. A „Nyugati Ruszt”, azaz a lengyel–litván államon belüli keleti szláv területeket addig nem nevezték Kisoroszországnak, amíg 1654-ben nem csatlakozott a „Keleti Ruszhoz”, azaz a moszkvai

oroszlállamhoz (Максимович, 1877: 307). Ebben a kérdéskörben fontos forrásként kell kiemelni egy 1592-ből származó dokumentumot, amelyet a Lembergi Egyházi Testvériség intézett I. Fjodor cárhoz, akit a „híres Rusz nemzetségből származó pravoszláv cárnak” neveztek (Акты ЗР, 1851: 47–51). Az orosz uralkodót Vlagyimir fejedelemmel állítják párhuzamba, aki 988-ban bizánci közvetítéssel a Kijevi Ruszban felvette a kereszténységet. A moszkvai uralkodót Vlagyimir leszármazottjának tekintették, ahogyan magukat is, akik a lengyel–litván államban kiálltak az ortodox vallás védelmében. Kiemelést érdemel továbbá Jov Boreckij ortodox metropolitának I. Mihály cárhoz 1624-ben intézett kérelme, amelyben az ukrainai pravoszláv lakosság támogatását kéri az egyházi unió és a katolicizmus elleni, valamint Ukrajna Oroszországgal való újraegyesítéséért folytatott küzdelmükben. Jov Boreckij az orosz uralkodót „Isten kegyelméből uralkodó moszkvai nagyfejedelemnek és minden orosz föld (вся Российская земля) cárijának” nevezte (Воссоединение, 1953 / А: 46–48). Ebben a szövegösszefüggésben nagyon fontos a „minden orosz föld” és főleg a „cár” terminus használata a moszkvai nagyfejedelmi titulus mellett. Ezzel a kijevi metropolitának az lehetett a célja, hogy kifejezze azon meggyőződését, miszerint a Rzeczpospolitának és „Moszkóviának” teljesen más történeti gyökereik és identitásuk van, és csak az utóbbi uralkodóinak lehet történeti jogalapjuk az „orosz földek összegyűjtésére”, azaz a Kijevi Rusz összes területének birtoklására, beleértve délnyugati, azaz ukrainai részeit is. Ugyanakkor azt is ki kell emelni, hogy Boreckij nem a „közös vér vagy eredet”, hanem a közös ortodox vallás nevében kéri az orosz uralkodó védnökségét, illetve a segítségét. Az ortodoxia számára külföldi támogatást keresve Boreckij szemmel láthatólag egyre inkább Moszkva felé próbált közeledni.

A vallási ellentétek mérséklése érdekében III. Zsigmond 1632-ben hivatalosan visszaállította az ortodox egyház legitim működésének jogát (Беднов, 1968: 204), IV. Ulászló pedig ugyanezen év november 1-jén kiadta „Cikkelyek a Lengyel Királyság és a Litván Nagyfejedelemség területén a pravoszláv egyház helyzetének megnyugtató rendezése érdekében” (Архив ЮЗР, 1861: 208–214) című rendeletét, amelyben az újonnan megválasztott lengyel uralkodó felvázolta az unitus és az ortodox egyház közötti határozott demarkációs vonalat. Ezt követően mind a görögkatolikus, mind az ortodox egyházi vezetők részéről felvetődött az ukrainai egyházi egység visszaállításának terve. Az unitusok kompromisszumkészsége azzal magyarázható, hogy minden igyekezetük ellenére sem sikerült a lengyel–litván államban a katolikus klérus tagjaiéval egyenértékű megbecsülést és a katolikus egyházon belül azonos privilégiumokat elérni. Petro Mohila kijevi ortodox metropolita vezetésével egy patriarchátus felállítását tervezték Kijevben, amely felügyelné az egyesített ukrainai egyház autonómiáját, visszaállíthatná Kijev vallásiközpont-szerpét, és egyúttal a moszkvai patriarchátus méltó vetélytársává válhatna (Chubaty, 1954: 61). A majdani kijevi patriarchátus pedig reményeik szerint nemcsak Kelet-Európa második egyházi központjává, hanem a kereszténység ökumenikus patriarchátusává, mintegy „Harmadik Rómává” is emelkedhetett volna. Ezen törekvésük azonban már eleve magában hordozta a konfliktus lehetőségét a moszkvai patriarchátussal.

A breszti vallási unió és azt követően az ortodox egyház törvényen kívül helyezése végzetes következményekkel járt a varsói kormányzat számára: az ortodox vallás védelme ürügyet szolgáltatott a kozák felkelések számára, és egyre inkább összekovácsolta az ukrainai lakosságot. Az 1596-tól állandósuló, viszonylag kis létszámú kozák lázadások csúcspontját a katonai vezetőjük, Bohdan Hmelnickij hetman vezetésével kirobbant kozák felkelés jelentette 1648 és 1654 között. A kezdeti elsöprő győzelmek hatására szinte az egész ukrainai ortodox lakosság csatlakozott a kozákokhoz, akiknek a felkelése a pravoszlávia védelmét és a Rzeczpospolitától való esetleges elszakadás gondolatát is zászlajára tűző ösztönző mozgalommá fejlődött (Gebei, 1985). 1648-ban a kijevi metropolita, Szilveszter Koszov áldását adta a lengyelelles felkelésre. A lelki támogatásért cserébe a hetmani kormányzat megerősítette az egyház földtulajdonjogát, továbbá az a kozák elittel és a nemességgel együtt részt vehetett a közigazgatásban. 1648 végén Paisziosz jeruzsálemi pátriárka Oroszországba látogatott, és útközben találkozott Hmelnickijel is, akinek a közös ortodox vallásra hivatkozva azt tanácsolta, hogy önként és feltétel nélkül helyezék magukat a cár fennhatósága alá. Jóllehet a hetman már 1648 májusában kérte az orosz uralkodó védnökségét, a lengyelek elleni győzelmeken fellelkesülve reális esélyt látott arra, hogy az újonnan megválasztott II. János Kázmér elismerje és kiterjessze a kozákok jogait és privilégiumait. Hamarosan kiderült azonban, hogy a szejm (a lengyel országgyűlés) nem hajlandó egyezkedni a kozákokkal, ezért Hmelnickij elfogadta Paisziosz azon ajánlatát, hogy közvetít a hetmani és a cári kormányzat között. 1649. február 4-én Paisziosz pátriárka jelenlétében I. Alekszej személyesen fogadta a hetman követét, Szilván Muzsilovszkijt. A találkozó végül nem vezetett eredményre, mert a pátriárka szerint a Zaporozsjei Had a cár fennhatósága alá akart kerülni (Документи, 1961: 99), ugyanakkor a kozák küldött erről egyelőre nem kívánt nyilatkozni. Mivel az álláspontok nem közeledtek egymáshoz, 1649. március 16-án Muzsilovszkij dolgavégetlenül távozott az orosz fővárosból (Документи, 1961: 127–131).

A Hmelnickij-mozgalom vezetői, jóllehet elsődlegesen a pravoszlávia védelmét tűzték a zászlajukra, elsősorban a kozákoknak kívántak magasabb társadalmi pozíciókat biztosítani. 1648-tól a kozákok döntő befolyáshoz jutottak az ukrainai területek irányításában, már nem egy „köztes” – a nemesség és a jobbágyság közötti – társadalmi kategóriát, hanem különálló társadalmi réteget alkottak, a „kozák arisztokráciát”, amely magához ragadta a kormányzást. A felkelők által elért legfőbb eredménynek az 1649-es zborivi egyezmény (Воссоединение, 1953/A: 299–306) tekinthető, amelyben a lengyel kormányzat elismerte a kijevi, braclavi és csernihivi vajdaságokat magában foglaló „Kozák-Ukraina” autonóm státuszát a Rzeczpospolitán belül. A szerződés gyakorlatilag legitímálta a lengyel–litván államon belüli autonóm kozák állam létrejöttét. Az 1651. szeptember 18-án megkötött Bila Cerkva-i egyezmény (Бантыш-Каменский, 1858: 29–31) értelmében a továbbiakban csak a kijevi vajdaság tarthatta meg az autonómiáját, vagyis az 1651-es szerződés rendelkezései már jelentős visszalépést jelentettek a zborivi megállapodáshoz képest, ami a Hmelnickij-mozgalom hanyatlását jelezte. Az egyesült kozák–

tatár csapatok 1653. szeptember végén megtámadták a lengyel tábornok Zvanec mellett, de annak ellenére, hogy a kozákok a győzelem küszöbén álltak, a velük szövetséges krími tatárok tárgyalásra kényszerítették őket, így a mozgalom végveszélybe került.

A felkelők számára Oroszország számított a legmegbízhatóbb szövetségesnek, de Alekszej Mihajlovszics cár 1653-ig kiváró taktikát folytatott. Miután Moszkvában értesültek a kozák hadak zsvaneci kudarcáról, Bohdan Hmelnickijnek a cári kormányzatnál diplomáciai, gazdasági és katonai segítséget kérő levelei (Воссоединение, 1953/B: 34–37, 127–131, 132–133) végre meghallgatásra találtak. A hetman 1648. június 8-án intézte első „segítségkérő” levelét I. Alekszejhez, értesítve a cárt IV. Ulászló haláláról, és kifejezve azon reményét, hogy „Isten adná, hogy ő a lengyeleknek és az ukránoknak is közös pravoszláv uralkodójuk lehetne” (Воссоединение, 1953/B: 32–33). Vagyis a kozák vezető azt a lehetőséget sugallta Moszkvának, hogy a kozákok segítségével az orosz uralkodó megszerezhetné a lengyel trónt. A cár azonban kezdettől fogva a semlegesség politikáját gyakorolta az ukrainai területekkel kapcsolatban, ezért a kozák vezetés által remélt katonai támogatásra I. Alekszej nem tett ígéretet, csupán földet ajánlott az orosz állam területén letelepülő menekülteknek, amit néhány kisebb kozák csoport ki is használt. Több körülmény is közrejátszott, amelyek Alekszej Mihajlovszicsot végül beavatkozásra készítettek. Egyrészt az egykori Kijevi Rusz mint az első jelentős kelet-európai államalakulat délnyugati – ukrainai – területeinek megszerzésével sikeresen lezárulhatott volna az „orosz földek összegyűjtésének” folyamata a moszkvai uralkodók részéről. Ezenkívül fontos szerepet játszott az Oroszországon kívül élő „hittestvérek” védelmének eszméje, amely ideológiailag megalapozhatta az ukrainai mozgalom támogatását és az ortodox rutének „felszabadítását” a katolikus elnyomás alól (Sashalmi, 2008: 217–218). A cári kormányzat csak akkor döntött a beavatkozás mellett, amikor egyrészt elég erősnek érezték Oroszországot, hogy szembeszálljon a lengyel–litván állammal, másrészt miután az ukránok mozgalma erős és megbízható szövetséges hiányában lehanyaglott, valamint egysége is megbomlott. Ekkor már fennállt annak veszélye, hogy az oroszoknak le kell mondaniuk az ukrainai területek megszerzéséről és ezáltal az egykori Kijevi Rusz egyesítéséről Moszkva fősége alatt.

1653. október 1-jén az országos gyűlés, a zemszkij szobor a cár javaslatára elfogadta Hmelnickij azon – többször is megfogalmazott (Воссоединение, 1953/B: 33) – kérelmét, miszerint a „Zaporozsjei Hadat minden földjével és lakosával együtt az orosz cár védelmére alá fogadják” (Воссоединение, 1953/C: 406–414). A döntést a cári kormányzat elsődlegesen azzal indokolta, hogy „János Kázmérnak, az örökbékét [az 1634. évi poljanovói béke – V. B.] megszegve, a Moszkvai Állam felé ellenséges szándékai vannak, és a kereszténység egyik legfőbb ellenségével, a krími kánnal szövetkezve Moszkva ellen akarnak vonulni [...], az elmúlt években Bohdan Hmelnickij és a Zaporozsjei Had követeket küldött egész Rusz cárijához és nagyfejedeleméhez, Alekszej Mihajlovszicshoz, akivel tudatták, hogy a pánok radája [a szejm – V. B.] és a Rzeczpospolita támadást intézett a pravoszláv keresztények és templomaik ellen [...] ezért arra kérik a hatalmas kereszt-

tény uralkodót, Ő Cári Fenségét, hogy [...] gyakoroljon kegyet felettük, és a hozzájuk hasonló igaz keresztényeket fogadja hatalmas uralkodói keze alá...” (Воссоединение, 1953/C: 401).

A zemszkij szobor döntését követően az orosz uralkodó Vaszilij Buturlin bojár vezetésével küldöttséget indított a hetmanhoz a csatlakozási feltételek megtárgyalásáról. 1654. január 8-án Bohdan Hmelnyickij Perejaszlavba összehívta a Zaporozsjei Had általános gyűlését, a Hadsereg Radát, ahol a hetman négy alternatívát vázolt fel: a visszatérést a római katolikus lengyel király fennhatósága alá, illetve a csatlakozást a muzulmán oszmán szultánhoz vagy a krími kánhoz, esetleg a „velük egyhitű” pravoszláv orosz cárhoz. A radán jelen lévők – a hetman javaslatát elfogadva – egyöntetűen az orosz köteléket választották (Воссоединение, 1953/C: 460), de az ortodox egyházi vezetők, Szilveszter Koszój kijevei metropolitával az élen ellenezték ezt a lehetőséget. Az ortodox egyházfő a későbbiekben kijelentette, hogy nem ért egyet a perejaszlavi egyezmény tartalmával, amely amúgy is csak Hmelnickijt és a Zaporozsjei Hadat kötelezte, nem pedig az ortodox papságot, amelyre külön egyházi törvények vonatkoznak. Így annak ellenére, hogy Nyikon moszkvai pátriárka már 1654-ben megkísérelte az ukrainai ortodox egyház moszkvai patriarchátusba integrálását (kivonva a konstantinápolyi pátriárka hatásköréből), az ukrán egyházi klérus ellenállása miatt ezek a próbálkozások 1686-ig kudarcot vallottak. A moszkvai patriarchátusnak a kijevei érsekség feletti egyházi joghatóságához csak 1686-ban sikerült megszereznie a konstantinápolyi pátriárka beleegyezését, elsősorban a cári kormányzat nyomására.

A HETMANÁTUS KORA (1654–1764)

1654-ben az ukrainai területek önként csatlakoztak Oroszországhoz, amiért cserébe az orosz uralkodóknak engedményeket kellett adniuk a központosított kormányzás alkalmazásából, és privilegizált helyzetet biztosítottak a csatlakozott ukrainai területeknek az orosz államon belül. Az orosz kötelékbe került ukrán területekből kialakult, autonóm jogkörrel rendelkező Hetmanátus (1654–1764) hivatalos elnevezése a katonai alapon szerveződő Zaporozsjei Had lett. Ez a kategória egyszerre jelölte a cári szolgálatban álló hatvanezer fős kozák sereget és az adminisztratív szervezetet is. Az 1654. évi márciusi cikkelyek (Воссоединение, 1953/C: 560–570) a cár hatalmát a Hetmanátus területén az adószedésre, valamint a hetmani külkapcsolatok bizonyos fokú ellenőrzésére korlátozták. A hetmani kormányzat a belpolitikájában önálló jogkörrel rendelkezett. Alekszej Mihajlovics cár, miután 1654-ben „hatalmas uralkodói keze” alá vette Ukrajnát, kezdetben egyáltalán nem szólt bele a Hetmanátus kormányzásába. Kevésbé következetes ukrainai politikájával az orosz uralkodó hozzájárult a Zaporozsjei Hadon belüli megosztottsághoz és a hetmani kormányzatban újra meg újra jelentkező függetlenedési törekvésekhez. Ez utóbbi cél megvalósítása érdekében a hetmanok a lengyel, tatár, török vagy svéd orientációt választották. Ennek az lett az eredménye, hogy 1662-re a Hetmanátus területe két részre szakadt: a Dnyeper bal parti területei megmaradtak a cár hű-

ségében, míg a jobb parti Ukrajna fokozatosan visszacsatlakozott a Rzeczpospolitához. Az 1667. évi andruszovói egyezmény (Акты ЮЗР, 1869: 173–176) értelmében a lengyel és az orosz kormányzat Ukrajna területét a Dnyeper mentén hivatalosan is két részre osztotta. A keleti területek az orosz uralkodók birtokában maradtak, és a Hetmanátus erre a régióra szorult vissza, míg Nyugat-Ukrajna visszakerült a lengyel–litván államhoz, és ott is maradt Lengyelország 18. század végi felosztásáig.

Az Ukrajnáért folytatott „kelet-európai harmincéves háború” (Gebei, 2001: 9) (1654–1686) során Oroszországnak egy erős tartományra volt szüksége. Ezzel magyarázható, hogy az északi háború idején, 1708-ban svéd oldalra állt Ivan Mazepa „árulásáig” a Hetmanátusban nem születtek a kelet-ukrajnai régió privilegizált helyzetét célzó drasztikusabb megszorító intézkedések a cári kormányzat részéről. I. Péter centralizációs politikája következtében azonban a Zaporozsjei Had önkormányzati joga jelentősen leszűkült, és a megszorítások az őt követő uralkodók idején is folytatódtak. II. Katalin cárnő végül 1764 januárjában lemondatta az utolsó hetmant, Kirill Razumovszkijt, majd 1764. november 10-én elrendelte a Hetmanátus megszüntetését. Ezzel lezárult a kelet-ukrajnai területek teljes integrációja az Orosz Birodalomba.

ÖSSZEZÉS

III. Zsigmond lengyel–litván uralkodónak a Rzeczpospolita területén a vallási egység megteremtésére irányuló törekvése, az 1596. évi breszti vallási unió és az ukrajnai ortodox egyház törvényen kívül helyezése elindított egy olyan folyamatot, amelynek szinte egyenes következménye lett az 1648–54. évi ukrajnai mozgalom és Ukrajna Oroszországhoz csatlakozása. Az ortodox vallás védelme lett azon ösztönzőerő, amely a 17. század közepére összefogta és közös fegyveres fellépésre sarkallta az egész ukrajnai társadalmat a lengyel–litván kormányzat diszkriminációs valláspolitikája ellen. Fontos kiemelni, hogy amikor 1654-ben a perejaszlavi radán és azt követően tárgyalásokat folytattak, akkor sem a cár, sem a hetman részéről nem elsődlegesen a közös történelmi múltra és az etnikai összetartozásra, hanem a két népet összekötő pravoszláv vallásra helyezték a hangsúlyt. A kijevi érsekség, jóllehet támogatta Ukrajna Oroszországhoz csatlakozását, továbbra is megőrizte integritását, és laza kötelékekkel kapcsolódott a konstantinápolyi patriarchátushoz, egészen 1686-ig, amikor a moszkvai patriarchátus részévé vált.

Az ortodox vallás védelme lett azon ösztönzőerő, amely a 17. század közepére összefogta és közös fegyveres fellépésre sarkallta az egész ukrajnai társadalmat a lengyel–litván kormányzat diszkriminációs valláspolitikája ellen. Fontos kiemelni, hogy amikor 1654-ben a perejaszlavi radán és azt követően tárgyalásokat folytattak, akkor sem a cár, sem a hetman részéről nem elsődlegesen a közös történelmi múltra és az etnikai összetartozásra, hanem a két népet összekötő pravoszláv vallásra helyezték a hangsúlyt.

Felhasznált irodalom

- AKTA (1932): *Akta uniji Polski z Litwą, 1385–1791*, Kraków, Polska Akademia Umiejętności; Towarzystwo naukowe warszawskie.
- BALLA PÉTER (2014): A polonizáció nyertesei és vesztesei Ukrajnában a 17. század első felében, in FARAGÓ-SZABÓ ISTVÁN – GYÖNGYÖSI MEGYER – TAKÓ FERENC – TÓTH OLIVÉR ISTVÁN (szerk.): *Világunk határai*, Budapest, ELTE, Eötvös Collegium Filozófia Műhely, 283–310.
- BOJTÁR ENDRE (2011): Az utolsó pogányok Európában, Litvánia megkeresztelése, *Holmi*, 23. évfolyam, 2011/3., 387–399.
- CHUBATY, NICHOLAS D. (1954): Moscow and the Ukrainian Church after 1654, in *Ukrainian Quarterly*, 10. évfolyam, 60–84.
- GEBEI SÁNDOR (1985): Ukrajna és Oroszország egyesülésének (1654) kérdéséhez, *Századok*, 119. évfolyam, 1985/1., 97–120.
- GEBEI SÁNDOR (2001): Nagyhatalmak vetélkedése Ukrajnáért a 17. század második felében, in GEBEI SÁNDOR (szerk.): *Emberek és eszmék... Tanulmánykötet Vadász Sándor 70. évfordulójára*, Eger, Eszterházy Tanárképző Főiskola, 193–204.
- PELESZ, JULIAN (1881): *Geschichte der Union der ruthenischen Kirche mit Rom*, Bd. II, Würzburg–Wien, Mechithariste Buchdruckerei.
- SASHALMI ENDRE (2008): Az autokrácia ideológiája a tradíció és a modernizáció szemszögéből Nagy Pétertől 1906-ig. Megjegyzések a hivatalos orosz hatalmi ideológia kérdéséhez, in BODNÁR ERZSÉBET – DEMETER GÁBOR (szerk.): *Tradíció és modernizáció a XVIII–XIX. században*, Debrecen, DE Történelmi Program, 20–32.
- ZRODLA DZIEJOWE (1878): *Zrodla Dziejowe Tom. IX. – Sprawy woloskie za Jagiellonow* Warszawa, Gebethner i Wolff Aleksander Jablonowski.
- АКТЫ (1851): Акты, относящиеся к истории Западной России, собранные и изданные Археологической комиссией, Т. 4. 1588–1632. Санктпетербург, Типография Эдуарда Праца.
- АКТЫ ЮЗР (1863): Акты, относящиеся к истории Южной и Западной России, собранные и изданные Археологической комиссией, Т 1. 1361–1598. Санктпетербург, Типография Эдуарда Праца.
- АКТЫ ЮЗР (1869): Акты, относящиеся к истории Южной и Западной России, собранные и изданные Археологической комиссией, Т. 6. 1665–1668. Санктпетербург, Типография Эдуарда Праца.
- АРХИВ ЮЗР (1859): Архив Юго-Западной России, издаваемый Временной комиссией для разбора древних актов, высочайше учрежденной при Киевском военном, Подольском и Волынском генерал-губернаторе, Ч. 1, т. 1. Акты, относящиеся к истории православной церкви в Юго-Западной России. Киев, Университетская типография.

- АРХИВ ЮЗР (1861): Архив Юго-Западной России, издаваемый Временной комиссией для разбора древних актов, высочайше учрежденной при Киевском военном, Подольском и Волынском генерал-губернаторе, Ч.2. Т. I. Постановления дворянских провинциальных сеймов в Юго-Западной России, Киев. Университетская типография.
- АРХИВ ЮЗР (1863): Архив Юго-Западной России, издаваемый Временной комиссией для разбора древних актов, высочайше учрежденной при Киевском военном, Подольском и Волынском генерал-губернаторе. Ч. 3. Т. 1. Акты о козаках (1500–1648), Киев, Типография А. Давиденко.
- БАНТЫШ-КАМЕНСКИЙ (1858): Источники Малороссийской истории, собранные Д. Н. Бантыш-Каменским, и изданные О. Бодянским, Т. 1. Москва, Университетская типография.
- БЕДНОВ, В. А. (1968): Православная церковь в Польше и Литве, Минск, Лучи Софии.
- ВОССОЕДИНЕНИЕ (1953/А) Воссоединение Украины с Россией – Документы и материалы в трёх томах, Т. I. Москва, Издательство Академии Наук, СССР.
- ВОССОЕДИНЕНИЕ (1953/В): Воссоединение Украины с Россией – Документы и материалы в трёх томах, Т. II. Москва, Издательство Академии Наук СССР.
- ВОССОЕДИНЕНИЕ (1953/С): Воссоединение Украины с Россией – Документы и материалы в трёх томах. Т. III. Москва, Издательство Академии Наук СССР.
- ДОВНАР-ЗАПОЛЬСКИЙ, Митрофан Викторович (1899): Акты Литовско-русского государства, Вып. 1. Москва, Университетская типография.
- ДОКУМЕНТИ (1961): Документы Богдана Хмельницкого (1648–1657), Москва, Вид-во АН УРСР Москва.
- МАКСИМОВИЧ, Михаил А. (1877): Собрание сочинений, Т. 2. Киев, Тип. М. П. Фрица.

The Role of the Protection of the Orthodox Religion of the Ukraine's accession to Russia in 1654

ABSTRACT

After the disintegration of the Kievan Rus and the Golden Horde, a significant part of the Ukrainian territories joined the Grand Duchy of Lithuania in the second half of the 14th century, within which the Orthodox Ruthenians were not discriminated against. The union of Krewo in 1385, which resulted in a personal union between the Kingdom of Poland and the Grand Duchy of Lithuania, the real union in Lublin in 1569, and the outlawing of the religious union of Brest and the Orthodox Church in 1596 started the process of strong Catholicization in the territory of the Polish-Lithuanian state. As a result of the religious discrimination of the Orthodox population, the entire Ukrainian society, led by the Cossacks, united against the Polish-Lithuanian government in order to protect Orthodoxy. In 1654, when justifying the accession of Ukraine to Russia, both Bohdan Khmelnytsky and the tsarist government primarily emphasized the common Orthodox religion connecting the two peoples.

KEYWORDS: Union of Krewo, Union of Lublin, Union of Brest, Kyiv Metropolia, Hetmanate

VARGA BEÁTA | Habilitált egyetemi docens, az SZTE BTK Újkori Egyetemes Történelmi és Mediterrán Tanulmányok Tanszékének vezetője, az SZTE Történelmi Doktori Iskola Modernkori Programjának és Történettudományi Habilitációs Szakbizottságának, az MTA Magyar–Orosz Történész Vegyesbizottságának, valamint a Szláv Történelmi és Filológiai Társaságnak a tagja.

NAGY BALÁZS

Háború és környezetváltozás

A hadviselés hosszú távú környezeti hatásai

ABSZTRAKT

A hadviselés környezeti hatásai – ideértve a természeti és társadalmi/gazdasági környezetet is – éppoly sokrétűek, mint a haditechnika vagy épp a hadászati eljárások, módszerek. E tanulmány azt vizsgálja, hogy melyek azok a tájalkotó tényezők, környezeti építőelemek, amelyekre a legerőteljesebb hatást gyakorolták a háborúk, amelyek leginkább átalakultak, így a hadviselés környezetformáló szerepének legbeszédesebb indikátorai is. Mindezt történelmi távlatban és reprezentatív, széles teret felölelő példák alapján teszi a dolgozat.

KULCSSZAVAK: hadviselés, környezetváltozás, vízrajz, tájdegradáció, földhasználat

---

Az évszázados-évezredes, vagyis hosszú távon is nyomokat hagyó következmények legerőteljesebben a rendkívül érzékeny környezeti elemnek tekinthető hidrológiai rendszerben, a domborzatban és az életközösségek átformálódásában jelennek meg. A vízrajzi kép és a hidrológiai működés változásai közvetlen és közvetett módon is lehetnek háborús következmények, de minden esetben alapvető és hosszú távú tájváltozást jeleznek. Sokkal kevésbé feltárt folyamatok során, de azonnal és alapvetően érintettek a biogeográfiai sajátosságok, hiszen a háborús helyzetek súlyos stresszt jelentenek az életközösségekre nézve. A háborúk okozta népességmozgások erős kölcsönhatásban vannak a környezetformáló folyamatokkal, így a társadalmi változások okai és következményei is a háborús környezetátalakulásnak. Mindez pedig a 20. században a vegyi és nukleáris fegyverkezéssel, valamint a nagyságrendekkel nagyobb pusztító erejű fegyverekkel kiegészülve még sokkal komplexebb, a tájelemek egészére ható környezetformáló tényezővé vált.

Az emberiség történetén végigvonuló háborúk kézenfekvő velejárója az érintett környezeten hagyott nyom. Ám ez az antropogén eredetű változás sok esetben nemcsak lokális, hanem nagyobb régióra kiterjedő átalakulást is jelent, extrém esetben pedig globális következményekkel is jár – ahogy például a nukleáris robbantások során megváltozó légköri tríciumszint esetében is történt a második világháborút követően. E tanulmányban – történelmi távlatokba is nyúlva, reprezentatív példák alapján (kiemelten kezelve a vonatkozó Kárpát-medencei eseteket) – a hadviselés azon közvetlen vagy közvetett

hatásairól lesz szó, amelyek évszázados távlatban is nyomot hagytak/hagynak, és máig hatással vannak a természeti környezet működésére. E következmények érinthetik a domborzatfejlődést, a hidrográfiai és hidrológiai rendszert, a talajokat, a felszínborítást és az ökológiai sajátosságokat is – mindezekon keresztül pedig társadalmi és gazdasági következményeik is meghatározók.

A háborúkhoz kapcsolódó építkezéseken és a konkrét pusztításon, a közvetlen táj-átalakításon messze túl kell tekintenünk, hiszen a háborúk környezeti következményei a mai gazdálkodást vagy épp a sport- és szabadidős tevékenységeket, sok helyen pedig a turizmust is érintik. Mindezeknek pedig további hatása van a környezetfejlődésre.

A háborús helyzetekre – vagy a hozzájuk kötődő feszültségekre, válságokra – minden ízében negatív eseményként tekintünk. Ugyanakkor azt sem felejthetjük el, hogy számos háborúhoz kapcsolódó környezeti elem (árkok, sáncrendszerek, várak, erődítmények) napjainkra a műszaki vagy kulturális örökség része lett (UNESCO, 2010). Ezek idegenforgalmi hasznosítása komoly gazdasági ágazattá vált. Egyes modern háborúk érintette területek – elsősorban az elaknásított vagy sok fel nem robbant lőszert tartalmazó helyszínek – pedig akár hosszú évtizedekre is mentesülhetnek az antropogén tevékenység okozta stressztől, a természet regenerációja ezeken a területeken szinte akadálytalan (Gomez, 2005).

A RÉGMŰLT NYOMAI: KITERJEDT FÖLDMUNKÁK

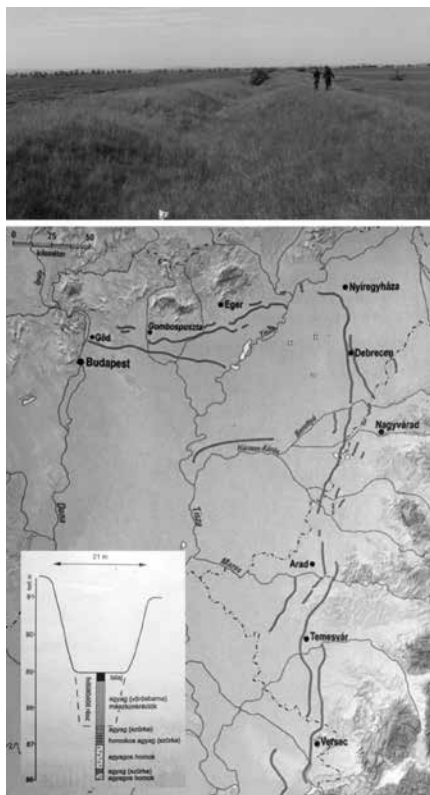
Évezredes távlatban a területvédelemhez kapcsolódó tájalakítás maradványai a legmaradandóbbak. Ezek főként árkok, sáncok, de az ősi földvárak nyomai is idetartoznak. Közülük elsősorban az árokrendszerek és a töltésépítések hordoznak olyan sajátosságokat, amelyek igen hosszú távon befolyásolták a környezetfejlődést.

Talán a legközismertebb példa a kínai nagy fal, amely egyike Földünk világúrból szabad szemmel is látható néhány antropogén alakzatának – ám az egyetlen, amely hadviseléshez kötődik. E védvonal változatos anyagokból és technikával megépítve, a földsáncoktól a nyolc-tíz méter magas, faragott kövekből álló tökéletes „várfalig” számos formában készült és húzódik összességében több mint hétezer kilométer hosszan Belső- és Kelet-Ázsiában (Ilyés, 2010). Az évszázadokon át épített, módosított, tökéletesített falrendszer környezeti hatása elsősorban biogeográfiai választóvonal szerepében nyilvánul meg. Ez leegyszerűsítve azt takarja, hogy az elágazó, számos hegy esetében több gerincre is kiterjedő, mellékágakat is tartalmazó falak gátszerűen akadályozták és akadályozzák számos állatfaj mozgását, vándorlását. Azonban mint minden gátszerű szegregáló elem, a falak az élővilág lefutására, az erózióra, így a földhasználatra és a földművelésre is hatással vannak.

A sáncrendszerek – többnyire árkokkal kiegészülve, sánc-árkok párosokat alkotva – világszerte a legerőteljesebben a vízrajzi rendszeren keresztül alakították át a tájat. A Kárpát-medence római kori múltjába visszatekintve ilyen területvédelmi, fegyveres konfliktusokhoz kapcsolódó létesítmény volt a körülbelül ezerkétszáz kilométer hosszú Csörsz-árok hálózata. Az 1700-1800 évvel ezelőtti árkok és a hozzájuk kapcsolódó föld-sáncok főként olyan alföldi területeken alkottak erős védelmi rendszert, ahol a ligetes

és füves mezőségen enélkül könnyű volt a mozgás (1. ábra). A folyók, a mocsarak és a vízjárta árterek önmagukban is védvonalat alkothattak, így a szarmaták építőtevékenységéhez kapcsolódó, de a Római Birodalom védelmét ellátó sánc-árok rendszer nem összefüggő a teljes síkvidéken (Visy, 1989). Ugyanakkor az akár háromméteres mélységet is elérő árkok az őket kísérő sáncokkal együtt befolyásolták az Alföld-peremi vízfolyások lefutását – gyakran vizet vezettek, mintegy antropogén csatornaként működtek (ez kiemelten jellemző volt az észak-alföldi hordalékkúpokon).

1. ábra: A Csörsz-árokrendszer

A Csörsz-árokrendszer a könnyen átszelhető síkvidék peremén húzódik. A folyók, mocsarak és lápok ugyan természetes védvonalat is alkothatnának, de az építető rómaiak biztosra mentek.

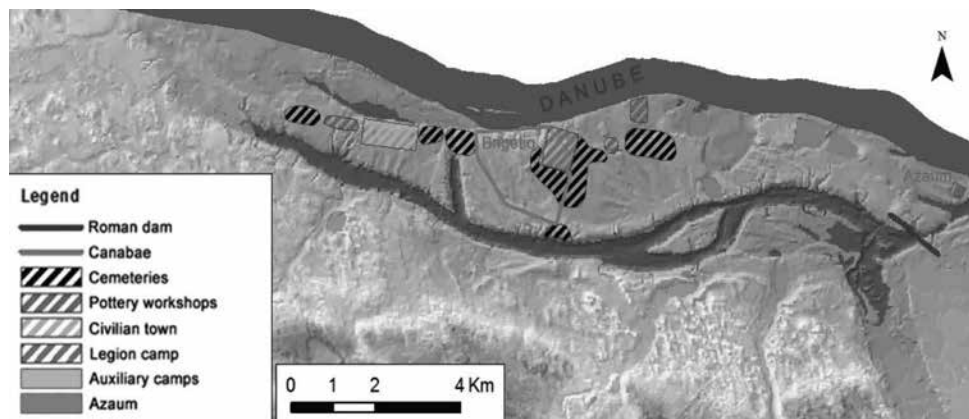
A sánc-árok sorozat különösen erős, jól kiépített azokon a szakaszokon, ahol egyébként semmilyen akadály nem nehezítette a behatolók dolgát.

A Közép-Tisza vidékén fekvő Ároktóhoz kifutó árokszakasz mai látványán és metszetén jól érzékelhető, hogy a feltöltődés (a sáncok beszántása, elplanírozása) jelentősen lecsökkentette az árok látható mélységét.

Forrás: térkép: Visy, 1989 nyomán; fotó, metszet: Nagy Balázs

Az egyes szakaszokon ma is meghatározó tájelemet alkotó árokrendszer mellett szintén a területvédelmet, illetve a támadórohamok feltartóztatását szolgálták a patakduzzasztások is. Ezek fénykora a középkori várépítések idejére tehető, ám már az ókorban is használták a módszert. Térségünk egyik legnagyobb római települése és katonai tábor, a mai Komárom keleti határában kiépült Brigetio északi védelmét a Duna látta el, azonban délről, a Győr–Tatai-teraszvidékről szabadon elérhető volt. Épp ezért egy egykori Duna-ágot elrekesztve, a mederre a tatai Fényes-források felől pluszvízet ráeresztve olyan elárasztott terület jött létre (2. ábra), amely az elgátolás mögött egészen a 18. század első feléig, Mikoviny Sámuel lecsapoló munkájáig – tehát mintegy ezeröttszáz éven keresztül – antropogén eredetű mocsárvidéknek számított (Viczián et al., 2013). Napjainkban e helyszíneknek elsősorban a belvív- és az árvízvédelem során jut nem elhanyagolható szerep.

2. ábra: A „Brigetiói-sziget”

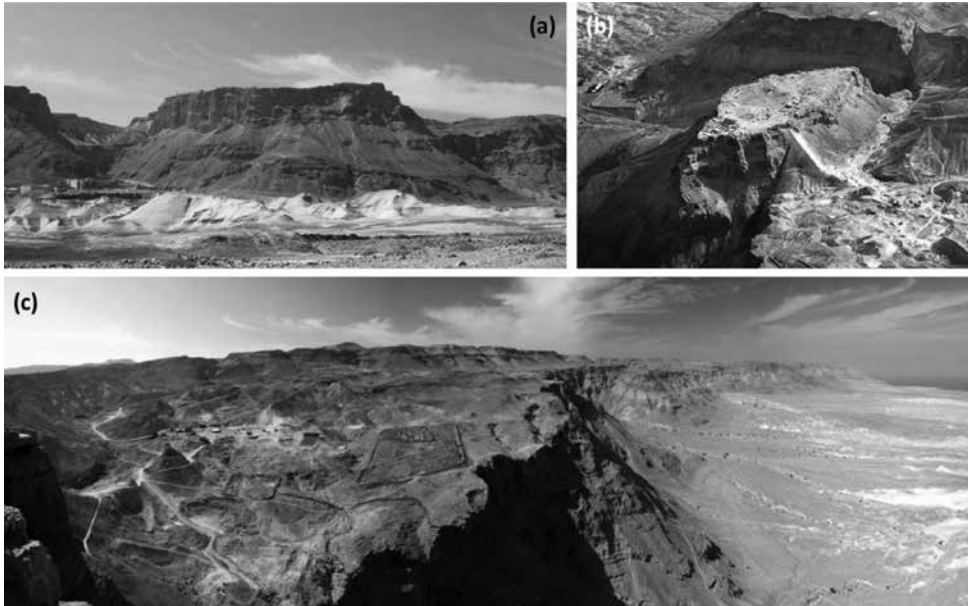
Az élő Duna és egy régi mellékág keretezte „Brigetiói-sziget” déli védvonalát a keleten elrekesztett ősi mederben duzzasztott víz biztosította. A római mérnökök munkáját dicséri, hogy a duzzasztás másfél évezredig működött – bár a rómaiak után már nem volt szabályozható a vízborítás, így az elárasztott egykori mederben vastag üledék gyűlt össze.

Forrás: Viczián et al., 2013

A földrajzi környezet sajátosságai – elsősorban a domborzati feltételek – természetesen már ekkor is igen sokrétű, kényszerű/ötletes megoldásra sarkallták a háborúzó feleket. Az ókor hadviselési gócpontjaira tekintve, a közel-keleti római terjeszkedés történetéből közismert a Maszada ostromakor kiépített óriásrámpa példája: a rómaiak ennek segítségével tudták elfoglalni a szurdokokkal övezett fennsíkon álló erődöt (3. ábra). A száraz környezetben a római tábor nyomai és maga a rámpa is máig megmaradtak

és meghatározó tájelemek. A rómaiakhoz itáliai hadikikötők építése is fűződik (maig látható, működő vízfelületekkel, medencékkel). Ugyanakkor általánosnak mondható a hadjáratokhoz kapcsolódó településpusztulások, majd újjáépítések során nagy tellek létrejötté – a Mediterráneum, Kis-Ázsia és a Közel-Kelet térségében egyaránt (már a római kort megelőző időszakokban is).

3. ábra: Maszada-plató

A Szír–Jordán-árok legmélyebb szakaszán, a Holt-tenger fölött magasodó Maszada-plató (a) erőd-városát csak óriás földrámpa (b) építésével tudták elfoglalni a rómaiak. Az azóta is száraz, sivatagi terepen a két évezreddel ezelőtti katonai táborok maradványai napjainkban is látszanak (c).

Fotó: (a) és (c) Nagy Balázs; (b) BiblePlaces.com

A KÖZÉP- ÉS ÚJKOR: A VÉGVÁRAKTÓL AZ ÖSSZETETT TÁJVÁLTOZÁSIG

A tűzfegyverek általános használata előtt – az adott birodalom vagy közösség erejétől függő méretű – földsáncolások és árkolások, illetve az ezekhez kapcsolódó földvárak emelése számított elterjedtnak. Egy-egy sáncot-árkot a hirtelen érkező támadás előtt gyorsan meg lehetett építeni (például templomok körül, erre a tatárjárás idejéből számos példa létezik), de a nagyobb árkok a legfontosabb településeket védték, és akár évezredek múltúak is lehettek, többször is felújult használattal, az aktuális haditechnika fényében.

E három–öt méter mélységű és akár tíz méter széles árkok feltöltődtek ugyan, de eltérő talajtani és vízháztartás-sajátosságaik miatt a gabonajelek kiváló hordozói.

Az alföldi Tétel-halom (4. ábra) területén már négyezer évvel ezelőtt is voltak erődítések, az avar időkben – stratégiai szerepe miatt – különösen erősen sáncolták, de az Árpád-korban is védművet hordozott a templom és a temető körüli része (Nagy et al., 2014).

4. ábra: Tétel-halom

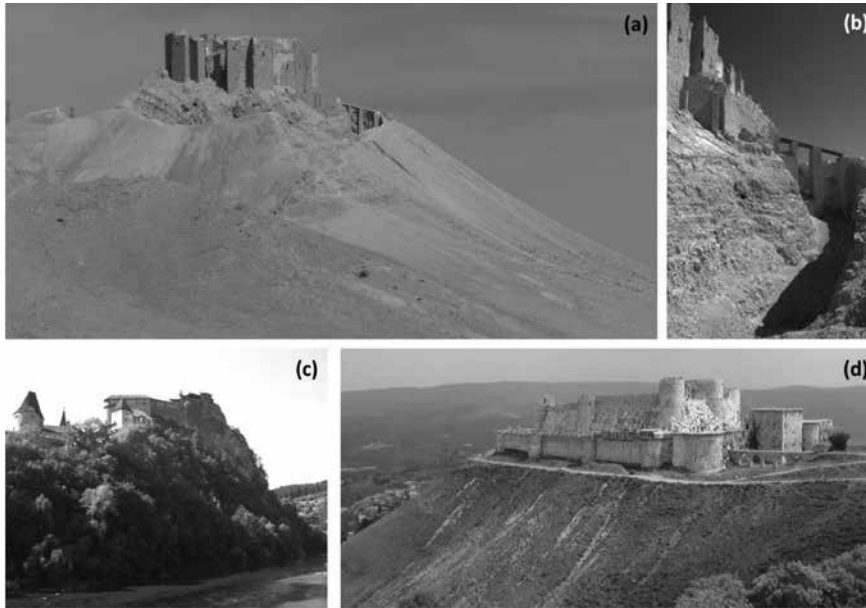
A Tétel-halom légifelvételei (Otto Bratsch), védrendszerének rekonstrukciója (Szentpéteri József) és egy ősi védőárok változása (Nagy et al., 2014).

Forrás: légifotó: Otto Bratsch; rekonstrukció: Szentpéteri József; a védőárok változása: Nagy et al., 2014

Az egyre nagyobb hatótávolságú és rombolóerejű tűzfegyverek elterjedése mind komolyabb védművek és erődítések kiépítését tette szükségessé. A környezetátalakítás viszont alapvetően függött az erődítmény domborzati helyzetétől és a védművek jellegétől. A hegytetőkön, például az Északnyugati-Kárpátok mészkőszirtövében a várépítések a csúcsok, ormok átalakításával jártak. Igyekeztek a tetőszint planírozásakor, a feljáró, a ciszterna és az alagút építéskor kitermelt kőzetből emelni a falakat. Mindez főként lokális domborzati átalakuláshoz vezetett, ám a hegyi várak-erődök előfordulási sűrűsége és hosszú távú fennmaradásuk miatt mégis jelentős a környezetformáló szerepe (5. ábra).

5. ábra: A hegytetőre épült erődök mindig átformálták a magaslatot

(a) és (b) A Szír-sivatag nagy oázisa fölött emelkedő palmyrai vár hegye járható terep, törmelékletői leküzdhetők, ezért a hegytető mészkövébe húsz méternél mélyebb, függőleges falú, száraz körárkot vájtak, és a kitermelt anyagból emelték magát az erődöt.

(c) Az Északkeleti-Kárpátokban húzódó Árva folyó fölötti mészkősziklára épített Árva várának falait részben az alapkőzet függőleges sziklaletörései alkotják, részben a szirttető sziklafogainak közét is beépítették, majd még rá is építettek az oromra, így született a nagy sziklavár.

(d) A szíriai Crac de Chevaliers hatalmas keresztes vár viszonylag szelíd hegytetőn áll, így igen nagy mennyiségű kőzet megmozgatásával tudták létrehozni erős falait, ehhez viszont el kellett simítani a hegytetőt, és a kibányászott kőzet adta a várépítés anyagát.

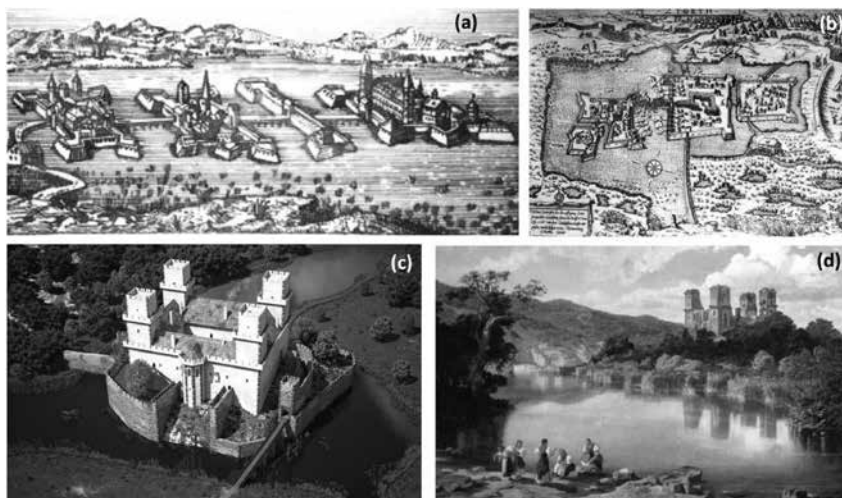
Fotók: Nagy Balázs

Ennél lényegesen összetettebb környezeti hatással jártak a völgyekben vagy síkvidékeken végzett erődépítések, hiszen itt a víz, illetve az elárasztás alkotta a védvonalat – akár árkokat kitöltve, akár nagy területű elárasztás során. Az előbbire látványos hazai példa a diósgyőri vár, ahol nem a környező szelíd magaslatokra, hanem völgytalpi helyzetbe került a vár, védelmét pedig – a falak mellett – a várárokba vezetett, ott duzzasztott Szinva patak és a környező források vize látta el.

A síkvidéki, „folyami” várak a duzzasztások révén hatalmas mocsárvilágot alakítottak ki maguk körül (például a Kraszna folyó duzzasztásával védett ecsedi vár vagy Szigetvár erőssége), ezzel a támadókat lőtávolon kívül tartották, mivel a nehéz ágyúkat

körülményes vagy lehetetlen volt az ingoványos aljzaton az erődök közelébe juttatni (6. ábra). Ekkor az elárasztott területek lecsapolása, illetve a mély fekvésű, vizes részek feltöltése volt a legcélravezetőbb ostromforma, ám ez rendkívüli élőerő és földtömeg megmozgatását igényelte.

6. ábra: A síkvidéki várak leghatékonyabb védelmezői a duzzasztott vizek voltak

Az elárasztással távol tarthatók az ostromlók – mindaddig, amíg fenntartható az erődrendszert övező víz- (vagy mocsár)borítás. (a) Ecsed várának, (b) Szigetvár ostromának korabeli ábrázolása. (c) és (d) a Bükk lábánál, a Színva patak völgyében épített diósgyőri várat terjedelmes várakok és felduzzasztott vizek övezték.

Forrás: (a) Gottfried Prixner színezett rajza; (b) Mathias Zündt; (c) a diósgyőri vár 1360 körül, pazirik.hu; (d) Telepy Károly festménye (1860)

Mindeközben mind az erődítések, mind az ostrom folyamata komoly faigénnyel járt, így ezek jelentős erdőterület-vesztést okoztak. Nem mellékes szempont, hogy a konkrét ostromoktól, összecsapásoktól függetlenül is a várak közvetlen környezetét, de gyakran a teljes várhegyet is – a terep beláthatósága érdekében – csupaszon, famentesen tartották.

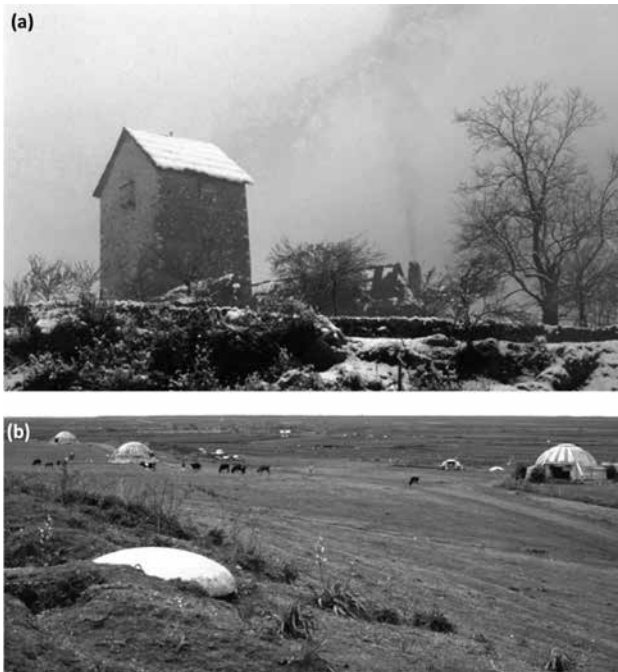
A középkor és a kora újkor Kárpát-medencei háborúhoz kötődő építkezések, illetve az ostromok okozta pusztítások közvetlen környezeti szerepén is túlmutat az a népességmozgási folyamat, amely gazdálkodási, településszerkezeti, hidrográfiai és végső soron mélyreható felszínborítási változásokat is okozott. A török korban az alföldi lakosság elmozdulása a hegyvidék felé a síkvidéki legeltetés lecsökkenésével és a hegyvidéki erdőterületek fokozott kihasználásával (faszénégetés, hamuzsír stb.) járt. Ez már önmagában is növényzeti változásokat okozott, de átalakultak a lefolyásviszonyok is. A hegyvidék

erdőtakarójának ritkulása miatt ott megnőtt a lefolyási sebesség, míg az alföldi térségekben ligetesedés, erdősülés indult, így ott csökkent a lefolyás üteme. Ez a síkvidéki vízborítás megnövekedésével járt – mind időben, mind területi kiterjedésben (Frisnyák, 1990).

A MODERN HÁBORÚK KORA: MINDEN TÁJELEMET ÉRINTŐ VÁLTOZÁS

A világtól viszonylag elzárt térségekben a fegyveres összecsapások fenyegetettségéhez való alkalmazkodás a historikus korok és a modern világ összemosódását is okozhatja. Erre jó példa Albánia néhány sajátossága. Az északi hegyvidékeknek nagy múltú vérbosszúhagyományaik vannak, amelyek alapvetően befolyásolják a településszerkezetet, az úthálózatot, és erődszerű házakat igényelnek, ugyanakkor a lőfegyverek modernizációja könnyen felülírhatta az évszázados, belterjes „hadviselést”. Ezzel párhuzamosan a 20. század közepétől kibontakozó, külföldi támadást váró paranoia betonbunkerek ezreinek kialakítását hozta magával – akár a földhasználat kárára is (7. ábra).

7. ábra: Ostromálló lakóépület és bunkerek Albániában

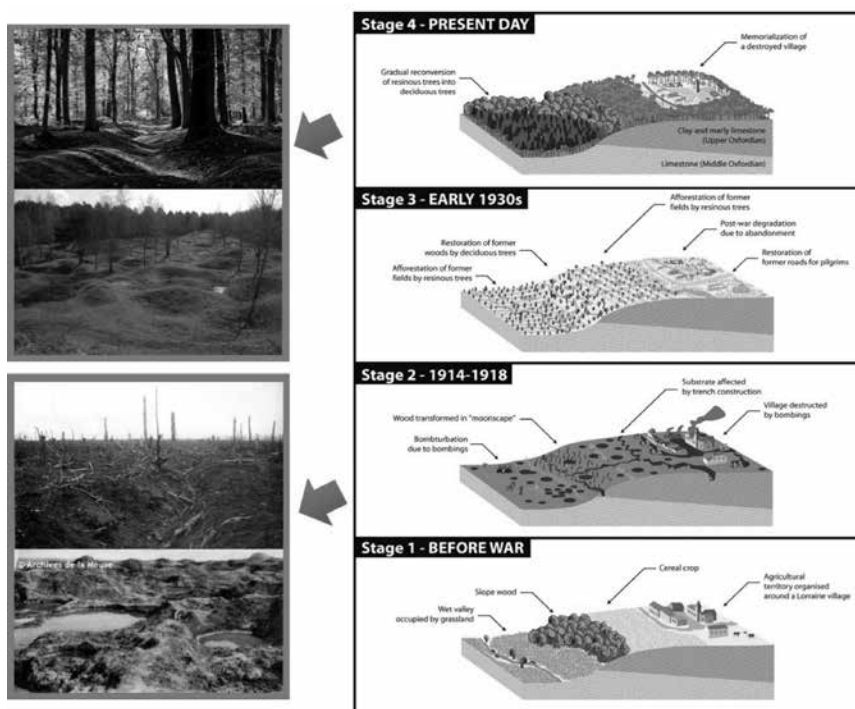
(a) Az Észak-Albán-Alpok egyik ostromálló családi lakóépülete: a vérbosszú évszázados hagyományait szem előtt tartva az erődszerű házak puskalövésnyi távolságon túl állnak egymástól.

(b) Albániai bunkerek a mezőn. A mezőgazdasági művelést kifejezetten akadályozták, a békés célú felhasználásra pedig túlzott mennyiségben álltak rendelkezésre (többségüket mára lebontották).

Fotók: Nagy Balázs

A legsokrétűbb és legnagyobb területi kiterjedésű környezeti terhelés és tájatalakítás a 20. század háborúitól kezdődött. A technológiai fejlődés és a megmozgatott embertömegek minden addiginál nagyobb erődítményrendszerek kialakítását tették lehetővé, a védvonalak óriásira nőttek, az ezekhez kapcsolódó hadi események – különösen a tüzérségi tűz és az egyéb robbantások pedig soha nem látott méretű domborzati változásokat okoztak. Különösen igaz ez az első világháború állóháborús frontjaira. A nyugati területek szétlőtt, szinte ementálisajt-szerűen szétlyuggatott felszíne évszázados távlatban is őrzi a lövészárokharcok és a tüzérségi tüzek nyomait (8. ábra). A közvetlen környezeti hatás – a domborzati átalakulás mellett – ebben az esetben a széles körű tájdegradáció volt: ez szinte teljes növényzeti pusztulást takar, emellett az állatvilág és a talajtakaró is komolyan sérült.

8. ábra: Környezetpusztulás az első világháború nyugati frontján

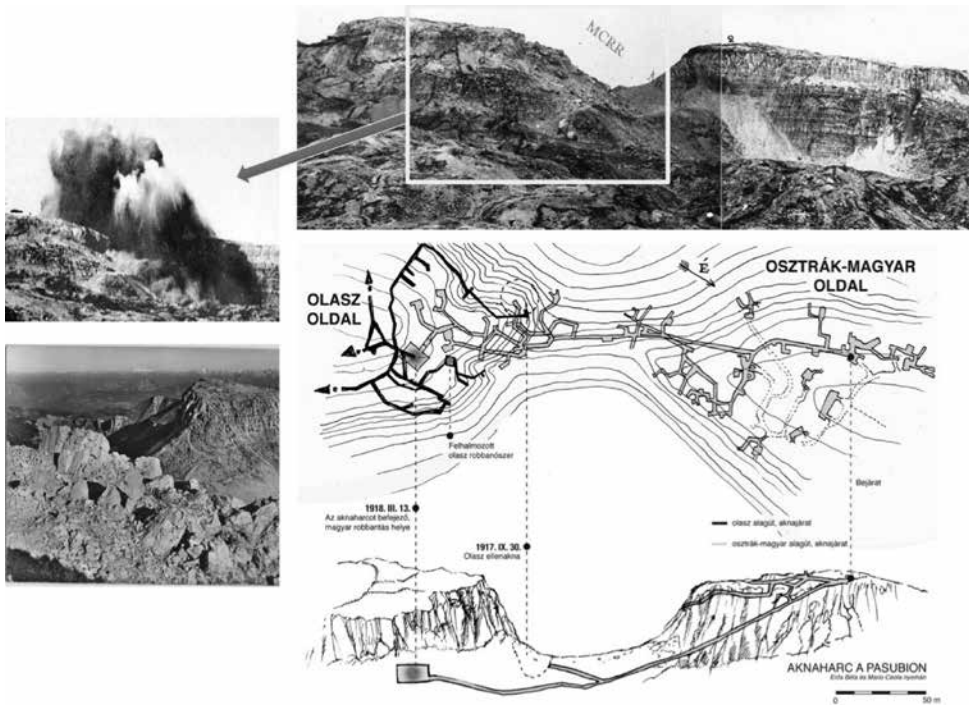

Az első világháború nyugati frontján, például Verdun környékén totális környezetpusztulást okozott az állóháború. Az elmúlt évszázad terszerű revitalizációja ellenére a domborzatban megőrződött nyomok ma is árulkodók.

Ábraforrás: de Matos Machado, Rémi – Hupy, Joseph P.: The conflict landscape of Verdun, France: Conserving cultural and natural heritage after WWI; fotók: Archives de la Meuse, wikipedia.org, Olivier Saint-Hilaire

Az első világháború egyik legsajátosabb környezetformálása a hegyi hadviseléshez kapcsolódik. A Keleti-Alpok vonulataiban évekig zajló – gyakran magashegyi – műveletek hatalmas erődrendszerek, utak, barlangjáratok, kötélpályák kiépítésével és elpusztításával jártak. Ennek során elemi erejű hegyi robbantások is zajlottak, melyek hegytetők és hegyoldalak omlását okozták, teljesen átalakítva a hegyi domborzatot. Ezek egyik híres/hírheft esete volt a Pasubio-magaslat 1918 eleji felrobbantása (9. ábra): a valaha volt legnagyobb aknarobbanás során a magyar csapatok hatvan tonna robbanószert használtak fel az olasz kézben lévő hegytető megsemmisítéséhez, miután a mindkét oldalon zajló tárnakialakításoknál teljesen szétfúrták a kétezzer méter körüli magaslatok sziklatömeget (Szirmai, 2021).

9. ábra: A pasubiói aknaharc helyszíne

Fent: balra az olasz magaslat, középen a Szamámyereg, jobbra az osztrák–magyar tető. Az olasz magaslat szétrobbantása, törmelékhalomzá válása itt véget vetett a harcoknak. Az aknacata felülnézeti és metszetrájzán látható alagútágak egy része félbevezetésből épült, az ellenség is felfedezett közülük jó néhányat, ám a szállások, raktárak is a föld alatt voltak.

Grafika: Merényi Dániel; fotók: Instituto per la Storia Resorgimento Italiano

Az antropogén eredetű lavinaindítás (belövésekkel) mindeközben megszokott téli hadviselési módszernek számított, e tömegmozgások és a robbantások/robbanások során hatalmas törmelékletjők jöttek létre. Ez az antropogén domborzat például a Dolomitokban sok helyen máig uralkodó tájélem. A nehezen megközelíthető, meredek magaslatok térségében az évszázados háborús nyomok ugyanakkor a turizmust is szolgálják. A via ferraták (vasalt utak) rendszerei már az első világháborús csapatmozgások során is alapvető segítséget nyújtottak a sziklafalak leküzdésében. Ennek alapján napjaink egyik legnépszerűbb outdoor tevékenységévé vált a via ferrata turizmus – természetesen rengeteg új útvonal kiépítésével. Ezek ráépülnek a „Nagy Háború” hadi hegyhasználatának nyomaira. A bunkerrendszerek látogatásával együtt a via ferrata turizmus igen kiterjedt idegenforgalmi ágazattá vált, hiszen a katasztrófaturizmust, a történelmi emlékhelyek látogatását, az aktív és ökoturizmust egyaránt magában foglalja.

A lövészárkokrendszerek kiépülése mind a hegyi, mind a vizes élőhelyek szempontjából nagy fontosságú, hiszen ezek az árokrendszerek egyrészt akadályozhatják az élőlények mozgását, kolonizációját az adott területen, másrészt – főleg a felhagyott, vízzel elöntött mélyedések – új élőhelyeket is alkothatnak (10. ábra).

10. ábra: Felhagyott lövészárkok és megfigyelőállások a Bükk délkeleti részén

Ezen a területen még az 1980-as években is voltak belövések, hiszen a Diósgyőri Gépgyárban előállított tüzérségi fegyvereket itt próbálták ki. A sorsukra hagyott árokrendszerek vizes élőhelyekként működhetnek.

Fotó: Nagy Balázs

A vizes élőhelyek kialakulása, illetve átfarmálódása a síkvidéki szőnyegbombázások során például a vietnámi háború esetében különösen feltűnő (II. ábra). Ahol nem rizsföldeket pusztítottak e bombázások, és nem volt szükség azonnali helyreállításra, ott a talaj- és csapadékvízzel telt bombatölcsérek ezreit például halastavakként hasznosítják a helyiek.

II. ábra: Mezőgazdasági területeket ért amerikai bombázás nyomai Vietnámban

A bombatölcsérekben keletkezett tavak egy részét később betemették, és újra művelésbe vonták a parcellákat, de sok esetben víztározási és haltenyésztési céllal hasznosultak.

Forrás: US Air Force

A haditechnikai fejlődés által okozott egyre nagyobb erejű, célzott infrastrukturális pusztítások közül a hídrobbantások mindig központi szerepet játszottak. A hídi harcok, az átkelőhelyek birtoklása vagy épp elpusztítása már a középkorban kiemelt jelentőségű volt (ennek egyik korai hazai példája a muhi csata hídharca), de a 20. században a szisztematikus hídrobbolások a közlekedési útvonalak eltolódását, a fejlesztési területek helyváltoztatását eredményezték. Ez kifejezetten szembetűnő például az Ipoly mentén, ahol a 20. század első felében létezett összeköttetés- és közlekedési rendszer a két part között még napjainkra sem regenerálódott a második világháborús átkelőpusztulás után. Ugyanakkor a nagyvárosi hídrobbolások az igen nagyszámú fel nem robbant bomba miatt sok évtizeden átívelő fejlesztési akadályt is jelentenek: e bombák célt tévesztve, vizes környezetbe hullva viszonylag nagy számban lapulnak éles állapotban a hidak – gyakran mára üledékkel feltöltődött – környezetében (12. ábra).

12. ábra: A budapesti Déli összekötő vasúti híd amerikai bombázása 1944 őszén

A ledobott bombák egy része nem robbant fel, a lágymányosi építkezések során még a 2000-es évek elején is sok került elő közülük – jelentősen lassítva a terület fejlesztését, beépítését.

Forrás: US Air Force

Ugyanígy vízhez kapcsolódnak a második világháborús gátrombolások is, melyek ugyan viszonylag rövid távú átalakulást okoztak (hiszen a vízienergia-termeléshez kapcsolódó gátakat jellemzően újjáépítették), ám például a Ruhr-vidéken a mindent elsöprő, lezúduló ár hullám révén közvetlen eróziós hatásuk kifejezetten pusztító volt. Emellett szándékos elárasztásokra is sor került – főként területvédelmi céllal: az elképzelés és a cél így sok évszázados, de az előntés kiterjedése (például a mély fekvésű

hollandiai területeken) messze felülmúlta a középkori várvédelmi árasztások méreteit (Nir, 1983).

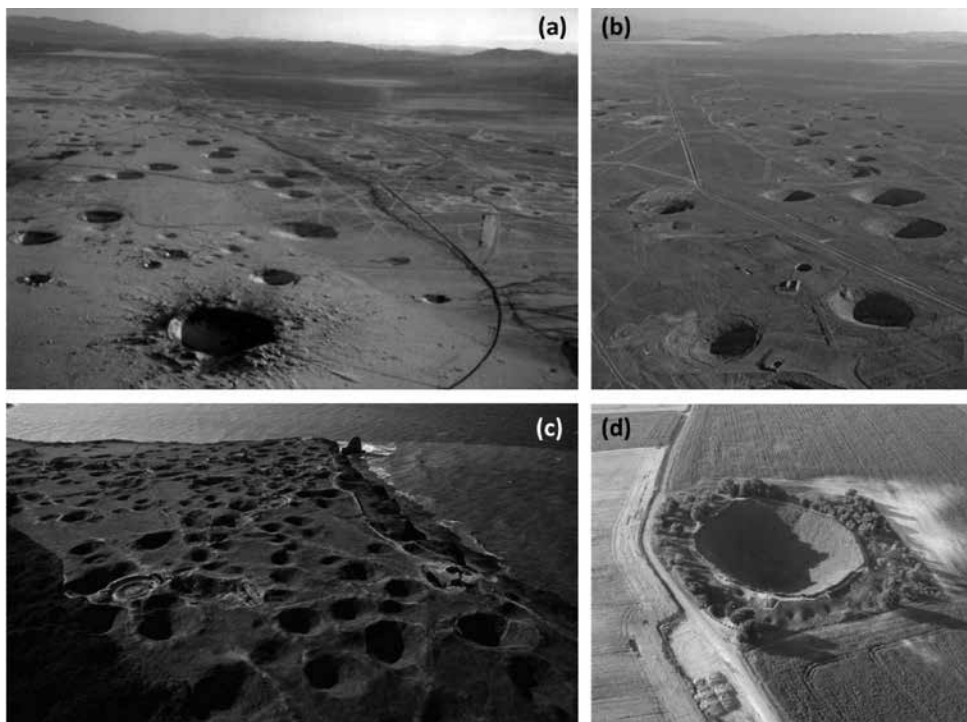
Minden modern háborús helyzet igen jelentős menekülthullámokkal, a védett városok népességének hirtelen felduzzadásával, a gazdasági térszerkezet gyors megváltozásával és a rombolások révén óriási törmelékmenyiség keletkezésével jár. A lakó- és ipari környezet pusztulása, az infrastrukturális létesítmények rommá válása az újjáépítés során szinte minden esetben megváltoztatja a városi domborzatot. A törmeléklerakás feltöltésekkel, gyakran nagy területek planírozásával jár együtt, helyenként gyakorlatilag modern kori telkek épülnek, hiszen a háborús romokon születnek újjá a városok.

A 20. századi háborúk a korábbi évszázadok hadviseléséhez képest a nagyobb területű, drasztikusabb és gyorsabb tájtalakításon túl egy egészen új szegmensben is átalakították a környezetet – komoly társadalmi hatást is kifejtve. Vagyis míg a klasszikus háborús szembenállás a löfegyverek, a hagyományos robbanóanyagok, a hadászati létesítmények létrehozása és pusztítása körül forgott, az első világháborúban megjelent a vegyi hadviselés is. Ennek humánhatásai jól ismertek, a természeti környezetre gyakorolt hatásairól azonban – főleg a korai időszakot tekintve – alig van információ. A vietnámi háború Agent Orange gyomirtójának szubtrópusi erdőket pusztító következményei szándékosak voltak (a fedezékek, búvóhelyek megszüntetését célozva), a növényzet degradációjával viszont együtt járt a monszunális terület vízvisszatartó képességének összeomlása, nagy mennyiségű csapadékának fokozott lefolyása, hatalmas eróziót és árvizeket okozva. A vegyi anyagok emberi egészséget végzetesen károsító következményei viszont csak később tárultak föl (Hoang et al., 1989).

A háborús összecsapások ipari helyszíneket érintve környezetre veszélyes anyagok levegőbe és talajba kerülésével járnak. Ennek egyik közismert eseménysora volt az öbölháborús olajlétesítmény-pusztulás: a találatot kapott olajkitermelő helyek és raktárak légszennyezése ugyan idővel megszűnt, ám a kőolajszármazékok és égéstermékek talajszennyezése évszázados távlatú problémacsomag. A katonai létesítmények térsége még békeidőben is jelentős környezetterhelést jelent: közismert a hazai, egykori szovjet laktanyák területének talajszennyezése, súlyos talaj- és vízbázisterhelése, amely esetenként csak a szennyezett aljzat eltávolításával orvosolható. Ez azt is jelenti, hogy funkcióváltás esetén e térségek hasznosítása – a széles körű kármentesítés miatt – igen költséges és nehéz.

A modern hadviselés egyik legélesebb környezeti kihívása a nukleáris fenyegetéshez kapcsolódik. Közismert, hogy a nukleáris fegyverek korlátozott felhasználása is komplex környezeti és társadalmi katasztrófát okoz. És bár direkt hadászati alkalmazásra a Japánra ledobott két atombombán túl nem volt példa, a katonai kísérletek hatásai elképesztően környezetpusztítók. Túl az atomkísérletek – hagyományos robbantások nyomán sosem látott – óriási kráterein (13. ábra), a víz alatti és a légköri robbantások is hosszú távú, tragikus környezetterhelést okoztak (Goin, 1991). Óceániai területek lettek sugárszennyezettek, de a Novaja Zemlja területe vagy Belső-Ázsiában a Lop-nor vidéke sem lesz turistacélpont még jó néhány ezer évig...

13. ábra: Nukleáris kísérleti robbantások helyszínei és világháborús krátermaradványok

A nevadai nukleáris kísérleti terep Yucca Flat (a) és Frenchman Flats (b) részének ezernél is több föld alatti nukleáris robbantással szétlyuggatott területe. A legnagyobb kráter száz méter mély, és majdnem négyszáz méter átmérőjű.

Fotó: US Department of Energy és Mark Laing

(c) A normandiai partraszállás tüzérségi előkészítésekor, 1944 júniusának legelején szétbombázott Pointe du Hoc partszakasz. A bombatölcsérek jellemző átmérője tíz méter, mélységük egy-két méter.

Fotó: Marc Laurenceau

(d) Az 1916. július 1-jén a somme-i csatában brit aknarobbanással létrejött száz méter átmérőjű és harminc méter mély Lochnagar-kráter.

Forrás: wikipedia.org

Bár e fenti területek a sűrűbben lakott vidéektől igen távoli, extrém élőhelyek, a modern háborús konfliktusok robbanóanyagokra épülő eseményei a lakott, gazdálkodásra szánt környezetekben is kiterjedt „no-go” zónákat vagy csak igen körülményesen hasznosítható térségeket eredményeztek (14. ábra).

14. ábra: Fel nem robbant aknák Északkelet-Franciaországban

Az évszázados akadálymentesítés ellenére is életveszélyes terület Franciaország északkeleti részén: valódi no-go zóna, ahol még mindig ezerszámra lapulnak az első világháború fel nem robbant lövedékei és aknái.

Fotó: Olivier Saint-Hilaire

Az elmúlt évtizedek balkáni vagy délkelet-ázsiai háborúi milliós számra hagytak hátra taposóaknákat, de ilyenek Afrika konfliktuszónáiban vagy akár a világháborúk intenzív állóharcok sújtotta térségeiben is jelen vannak (15. ábra). Így e vidékekre a „normál élet”, a helyi fejlesztések csak nagyon lassan és rendkívül drágán térhetnek vissza – vagy belátható ideig egyáltalán nem. És ehhez nem kell egzotikus területekre utazni, lehet szó akár egy érdekes, de szinte aknamentesíthetetlen hegyvidékről az Adria menti magaskarszton is (Gomez, 2005).

15. ábra: Elaknásított terep Hercegovina horvátok lakta területeinek legmagasabb vonulatában

A hercegovinai Črnsnica hegység környéke is hadszíntér volt, a hozzáférhető aknatérképek viszont csak hozzávetőlegesen mutatják a veszélyes helyszíneket. Ez jócskán korlátozza a vidék idegenforgalmát, fejlesztési lehetőségeit.

Fotó: Nagy Balázs; térkép: Gomez, 2005

ÖSSZEGZÉS

A háborúk környezetformáló szerepét elemezve kettős kép rajzolódik ki. A modern hadviselés előtti évszázadokban – sőt évezredekben, egészen a 20. századig – a háborúhoz kapcsolódó változások elsősorban a jól látható táji elemekhez, a domborzathoz és a vízrajzhoz, valamint a földhasználati formákhoz és a településhálózathoz kapcsolódtak. Emellett természetesen mindig befolyásolták a természetes életközösségeket is, ám ennek mértékéről alig rendelkezünk információkkal. A hidrológia-hidrográfia mint az egyik legérzékenyebb környezeti rendszer hosszú távon is módosult, s a domborzati és földhasználati változásokkal együtt évszázados léptékben meghatározta az érintett területek életét.

A modern háborúk az óriási népességmozgásokkal, a korábbiaknál sokkal nagyobb felszínátalakítás és pusztítóerő miatt, a rendkívül sokrétűvé vált haditechnika (például vegyi hadviselés) következtében, valamint a célba vett területek sérülésével járó fokozott környezetterhelés révén olyan komplex környezetátalakulás okozói, melyek minden táji elemet érintenek – az eddigieknél sokkal mélyebben és tágabb térben. Ezek az antropogén hatások, nyomok velünk maradnak, ám míg a klasszikus háborúk maradványaival, a védművekkel, a megváltozott vízrajzzal, az árkokkal vagy várakkal nyilvánvalóan együtt lehet élni – és az idegenforgalomban még jócskán hasznosulnak is –, a modern háborúk levegő-, talaj- és vízszennyezése, valamint hatalmas mértékű robbanóanyag-hátrahagyása nagy területek használatát nehezíti meg, vagy hosszú távra el is lehetetlenítheti.

A modern háborúk az óriási népességmozgásokkal, a korábbiaknál sokkal nagyobb felszínátalakítás és pusztítóerő miatt, valamint a célba vett területek sérülésével járó fokozott környezetterhelés révén olyan komplex környezetátalakulás okozói, melyek minden táji elemet érintenek – az eddigieknél sokkal mélyebben és tágabb térben.

Ábrajegyzék

1. ábra: A Csörsz-árokrendszer. Forrás: térkép: Visy, 1989 nyomán; fotó, metszet: Nagy Balázs.
2. ábra: A „Brigetiói-sziget”. Forrás: Viczián et al., 2013.
3. ábra: Maszada-plató. Fotó: (a) és (c) Nagy Balázs; (b) BiblePlaces.com.
4. ábra: Tétel-halom. Forrás: légifotó: Otto Bratsch; rekonstrukció: Szentpéteri József; a védőárok változása: Nagy et al., 2014.
5. ábra: A hegytetőre épült erődök mindig átformálták a magaslatot. Fotók: Nagy Balázs.
6. ábra: A síkvidéki várak leghatékonyabb védelmezői a duzzasztott vizek voltak. Forrás: (a) Gottfried Prixner színezett rajza; (b) Mathias Zündt; (c) a diósgyőri vár 1360 körül, pazirik.hu; (d) Telepy Károly festménye (1860).
7. ábra: Ostromálló lakóépület és bunkerek Albániában. Fotók: Nagy Balázs.
8. ábra: Környezetpusztulás az első világháború nyugati frontján. Ábraforrás: de Matos Machado, Rémi – Hupy, Joseph P.: The conflict landscape of Verdun, France: Conserving cultural and natural heritage after WWI; fotók: Archives de la Meuse, wikipedia.org, Olivier Saint-Hilaire.
9. ábra: A pasubiói aknaharc helyszíne. Grafika: Merényi Dániel; fotók: Instituto per la Storia Resorgimento Italiano.
10. ábra: Felhagyott lövészárkok és megfigyelőállások a Bükk délkeleti részén. Fotó: Nagy Balázs.
11. ábra: Mezőgazdasági területeket ért amerikai bombázás nyomai Vietnámban. Forrás: US Air Force.
12. ábra: A budapesti Déli összekötő vasúti híd amerikai bombázása 1944 őszén. Forrás: US Air Force.
13. ábra: Nukleáris kísérleti robbantások helyszínei és világháborús krátermaradványok. Fotó: (a) és (b) US Department of Energy és Mark Laing; (c) Marc Laurenceau.
14. ábra: Fel nem robbant aknák Északkelet-Franciaországban. Fotó: Olivier Saint-Hilaire.
15. ábra: Elaknásított terep Hercegovina horvátok lakta területeinek legmagasabb vonulatában. Fotó: Nagy Balázs; térkép: Gomez, 2005.

Felhasznált irodalom

- FRISNYÁK SÁNDOR (1990): *Magyarország történeti földrajza*, Budapest, Tankönyvkiadó.
- GOIN, PETER (1991): *Nuclear Landscapes*, Baltimore, Johns Hopkins University Press.
- GOMEZ, MATIAS (2005): *Forgotten Beauty*, Sarajevo, Buybook.
- HOANG TRI QUINH – LE THI HONG THOM – LE CAO DAI (1989): Effects of geographical conditions, soil movement and other variables on the distribution of 2,3,7,8-TCDD levels in adipose tissues from Viet Nam: preliminary observations, *Chemosphere*, 18. évfolyam, 1989/1–6., 967–974.
- ILYÉS ZOLTÁN (2010): Military activities: warfare and defence, in JÓZSEF, SZABÓ – LÓRÁNT, DÁVID – DENES, LOCZY (szerk.): *Anthropogenic Geomorphology. A Guide to Man-Made Landforms*, Heidelberg – London – New York, 217–231.
- NAGY BALÁZS – HORVÁTH ERZSÉBET – BRADÁK BALÁZS – RUSZKICZAY-RÜDIGER ZSÓFIA (2014): A Tétel-halom kialakulása, szerkezete, domborzata, in SOMOGYVÁRI ÁGNES – SZENTPÉTERI JÓZSEF – V. SZÉKELY GYÖRGY (szerk.) (2014): *Településtörténeti kutatások. Solt-Tételhegy, Kiskunfélegyháza, Amler-bánya, Kecskemét, Kecskeméti Katona József Múzeum*, 23–32.
- NIR, DOV (1983): *Man, a Geomorphological Agent*, Jerusalem, Keter Publishing House.
- SZIRMAI GÁBOR (2021): Pasubio – A hegy halála, *A Földgömb*, 39. évfolyam, 2021/7–8., 58–69.
- UNESCO (2010): *Világörökség*, Budapest, Partvonal Könyvkiadó.
- VICZIÁN ISTVÁN – NAGY BALÁZS – DEÁK MÁRTON – SZEBERÉNYI JÓZSEF – RUPNIK LÁSZLÓ (2013): Environmental reconstruction of the area of Roman Brigetio (Komárom, Hungary), *Studia Geomorphologica Carpatho Balcanica*, 47. évfolyam, 2013/1., 95–105.
- VÍSY ZSOLT (1989): *A római limes Magyarországon*, Budapest, Corvina.

War and environmental change: the long-term environmental impact of warfare

ABSTRACT

The environmental impact of warfare, including the natural and social/economic environment change, is as diverse as the technology of military activity, or even the procedures and methods of warfare. This paper examines which landscape-forming and environmental factors have been most strongly influenced and transformed by warfare, and thus which are the most informative indicators of the environmental role of warfare. This is done in historical perspective and on the basis of representative worldwide examples. The consequences, which can last for centuries or millennia and long term leave their mark, are most strongly reflected in the hydrological system, topography and the characteristics of the living communities, which are highly sensitive environmental elements.

KEYWORDS: warfare, environmental change, hydrography, landscape degradation, land use

NAGY BALÁZS | Geográfus, az ELTE Természetföldrajzi Tanszékének docense, szakterülete a múltbéli és jelenlegi klímaváltozások és az antropogén tevékenység hatására bekövetkező környezeti átalakulások elemzése, ezek terepi vizsgálata, adatbázisok építése és a szóban forgó folyamatok modellezése.

GRAF ORSOLYA – SARUNGI EMŐKE

Az élet színe és fonákja

ABSZTRAKT

Az esszé a gyászról és feldolgozásáról szól. Arról a természetes és egészséges lelki folyamatról, amely bármilyen érzelmi veszteséggel járó életeseményt követ. Megmutatja azokat a veszteségeket, amelyek után a halálon kívül jellemzően gyászolunk. Leírja a gyász tipikus jellemzőit és a feldolgozatlan gyász jeleit. Végigvezet azokon az eszközökön, amelyekkel sikertelenül megpróbáljuk feldolgozni a gyászt. Részletesen leírja a Gyászfeldolgozás Módszer® folyamatát, bemutatva azokat a lépéseket, amelyeken gyászolóként és segítőként végig kell haladnunk, hogy feldolgozhatóvá váljanak korábbi és jövőbeni veszteségeink. Az esszé személyes, közvetlen hangvétele a gyász mindenkit érintő jellegét kívánja érzékeltetni, és azt, hogy életünk szerves részeként van jelen a mindennapjainkban.

KULCSSZAVAK: gyász, gyászfeldolgozás, veszteség, halál, feldolgozatlan gyász

---

Ez az esszé egy rendkívül összetett, természetes és egészséges lelki folyamatról szól, amely mindannyiunk életének a része, a születésünktől kezdve. Megtapasztaltuk a múltunkban, megéljük a jelenünkben, és a jövőnkben is így lesz, még ha sokszor nem is vagyunk tisztában vele, hogy mi történik velünk. A magyar nyelvben egy olyan szavunk jelöli ezt a folyamatot, amelyet meghallva azonnal beszűkül a figyelmünk. Pedig az a lelki folyamat, amelyet a számunkra jelentős érzelmi veszteséget kiváltó változásokat követően élünk át, bővelkedik az érzésekben és az egyedi jellemzőkben.

Szeretnénk, ha a kedves olvasó felidézne magában egy olyan rossz élményt, amelyre úgy emlékszik, hogy gyökeresen megváltoztatta az életét. Nem szükséges, hogy jelentős legyen, és az sem, hogy bárki más tudjon róla. Lehet csalódás, költözés, válás, de akár csak egy veszekedés, egy döntés vagy a rádöbbenés az életünk bizonyos pontján arra, hogy innentől minden másképp lesz, vagy éppen arra, hogy már soha nem lesz másképp. Lehet ilyen élmény valakinek az elvesztése, de lehet valakinek a születése vagy meg nem születése, valaki pótolhatatlanságának megérzése is. Volt ilyen? Olyan intenzív élmény volt, hogy maga elé tudja idézni azt a napot és azt a helyet, amikor és ahol átélte? Ha akarja, még az illatokat és hangokat is képes érezni? Mindannyiunk életében

voltak és lesznek ilyen élmények, függetlenül attól, hogy hol és milyen körülmények között nőttünk fel, hány évesek, milyen neműek vagy vallásúak vagyunk. Ha segítőként dolgozunk, sok emberrel találkozunk munkánk során, akik épp akkor élik át ezeket a sorsfordító változásokat. Kollektív változásélményeink, mint például a történelmi veszteségek, járványok, háborúk, sokunk életében hozhatnak egyidejű változást. A hasonló élmények átélése valamiféle sorsközösséget is teremt azok között, akik megélik ezeket. E megtapasztaláson alapulnak a sorstársi segítő közösségek.

Az Amerikai Egyesült Államokban több évtizeddel ezelőtt két fiatalember, John W. James és Russell Friedman a saját életükben átélt sorsfordító veszteségélmények – haláleset, válás, gazdasági csőd – hatására kezdtek el foglalkozni azzal, hogy mit kellene tenniük azért, hogy jobban legyenek. Telt az idő, próbáltak a munkába temetkezni, elterelni a figyelmüket mással, és meghallgattak minden jótanácsot, de úgy találták, hogy sem az ismert, sem a felkínált eszközök nem voltak elégségesek: kavargó érzéseiken, csalódottságukon nem tudtak segíteni, nem lerték a továbblépés mikéntjét. Összefogtak hát, és sok ezer hasonló helyzetben lévő emberrel folytatott egyeztetés eredményeként kidolgoztak egy módszert, amely nem csupán hatékony technikát nyújtott, hanem paradigmaváltást is eredményezett a veszteségeket követő lelkiállapot megértésében és feldolgozásában (James–Friedman, 2011). Arra a következtetésre jutottak, hogy az a lelki folyamat, amelyet a jelentős érzelmi veszteséggel járó változást követően élünk át, nem más, mint a gyász. A gyász tehát nem kizárólag halálesethez köthető, hanem minden olyan változáshoz az életünkben, amely érzelmileg jelentősen megérintett bennünket. Maga a változás lehet akár pozitív előjelű is, mint például a házasságkötés, a gyerekszületés, a diploma átvétele vagy egy új helyre költözés, de mivel ezek is magukban rejtik a veszteség lehetőségét, gyász is követheti őket. Az új ház lehet szép és tágas, mégis gyászoljuk a régi, kuckós otthonunkat, ahol sok szép emléket őriztünk a kicsi gyerekeinkről, és kedves volt a szomszéd. De még akkor is gyászolhatunk, ha a rossz szomszédi viszony beárnyékolta az életünket: a megküzdés egy nehéz élethelyzettel és az ez idő alatt szerzett örömteli pillanatok is lehetnek olyan kedvesek számunkra, hogy a nehéz élethelyzet ellenére ellentmondásos érzésekkel gyászoljuk azt a helyet, időszakot.

A fentebb említett emlékre gondolva talán azt is fel tudja idézni, hogy mit érzett akkor? Valószínűleg többféle érzés kavargott a szívében a félelemtől a kétségbeesésen át a reményig, attól függően, hogy mit jelentett önnek az a konkrét veszteség éppen akkor, mi előzte meg, és mi kapcsolódhatott ehhez a változáshoz. Sok minden eszébe jutott?

Szándékosan nem a gyász fogalmának kifejtésével kezdtük írásunkat, mert a gyász szóhoz a kollektív képzetünkben elsődlegesen és egyelőre mindent felülíró módon a halál élménye és a fájdalom érzése tapad. E cikk íróinak egyik feladata kitartó munkával elérni, hogy mind a szakemberek körében, mind a köznyelvben a gyász szó jelentése a kiváltó élmények és az érzések tekintetében is kibővüljön. Fontos tudnunk, hogy saját életünk bármely érzelmileg számunkra fontos elemének a megváltozása, bármilyen egye-

di életesemény, élmény, felismerés és érzelmi veszteség kiválthatja a gyászérzést, amely nem csak a fájdalomból áll.

MIÉRT FONTOS MEGÉRTENÜNK, HOGY NEM CSAK HALÁLESETET KÖVETŐEN GYÁSZOLUNK?

Mert sokszor gyászolunk: ellentmondásos érzéseket érzünk, és magunk sem tudjuk, mi van velünk. Kibillenünk az egyensúlyunkból, és mivel nem tudjuk, hogy gyászolunk, lehet, hogy olyan döntéseket hozunk, amelyek további jelentős változásokat idéznek elő, így mi magunk növeljük a feldolgozandó terhünket. A válással egybekötött költözés után például nem biztos, hogy jól viselünk még egy munkahelyváltást is. Ugyancsak fontos, hogy jellemzően nem egyedül vagyunk, amikor gyászolunk, a gyászunk nemcsak ránk hat, hanem a környezetünkre is, és viszont. A hozzánk tartozók egy halálesetnél még tisztában vannak azzal, hogy a gyász jelenségével kell megküzdenie a családnak, ugyanakkor egy szakítás, költözés, a házasság elszűrése, az egészség elvesztése vagy például a gyermektelenség elfogadása esetén már nem biztos, hogy mindenki tudja, a gyász lelki folyamata játszódik le bennünk. És mindezt tetézi, hogy a hozzánk tartozók is gyászolnak: a mi korábban nem gyászoló énjüket, és velünk együtt azt, amit elveszítettünk. Például a szülők lányuk/menyük gyermektelensége esetén a meg nem született unokáikat.

A Gyászfeldolgozás Módszer® (a továbbiakban: Módszer) kidolgozói több mint negyvenféle olyan veszteséget tudtak megkülönböztetni, amelyek után jellemzően gyászolunk. A teljesség igénye nélkül ezek a következők: prenatális halálesetek (vetelés, abortusz, lombikos beültetés elvesztése), meddőség, szakítás, saját válás, szülők válása, haláleset, kisállat elvesztése, költözés, iskola befejezése, gyerekek kirepülése, örökbefogadás, örökbefogadottság, árvaság, a kapcsolat megromlása számunkra fontos emberekkel (barát, szülő, gyerek, nevelőszülő, nagyszülő, edző, tanár, kolléga stb.), munkahely elvesztése, karrier/karrierálm megtörése, baleset, betegség, menopauza, haza elvesztése, egzisztencia elvesztése, bizalomvesztés, testi/lelki abúzus, az önbecsülés, magabiztosság, fontosság elvesztése, a hit elvesztése, fogyatékoság stb.

A gyász valódi természetének nem ismerete magában hordozza a feldolgozatlan lehetőségét, a feldolgozatlan gyász pedig lelki és testi betegségeket okozhat. Egy életesemény rendkívül összetett veszteségélményt jelenthet, illetve egy veszteség kiváltója lehet további veszteségélményeknek is. Egy válás például dominószerűen kiválthatja a társ elvesztésén túl a bizalom, a gyerekek, az otthon, az önbecsülés, az egzisztencia, a munkahely, az egészség, a szerethetőség, a hit, a remény és a motiváció elvesztését is, ahogy azt a segítőszakmákban dolgozók számos alkalommal megtapasztalhatják a hajléktalan gondozottak esetében. Később szó lesz arról is, hogy a függőségek kialakulásában is jelentős szerepe lehet a feldolgozatlan gyásznak. A gyászról való tájékozottság segít abban, hogy felismerjük magunkon a gyász, illetve a feldolgozatlan gyász jeleit, és felismerjük a gondjainkra bízott embereknél is, akiknek akár hozzátartozóként, akár szakemberként a segítségére lehetünk.

MELYEK EZEK A GYÁSZJELLEMZŐK?

A gyászérzés nem egyfajta érzés, hanem sokféle, akár merőben ellentétes érzésnek az összessége. Léteznek tipikus gyászreakciók, de a gyász talán egyik legfontosabb jellemzője, hogy minden gyász és minden gyászoló egyedi. A gyászérzéseink erőssége és minősége nem hasonlítható össze másokéival. Nem érezhetjük, nem tudhatjuk, hogy a másik ember mit érez, csak a saját érzéseinkkel lehetünk tisztában. Amiben talán hasonlóképpen reagálunk, az az alvás és az evés megváltozása. Vagy kevesebbet, vagy többet eszünk és alszunk, mint szoktunk. Jelentősen romlik a koncentrációs képességünk, minek következtében a gyászt kiváltó eseményt követően gyakrabban történnek velünk kisebb-nagyobb balesetek. Jellemző gyászreakció, amely sok családi konfliktust is eredményezhet, az elérzéstelenedtség érzése, amikor azt érezzük, hogy nem érzünk semmit. A gyász e reakcióját nem ismerők körében egyfajta érzéketlenségnek is hathat ez az állapot, és lelkiismeret-furdalással is társulhat az átélője részéről. A gyász további nagyon fontos jellemzője, hogy mindig kiváltja valami, aminek hatására előnt minket a gyászérzés: ez a hullámzó jelleg lehet nagyon intenzíven váltakozó, időben rendkívül elnyúló is. Eszünkbe jut egy emlék, egy illat, vagy történik egy újabb esemény, amely emlékeztet a hiányra, és a hullámlás újraindul. Ez a jelleg a feldolgozatlan gyászban is megvan, és akár váratlanul, évekkal a gyászesemény után is kiváltódhat egy mély gyáshullám, ami meglehetősen ijesztően hathat a gyászolóra.

A feldolgozatlanul maradt gyászfolyamatok hatnak egymásra. Ez több képszerű hasonlattal is érzékeltethető. Ahogy egy jéghegy nagy része a vízfelszín alatt van, úgy csak a jelenünk gyászeseménye van a felszín felett, és feldolgozatlan gyászaink szinte észrevétlenül a mélyben húzódnak. A Módszer képviselői az életet gyakran egy kerthez hasonlítják, amelyben feldolgozatlan gyászaink a kinyílni szándékozó virágainkat, örömeinket, boldogságunkat megfojtó, azoktól a vizet és fényt elszívó gazok. De elképzelhetjük magunkat egy gyáshátizsákot hordva, amelyben születésünk óta gyűlnek a feldolgozatlan gyászélményeink. Némelyik könnyű, némelyik nagyon nehéz. A hátizsák végül olyan súlyossá válhat, hogy alig bírunk továbblépni, és az is lehet, hogy még egy kisebb veszteség már nem fér bele, és kiborul az egész. A szunnyadó vulkán képe szerint a feldolgozatlan veszteségek váratlanul kitörhetnek, és az is lehetséges, hogy a jelenben átélt veszteség kiváltja régi, feldolgozatlan gyászfolyamataink egyidejű reakcióját, ami egy érzelmi kataklizmával is felérhet. A gyással járó élményeink hatása egymásra rakódik, ami jelentős befolyással lehet jelenlegi életünkre.

TERMÉSZETESEN ADÓDIK A KÉRDÉS, HOGY MEDDIG TART A GYÁSZ

A hagyományos közösségekben a gyász jelenségét nem csak a halálesetekhez kötötték. Jól mutatja ezt, hogy a menyasszony kiadásánál vagy a katonasághoz való bevonulásnál is ugyanazt a siratósi szertartást folytatták le, mint egy halálesetnél. Voltak tehát olyan életesemények, amelyek alkalmával közösségi szinten elismerték az élet jelentős, érzelmi veszteséggel együtt járó megváltozását. A siratás során teret és időt adtak az érzelmek kifejezésének, jogot adtak a szomorúságnak, a fájdalomnak és az elgyengülésnek. Az át-

menetet segítő szokások a változsról való érzelmi kommunikációt is lehetővé tették, és a fizikai terhelést tekintve is adtak időt a megerősödéssre. Az anyává válás gyermekágyi hat hete vagy a komatál rendszere a változásban való átállást is segítette az anyának és a családnak. A viseletek is jelezték a közösség számára, hogy ki milyen életállapotban van, és ezek a külső jelzések elvárást is támasztottak a közösség felé arra vonatkozóan, hogy tartsák tiszteletben az adott állapotot. A gyászév nem kiüresedett fogalom volt, hanem a haláleset után a közösség egy évig tartó fokozott figyelme a gyászoló iránt.

Napjaink individualizált társadalmában ez nem így történik. A halál okozta és más veszteséget követő gyásznak a legellentmondásosabb viszonya az idővel van. Miközben valamennyi időre szüksége van a gyásznak, nem az idő oldja meg a feldolgozást. Nem a gyászév segít, hanem az ez idő alatt kapott figyelem, törődés, a gyászoló önmagáért végzett cselekvései. A gyász elkezdődhet egy konkrét esemény bekövetkezése előtt is, például a haldokló kísérése során vagy válás előtt a már tönkrement kapcsolat elgyászolásával, vagy azzal, hogy az áldott állapot hónapról hónapra elmarad. A visszafordíthatatlan változást (egy haláleset, a válás kimondása, a meddőség elfogadása, az örökbefogadás mint egyetlen járható út elfogadása, egy titok megtudása stb.) követően olyan általánosan igaznak vélt tévhitek és rossz gyakorlatok nehezítik a feldolgozást, amelyeknek gyászolóként és hozzátartozóként egyaránt áldozatává válunk.

MELYEK AZOK A TÉVHITEK ÉS ROSSZ GYAKORLATOK, AMELYEK NEHEZÍTIK A FELDOLGOZÁS MEGKEZDÉSÉT?

Ilyen jellemző tévhit, hogy pótolni tudjuk a hiányt („Minden ujjadra kapsz egy másikat!”), legyünk erősek („Ne bánkódj, ott van még az örökbefogadás!”), vagy nem is jogsak az érzéseink („Jobb lesz neked nélküle!”). Haláleset után jellemző megjegyzés a gyászoló érzéseinek semmibevétele („Jobb így neki!”), a szomorúság eltitkolására („Ne sírj, ő sem ezt akarná!”) és a továbblépésre buzdítás („Fiatal vagy, lesz még más!”). A gyász hullámvasútján száguldó, egymásnak ellentmondó érzések között hanykolódó gyászoló – aki sokszor maga sem tudja, hogy gyászol – a sok tanács és megjegyzés hatására elkezd kételkedni az érzéseiben, majd egy idő után bezárkózik, és végül úgy tesz, mintha minden rendben lenne: egyre kevésbé, végül pedig semennyire nem osztja meg nem múltó rossz érzéseit a környezetével. Napjainkban a gyász, a szomorkodás, az elgyengülés, a segítségkérés nem elfogadott viselkedés. A siker, az örömök, a fiatalság és a szépség hajszolása közben kisírt szeműnek, szomorkodónak, elkeseredettnak, kimerültnek lenni közvetlenül a veszteségélményt követően még lehetséges, de a környezet hamar elvárja, hogy foglaljuk el magunkat valamivel, és lépünk előre, mert „az élet megy tovább”. Bizonyára a kedves olvasó is hallotta már érdeként említve, hogy egy özvegy „milyen jól tartja magát”, és lassan már kis fekete szalaggal sem jelezzük a temetés után egymás számára a haláleseti gyászunkat. Ha még halálesetet követően sincs terünk és időnk a gyászra, milyen eszközeink lehetnének arra, hogy elgyászoljuk az elveszített álmainkat, a háborúban hagyott egzisztenciális biztonságunkat vagy az anyaság iránt táplált reményünket?

A KÖRNYEZETÜNK ELVÁRÁSA, HOGY LEGYÜNK JOBBAN, VAGY HA NEM IS ÍGY ÉRZÜNK, LEGALÁBB TEGYÜNK ÚGY

Pótoljuk a hiányunkat, házasodjunk újra, szüljünk másik gyereket, fogadjunk örökbe, legyen új párkapcsolatunk, új kutyánk, új barátunk, kezdjünk új életet... Feldolgozatlanul hagyott gyászunk azonban meggyengíti a szeretetre és boldogságra való képességünket is, és a szívünk mélyén nem tudjuk, hogyan lépjünk tovább érzelmileg.

De nemcsak a környezet kívánja így, a gyászoló is szeretne jobban lenni, és egyéb híján előveszi azokat az eszközeit, amelyek korábban segítettek abban, hogy jól érezze magát: úgynevezett átmeneti energiefelzabadítók után nyúl, melyek időlegesen ugyan elterelik a figyelmét a nehéz érzésekről és valóban enyhülést hoznak, ám valójában az érzések elfedésére szolgálnak. A legrosszabb esetben újra és újra ezekhez fordulnak a feldolgozás más útját nem találó, lelkileg szenvedő emberek. Ezen a ponton lép be a folyamatba a függőség kialakulásának lehetősége. Tipikus energiefelzabadító ugyanis az alkohol, a drog, a fantázia világába menekülés (könyvek, filmek stb.), a vásárlás, az elszigetelődés, az extrém sport, a düh és a dühkitörés. Ez utóbbi feszültségcsökkentő szerepével átmenetileg még segítheti is a gyászolót, de jelentősen rombolja társas kapcsolatait.

Mivel az átmeneti energiefelzabadítók sem jelentenek valódi segítséget az érzelmi nehézség feldolgozásában, a gyászoló a legerősebb tévhitbe kapaszkodva kiengedi a kezéből az irányítást: elkezdi várni, hogy az idő segítsen. Mivel környezete is abban erősíti meg, hogy az idő segít, a gyászoló a körülmények és események, a tévhitek, a használhatatlan, elsősorban az intellektusnak szóló tanácsok, az átmeneti energiefelzabadítók után az idő áldozatává válhat. Az időbe kapaszkodás segíthette annak a téves megállapításnak is az általános elterjedését, mely szerint a gyásznak úgynevezett szakaszai vannak. Ha ez igaz lenne, valóban nem volna más dolga a gyászolónak, mint kivárni az időben következő szakaszt. Sajnos azonban a gyásznak nincsenek lineáris szakaszai. A halálos megbetegedés elfogadásának Elisabeth Kübler-Ross (Kübler-Ross–Kessler, 2005) által leírt szakaszai tévesen átkerültek a gyász területére, ott azonban nem állják meg a helyüket. A gyász addig tart, amíg fel nem dolgozzuk.

HONNAN TUDHATJUK, HOGY FELDOLGOZATLAN GYÁSSZAL ÉLÜNK EGYÜTT?

A gyász természetének megismerése elsősorban azért fontos, hogy tisztában legyünk azzal, hogy a haláleseten kívül is gyászolhatunk. Jelezheti ezt számunkra a korábban felsorolt veszteségek múltbéli átélése, vagy a jelenben megélt jelentős érzelmi reakciónk, amellyel egy változásra, történésekre reagálunk. Jelezhetik a tipikus gyászreakciók, valamint az is, ha érzelmeink elfedésére elkezdjük intenzíven használni azokat az átmeneti energiefelzabadítókat, amelyeket ritkábban vagy egyáltalán nem szoktunk használni, de sajátos eszközöket is kifejleszthetünk arra, hogy eltereljük a figyelmünket az érzéseinkről. Ilyen szokatlan energiefelzabadító szokás lehet, ha folyamatosan másokon segítünk, és magunknak, a saját érzéseinknek sem időt, sem figyelmet nem szentelünk.

Sok esetben a veszteséget átélők tudják, hogy kibillentek az egyensúlyukból, és azt hiszik, hogy depressziótól szenvednek. Fontos tudni azonban, hogy a gyász nem azonos a depresszióval, ugyanakkor a feldolgozatlan gyász okozhat depressziót. A gyászoló képes az öröme, a hangulata hullámló, ellentétben a depressziós ember akár folyamatosan rossz kedélyállapotával. A feldolgozatlan gyász jele lehet a múltban élés, amikor egy korábbi eseményt és az arra adott válaszainkat, reakcióinkat fejben újra és újra lejátszunk, de jele lehet egy kapcsolat feldolgozatlanságának a személy piedesztálra emelése vagy démonizálása is. A feldolgozatlan gyász rendkívül sok energiát vesz el, és a múltfókuszú gondolkodás, illetve a jövőtől való félelem kibillent bennünket a jelenünkből.

HA ÚGY ÉREZZÜK, HOGY BŐVEN VAN A VESZTESÉGHÁTIZSÁKUNKBAN, DE NEM AKARJUK TOVÁBB HORDOZNI, HOGYAN TEGYÜK LE?

A Módszer kidolgozásánál az amerikai központ alapítói a gyász egyediségéből indultak ki: olyan strukturált, a gyászoló által elvégzett feladatokon alapuló cselekvésprogramot alakítottak ki, amely alkalmas az egyediség kezelésére. A Módszer túlmutat a veszteségtörténetek elmesélésére fókuszáló, homogén veszteségeket feldolgozó gyászcsoporthoz. A gyászolók körében folytatott kutatás és sok ezer gyászolóval folytatott közös munka alapján megállapították, hogy a feldolgozatlanságot a ki nem mondott, be nem teljesített érzelmi kommunikáció okozza: az a sok ki nem mondott érzés, amelyet a gyászoló a szívében hordoz, de talán soha meg sem fogalmazta őket, vagy megfogalmazta ugyan, de feszítik belül. Az érzelmi kommunikáció hiányát a környezet reakciója tovább növeli azzal, hogy a gyászoló a benne rekedt érzelmi mondanivalót meg sem próbálja szavakba önteni, megformálni és különválasztani, hanem a gyász egyetlen nagy fájdalomként van jelen, amelyet legrosszabb esetben a teste kezd el kommunikálni, és megbetegszik. A Módszer összességében a gyászoló szívében élő gyászérzések feltérképezésére és felszabadító érzelmi kommunikációjára nyújt lehetőséget azért, hogy a gyászoló a feladatok elvégzése során megismeri az érzéseit, majd megfogalmazza és kimondja őket egy meghatározott nyelvezetben megírt, majd felolvasott levél formájában. De a levél megírásához hosszú út vezet.

MI A FELDOLGOZÁS ÚTJA?

A Módszer programjában a résztvevők megismerkednek a gyász valódi természetével és azokkal az eszközökkel, amelyeket eddig használtak arra, hogy megpróbálják feldolgozni a veszteségélményeiket követő gyászfolyamataikat. Megismerik a legfontosabb tévhiteket („Légy erős!” „Gyászolj egyedül!” „Pótold a hiányt!” „Foglald el magad!” „Majd az idő segít!”), és felidéznek azokat az intellektuális megjegyzéseket, amelyeket ők hallottak a saját környezetüktől („Örülj neki, hogy sok évig élt!”). Felismerik és elismerik, hogy ezek nem-hogy gyógyították volna összetört szívüket, inkább tovább fájdtatták azzal, hogy semmibe vették az érzéseiket. A következő lépésben saját érzéseik fontosságát és jogosságát, valamint az egyediségüket ismerik el. Ezt követően válnak képessé arra, hogy a szívükbe tekintsenek, és érzéseiket, veszteségeiket ne hasonlítsák össze másokéival. Önmaguk egye-

diségének elfogadása az alapja annak, hogy őszinte érzelmi kommunikációra váljanak képesek. A módszer mind egyéni, mind csoportos formában biztosítja a teljes titoktartásból fakadó biztonságot, ám sokszor megjelenik a gyászolóban az őszinte érzelmi kommunikáció gátja. Amíg meg nem tapasztalta, hogy a sokszor mégoly furcsa, ellentmondásos és akár szégyellni valónak gondolt érzései is meghallgatásra és ítélkezés nélküli elfogadásra lelnek, addig nehéz átlépnie az önként vállalt érzelmi izolációt és az őszinteség küszöbét.

A Módszer egyrészt tehát tájékoztat, másrészt keretet ad annak, hogy bármely gyászoló bármely gyászával őszinte érzelmi nyitottsággal lehessen jelen a folyamatban. A Módszert képviselő Specialista feladata, hogy a gyászolót végigvezesse a kézikönyvben foglalt feladatokon. A cselekvésprogram következő lépcsője, hogy a gyászoló szembesül azzal, mik azok az átmeneti energiefel szabadítók, amelyeket eddig használt. E feladat eredményeként tudatosává válik benne az érzések elfedésének mindennapi gyakorlata. Ennek elismerése és tudatosítása a függőségek kialakulását előzheti meg, amennyiben a gyászoló felismeri, hogy a lelki nehézségek megoldását nem várhatja az energiefel szabadítók használatától.

A gyászoló eddigi megküzdési gyakorlatának áttekintése után a Módszer áttér a gyászoló szívében feldolgozatlanul hordozott veszteségélmények feltérképezésére. A folyamatban a gyászoló a teljes életének eseményeivel és az azokhoz kapcsolódó érzésekkel dolgozik. A feladatokat önállóan, otthon végzi el, s az eredményüket osztja meg egyéni formában a Specialistával, csoportos formában pedig a gyászcsoporthoz kijelölt társával. Az úgynevezett Veszteségdiagram elkészítése során a gyászoló visszaemlékszik a születésétől a diagram készítésének napjáig átélt olyan életeseményeire, történésekre, felismerésekre, amelyek veszteséget foglaltak magukban, és ezek egymáshoz viszonyított mértékét is megpróbálja differenciálni. Veszteségei súlyának megítélésével önmagának nyújt segítséget abban, hogy a későbbiekben melyik veszteségeinek a feldolgozása kerüljön előtérbe. A veszteségek áttekintése megmutatja számára, hogy élete szeretethálója hol, mikor és kivel vagy mivel kapcsolatban sérült vagy szakadt el. E kapcsolat fűződhet konkrét személyhez, térhez, de fogalomhoz is. A veszteségélmények számbavételét és megosztását követően egy olyan megsérült kapcsolat kiválasztására kerül sor, amely a gyászoló életére jelentősen hatott.

Jellemzően a szülők, társak, elhunyt vagy kirepült gyerekek kerülnek az első feldolgozás középpontjába, de a Specialistával konzultálva bántalmazó kapcsolattal, elmérgesedett viszonytal vagy bármilyen egyéb veszteséggel kapcsolatos személlyel lehet folytatni a munkát. További lépésként a gyászoló megrajzolja a kiválasztott személyre vonatkozó Kapcsolatdiagramját, hogy megismerje a szívében hordozott összes olyan pozitív és negatív érzést, amely az adott személyhez fűződik. A folyamatban fontos szempont, hogy a gyászoló kizárólag a saját érzéseivel foglalkozik, anélkül, hogy be kellene vonnia a személyt, akivel dolgozik. A Módszer megalkotása során az elhunyt szeretteink elvesztésének elgyászolására is alkalmas programot dolgoztak ki, így az a másik személy jelenlétét és részvételét nem feltételezi. Ez a gyászoló számára megkönnyebbülést is jelenthet, főképp egy bántalmazó, elmérgesedett kapcsolat érzelmi feldolgozása esetén. A diagramon sze-

repel minden olyan pozitív és negatív érzés és történés, amelyre az adott személlyel kapcsolatban emlékezünk. A pozitív oldalon minden, amit szeret(t)ünk, amiért hálát vagy köszönetet érzünk, ami örömmel, boldogsággal vagy csupán jó érzéssel tölt(ött) el bennünket. A negatív oldalon szerepel mindaz, amire rossz érzéssel gondolunk: az is, amit a másik fél okozott nekünk, és az is, amit mi okozhattunk neki, és ami miatt büntudatunk, lelkiismeret-furdalásunk van, attól függetlenül, hogy az valóban bántotta-e a másik félt, vagy hogy akartuk-e bántani. Ugyanígy a nekünk okozott negatív érzések esetén sem keressük azt, hogy a másik vajon szándékosan vagy rosszindulattal bántott-e minket, sőt az is előfordulhat, hogy jót cselekedett vagy jó szándékkal tette, amit tett, ezzel mégis negatív érzéseket váltott ki bennünk. A folyamatban egyedül a gyászoló őszinte érzelmi vesznek részt, függetlenül vélt vagy valós jogosságuktól, ok-okozati összefüggéseiktől. A gyászoló ezáltal elfogadja érzelmeit, s a maga teljességében látja át a kapcsolatot és a minőségét befolyásoló tényezőket.

Ha valaki olyan személlyel dolgozik, aki nem is létezett, vagy nem volt jelen az életében, például elhunyt/ elvált szülő, meg nem született gyermek, elszakított testvér, végiggondolja, hogy melyek voltak azok a helyzetek az életében, amikor a másik hiánya fáj, mit remélt volna a kapcsolattól, milyen álmot veszített el, illetve milyen fájdalmakat kellett átélnie a hiány miatt (például sosem volt ott, amikor másnak ott volt az édesapja/ édesanyja; másnak van gyereke), és azt is, hogy miért hálás a hiány ellenére.

A Módszer cselekvésprogramjának finisében a Kapcsolatdiagram elemeinek gyógyító tényezőkké való átalakítása zajlik. A gyógyító tényezők az érzelmi kommunikáció beszédaktusokká alakított formái. A beszédaktusok során olyan igék hangzanak el, amelyek kimondása a végrehajtásukat is jelenti. Ilyen a megbocsátás, a megkövetés, a köszönet és a hálaadás. A gyászoló az úgynevezett beteljesítő levél megírása és felolvasása során kimondja, hogy megbocsátja mindazokat a történéseket, amelyek nehézséget jelentettek számára, és azt is kimondja, hogy melyek azok a negatívumok, amelyekért ő a felelős, és amelyeket sajnál. Mindezeket túl a gyászoló kimondja mindazt, amiért hálával vagy köszönettel tartozik.

A Módszer elsajátítása egy kapcsolat feldolgozása során történik, azonban magát a Módszert a gyászoló élete végéig tudja használni mind múltbéli, mind a jövőben bekövetkező veszteségélményeinek a feldolgozása során. Az első levél megírását és felolvasását további levelek megírása és felolvasása követi mindazoknak, akikkel kapcsolatban a gyászoló veszteséget élt át valaha. A történetek elismerését a megbocsátás, megkövetés, köszönet és hálaadás, majd búcsúzás követi, melynek során az érzelmi kommunikáció lezárul, a kapcsolat feldolgozottá válik. De mi van azokkal a kapcsolatainkkal, amelyek folyamatosan jelen vannak az életünkben?

Ha az életet falevélként képzeljük el, akkor a boldogság és az öröm a színe, a gyász a fonákja. A kettő együtt jár, szinte szétválaszthatatlanul. A boldogságunk kifejezésére megvannak az eszközeink, és őszinte örömmel tudunk mosolyogni, nevetni, megosztani a jó érzéseket. Életünk minden napja, minden perce rejthet magában fonák pillanato-

kat, főleg éppen azokkal, akik közel állnak hozzánk. Azoknak az elvesztése, az azokhoz fűződő kapcsolatnak a csorbulása okoz fájdalmat, akiket szeretünk. Szó lehet itt természetesen a családunkról, a barátainkról, de akár egy munkahelyről, egy kollégáról, a gondoskodásra szoruló pártfoglaltunkról, a sarki pékségről, az otthonunkról vagy a kutyánkról. Bárkiről, aki érzelmi szempontból akár rövid idő alatt intenzíven hatott az életünkre, és olyasvalakiről is, aki érzelmileg csak takaréklángon égett, de sok évig

---

Ha az életet falevélként képzeljük el, akkor a boldogság és az öröm a színe, a gyász a fonákja. A kettő együtt jár, szinte szétválaszthatatlanul.

---

volt jelen, szinte észrevétlenül. Lehetnek olyan álmaink vagy titkon dédelgetett vágyaink, amelyeket egyszer csak el kell engednünk. Rendkívül sokan szenvednek a gyermekáldás hiányától, a megszületés előtt elveszített magzatok gyászatól, de sok olyan ember is titkolja fájdalmát, aki kis kedvencét siratja.

A Gyászfeldolgozás Módszer® Magyarország 2016 óta több száz Specialistát képzett ki, akik sok

ezer gyászolónak segítettek az elmúlt hat év során. A Módszer ugyanolyan hatékonysággal működik online, mint személyesen, így a Covid-járvány időszakában is jelen tudott lenni a segítség. A résztvevők kiemelik az őszinteség lehetőségének felszabadító erejét, valamint azt a különleges formát, ahogyan a Módszer láttatja életük és kapcsolataik rajzban összefoglalt lenyomatát. A folyamat számos mintázatot, játszmat és rossz szokást is megmutat, melyek kiemelése nem része a programnak, ugyanakkor a gyászoló tisztába kerül életének olyan visszatérő elemeivel, amelyekre a későbbiekben sokkal tudatosabban odafigyelhet. A beteljesítő levelek bárkinek írhatók, akivel akármilyen kapcsolati nehézség adódik életünk során, de a cél nem az, hogy utólag leveleket írjunk, és ugyanúgy éljünk a kapcsolatainkban, mint eddig. A mindennapi gyászban is megtalálhatjuk az őszinte kommunikáció lehetőségét. A Módszer szemléletváltást eredményez azokban, akik rendszeresen használják: megnövekszik a jelenben élés intenzitása, az érzelmi őszinteség képessége és az áldozatszerepből való kilépés esélye. A Módszer eszközt nyújt ahhoz, hogy a gyászoló felelősséget vállaljon érzelmi reakcióiért, és amikor megtapasztalja, hogy a Módszer rendszeres használatával jelentősen csökken belső feszültségének a szintje, és kapcsolataiban érvényesíteni tudja érzéseinek a fontosságát, az életminősége változik meg.

A gyász felismerése és elismerése kulcsfogalom ahhoz, hogy önmagunkon és a feldolgozatlan gyásztól szenvedőkön segíteni tudjunk. A Módszer nem varázsszer és nem is terápia. A gyászoló saját erőteljes érzelmi munkáját jelenti, amelynek komolyanvétele szükséges a sikeréhez. A folyamat nem könnyű, de a strukturált, jól tartható időbeli és formai határokkal kidolgozott feladatok bárki által elvégezhetőek. Ahogy a levél színe, úgy a fonákja számára is fontos, hogy egészséges legyen: a gyász természetes folyamat, melynek egészséges lefolyásához segítenünk kell egymásnak azzal, hogy közösséget, a szívünkkel figyelő támaszt nyújtunk a másoknak.

Felhasznált irodalom

JAMES, JOHN W. – FRIEDMAN, RUSSELL (2011): *Gyógyulás a gyászból*, Budapest, Zafírpress.

JAMES, JOHN W. – FRIEDMAN, RUSSELL (2017): *The Grief Recovery Handbook, 20th Anniversary*, Expanded ed., New York, Collins.

KÜBLER-ROSS, ELISABETH – KESSLER, DAVID (2005): *On Grief and Grieving, Finding the Meaning of Grief Through the Five Stages of Loss*, New York, Scribner.

The color and background of life

ABSTRACT

The article/essay is about the natural and healthy psychological process: the grief and about recovery from it, which is following any life event with emotional losses. The article shows those losses and grieving, which are following not only death, but other losses. It shows the typical signs and characteristics of unresolved grief. We're depicting the process of Grief Recovery Method, and steps on which are grievers and helpers (Grief Recovery Specialist) are going through together for dealing with losses from the present or future. The personal tone of the essay is aiming to make sense and realizing that we're all grievers, and grief is an integral part of our life, also if we are helpers.

KEYWORDS: grief, grief recovery, loss, death, unresolved grief

GRAF ORSOLYA | Kommunikációs szakember, a Gyászfeldolgozás Módszer® Magyarország kommunikációs vezetője, Gyászfeldolgozás Módszer® Specialista, a Módszert alkalmazó Specialisták kiképző tréner.

SARUNGI EMŐKE | Gyermek- és felnőttpszichiáter, pszichoterapeuta, a Gyászfeldolgozás Módszer® Magyarország központjának vezetője, a Módszert alkalmazó Specialisták kiképző tréner, egyetemi oktató.

MARSAI VIKTOR – TÓTH KLAUDIA

A 2022-es afrikai élelmezési válság és előzményei

ABSZTRAKT

Az afrikai kontinens jelenleg az elmúlt évtizedek legsúlyosabb élelmezési válságán megy keresztül. A klímaváltozást kísérő aszályok Nyugat- és Kelet-Afrikában, a koronavírus-járvány máig érződő gazdasági hatása, az elmúlt években felerősödő regionális konfliktusok, végül pedig az ukrajnai háborút kísérő gabonahiány, élelmiszer- és energiaár-növekedés „tökéletes humanitárius viharra” állt össze. Ennek következtében az Afrikai Unió becslései szerint jelenleg kétszáznyolcvanmillió ember nem jut hozzá megfelelő mennyiségű élelmiszerhez, és már most milliók kényszerültek elhagyni lakóhelyüket. Bár az útra kelők zöme egyelőre hazájában vagy a környező országokban marad, az így keletkező terhek tovább növelik egyes eleve törékeny államok – régiók? – instabilitását, elhúzódó politikai, társadalmi és gazdasági válságot vetítve előre.

KULCSSZAVAK: Afrika, élelmezésbizonytalanság, háború, koronavírus-járvány

---

A 2022-es ukrajnai orosz invázió következményei miatt globális kontextusban kiemelkedő jelentőségű a kialakult élelmezési válság. Egyes becslések szerint néhány hónapon belül csaknem négyszáznegyvenmillió ember ellátása került veszélybe (Africanews, 2022; Voanews, 2022a), és a nehéz helyzetben lévő államok között számos afrikai országot találunk. Sokan meglepedkeznek ugyanakkor arról a tényről, hogy mindez nem légüres térben történt. A háború élelmezésbiztonsági hatásai azért is érintették különösen súlyosan a fekete kontinenst – és a világ más részeit –, mert az elmúlt évek gazdasági és politikai folyamatai kivéztették az eleve nem túl acélos entitásokat. Mindennek a következménye, hogy 2022 nyarára olyan súlyos humanitárius válsággócok alakultak ki Afrika-szerte, amilyenekre már évtizedek óta nem volt példa, és amelyek számos szektorban évtizedekre vetették vissza az egyes társadalmak fejlődését. Mindezt azért is fontos észben tartanunk, mert ebből az következik, hogy a megoldás sem jöhet egyik pillanatról a másikra, és hogy elhúzódó strukturális válsággal kell számolnunk.

Tanulmányunk fő célkitűzése, hogy bemutassa azt a komplex válságrendszer, amelyben az ukrajnai élelmiszer-szállítmányok kiesése csak az utolsó – bár kétségkívül

hatalmas – cseppet jelentette a képzeletbeli pohárban, illetve hogy egyes afrikai térségek élelmezésbiztonsága már 2021 végétől megbicsaklott. Ennek során röviden beszélünk a kontinens továbbra is fennálló strukturális kihívásairól a demográfia és a klímaváltozás terén, amelyek leglátványosabb megnyilvánulása a jelenlegi kelet- és nyugat-afrikai aszály. Ezután rátérünk a törékeny államiság és a fegyveres konfliktusok problémájára, majd a koronavírus gazdasági hatásaira. Ezt követően kerül sor az ukrainai orosz agressziót követő problémák részletes bemutatására. Végül pedig elemezzük a válság mértékét és kilátásait.

DEMOGRÁFIA

Talán elcsépeltnek tűnik a jelenlegi válsággal kapcsolatban (is) az afrikai demográfiai folyamatokkal foglalkozni, azonban ez tárgyunk vonatkozásában több szempontból sem kerülhető meg. Először is senki sem értheti meg Afrikát, amíg nincs tisztában a földrész demográfiai trendjeivel, amelyek szinte minden mást meghatároznak. Annál is inkább, mert a népesedés hosszú időtartamú, Fernand Braudel szavaival élve „longue durée” folyamat (Braudel, 2006: 1158), amely lassan változik, és amelynél – különösen a 21. századi körülmények között – ritkák a földcsuszamlásszerű trendváltások. Az ENSZ 2019-es nagy népesedési adatsora alapján a demográfiai átmenet a fekete kontinens jelentős részén még javában tart, sőt a Száhelben¹ épphogy csak megkezdődött (UN DESA, 2019a: 7). A becslések szerint a földrész lakossága 2050-ig a duplájára fog növekedni, meghaladva a két és fél milliárd főt. Sőt például a Száhel esetében csaknem meg fog háromszorozódni a jelenlegi hetvenmillióról több mint kétszázmillió főre (UN DESA, 2019b). Egyedül a Maghreb és néhány szigetország esetében látszik már a folyamat vége.

Másodsorban figyelniük kell a mikrofolyamatokra is, amelyek egyelőre a fejlődéssel szemben hatnak. Camilla Toulmin mali kutatása például azt mutatja, hogy mivel az ország vidéki területeinek zömére a modern egészségügyi ellátás még csak az elmúlt évtizedekben érkezett meg (ha megérkezett), ott még nem a termékenységi ráta esésével, hanem növekedésével szembesülünk (Toulmin, 2020: 111). Ez valószínűleg igaz a kontinens más térségeire is. Ráadásul a Covid-19 hatásai – amelyekről később még részletesen szólunk – jelentősen rontották a demográfiai mutatókat: a serdülőkorú lányok iskolapadból való kimaradása, a korai kiházítások, a fogamzásgátló eszközökhöz való korlátozott hozzáférés kontinensszerte növelte a termékenységi rátákat (UNFPA, 2021).

Míndez azt jelenti, hogy Afrikának továbbra is fokozott demográfiai nyomással kell megbirkóznia. Ez leginkább három területen érezteti hatását. Egyrészt a klímaváltozás okozta anomáliák mellett az egyes országoknak egyre csökkenő mezőgazdasági területet művelve kell eltartaniuk a többszörösére növekvő lakosságot. Ahogy a Fage–Tordoff szerzőpáros rámutatott, ez fokozódó túlhasználattal és talajdegradációval jár. Ahogy a kutatók fogalmaznak, „a 20. század, tehát a nagy népességrobbanás és »fejlesztések« előtt maga a föld is jobban ellenállt a szárazságnak, mivel a legelőket nem legeltették túl, kevesebb fát vágtak ki tűzifának, építőanyagának. [...] Az erdők és a fás szavannák

ezért sokkal inkább képesek voltak a regenerálódásra” (Fage–Tordoff, 2004: 429). De Toulmin is hasonló következtetésre jut kötetében, amikor a bambara földművesek és állattartók arról panaszkodnak neki, hogy a bozót (a potenciális termőföld és legelő) elfogyott (Toulmin, 2020: 81), és már nincs lehetőség az extenzív terjeszkedésre. Másrészt a növekvő számú fiatal állampolgár, a szubszaharai térségben a lakosság 42 százaléka

---

Elgondolkodtató és riasztó is egyben, hogy egy friss felmérés szerint a tizen-nyolc és huszonnégy év közötti afrikai fiatalok 52 százaléka szeretné elhagyni hazáját, de például Nigéria esetében ez az arány 75 százalék.

---

tizenöt év alatti (UN DESA, 2019a: 9). Ez azt jelenti, hogy számukra több százmillió új munkahelyre lenne szükség a következő évtizedekben, amely csak kiugróan magas gazdasági növekedés esetén valósulhat meg – márpedig erről az elmúlt években nem beszélhetünk, és az ukrajnai háború hatására romló helyzetben nem is várhatjuk. Végül, de nem utolsósorban a dinamikus népességnövekedés komoly táptalaja lehet a belpolitikai feszültségeknek: a munkanélküli fiatalok tömegeit a 2015-től kezdődő etiópiai zavargásokban éppúgy megtalálhattuk, mint a 2017-es kenyai választásokat kísérő meg-

mozdulásokban, amelyeknek sokkal inkább voltak gazdasági, mint politikai mozgatórugóik. Elgondolkodtató és riasztó is egyben, hogy egy friss felmérés szerint a tizennyolc és huszonnégy év közötti afrikai fiatalok 52 százaléka szeretné elhagyni hazáját, de például Nigéria esetében ez az arány 75 százalék. A koronavírus-járvány és az elmúlt évek aszályainak hatásai mutatják, hogy 2019-hez képest 22 százalékkal nőtt a migrációban gondolkodók száma (Qz, 2022).

KLÍMAVÁLTOZÁS ÉS MEZŐGAZDASÁG

Afrika továbbra is a kistermelők kontinense. A különféle becslések szerint a szubszaharai térségben előállított élelmiszer 80 százaléka kistermelőktől származik, miközben a lakosság 60 százaléka foglalkozik mezőgazdasággal (McKinsey, 2019). A helyi termelőkre támaszkodás egyrészt biztonságot nyújt, mert ők kevésbé kitéttek a globalizációnak és a világpiaci áringadozásnak – tehát a termékük ára stabilabb és kiszámíthatóbb –, másrészt azonban az éghajlati és időjárási mintázatok egyre baljósabb átalakulása miatt sokkal kiszolgáltatottabb helyzetbe kerülnek – így az importtermékek és élelmiszerek vélhetően nagyobb szerephez juthatnak a jövőben. A földrészen még épphogy csak megkezdődött a „zöld forradalom”, a termelés gépesítése, a műtrágyák és növényvédő szerek kiterjedt használata: az elmúlt harminc évben a műtrágyafogyasztás több mint kétszeresére nőtt. A Világbank adatai szerint a régióban a műtrágya-felhasználás 2003 óta folyamatosan nő, a fogyasztás (a szántóterület hektárjára vetített műtrágyamennyiséggel mérve) évente átlagosan mintegy 3 százalékkal emelkedik, de a legtöbb szubszaharai afrikai országban a mezőgazdasági termelők felhasználás átlagos növekedése még mindig viszonylag alacsony (Minton, 2020). Az is problémát okoz, hogy a megváltozott fogyasztás-

tói szokások következtében a régióban jelentős mértékben elterjedtek olyan nem őshonos haszonnövények – például a rizs vagy a kukorica –, amelyek rendkívül vízigényesek, és a szubszaharai klimatikus viszonyok között nehézkes a termesztésük. A rendszerben nincsenek érdemi tartalékok, miközben az is egyre világosabbá válik, hogy a fiatal generációt már nem feltétlenül érdekli apái és nagyapái életmódja: sokan a földművelés és állattartás helyett inkább a városokba vágnak – és el is vándorolnak. Egyes felmérések szerint mára az afrikai farmerek átlagéletkora negyvenegy év (Ifad, 2019), ami hosszú távon megkérdőjelezi, milyen mértékben lesz képes Afrika ellátni saját magát.

Mindez nem csupán társadalmi és kulturális kérdés: szorosan összefügg a klímaváltozás problémájával. Afrika különösen kitett a globális felmelegedésnek és az abból származó anomáliáknak. Ez pedig azért probléma, mert a szubszaharai munkavállalóknak több mint a fele a mezőgazdaságban dolgozik, és a termőterületek 95 százaléka esetében az esővíz mértékétől függ a termények mennyisége. Az éghajlatváltozás az 1960-as évek óta 34 százalékkal csökkentette a mezőgazdasági termelékenység mértékét Afrikában. Még ha a globális felmelegedést 1,5 °C-nál sikerülne is megállítani, Észak- és Dél-Afrika egyes részei akkor is várhatóan 3 °C-kal melegebbek lennének. Míg az iparosodott országok nevezhetők a globális felmelegedés fő okozóinak, Afrikában az emberhez köthető tényezők – konfliktusok, erdőirtás, a természeti erőforrások szabályozatlan kiaknázása – tovább csökkentették a kontinens ellenálló képességét, és növelték az afrikai polgárokra leselkedő veszélyek mértékét (Africa Center for Strategic Studies, 2022). Az ENSZ Éghajlatváltozási Kormányközi Testületének (IPCC) nemrégiben megjelent előrejelzése szerint a 1,5 °C-os globális felmelegedési határérték felett az Afrikában élő fajok fele elveszíti populációjának vagy élőhelyének több mint 30 százalékát (IPCC, 2022: 8). 2 °C-os melegedés esetén a következőket prognosztizálja az IPCC-jelentés:

- Az afrikai fajok 12 százalékát fenyegeti a globális kihálás veszélye – ezzel Afrika Dél-Amerika után a második helyen áll a biológiai sokféleség várható csökkenésének mértéke tekintetében (IPCC, 2022: 65).
- A kontinensen élő édesvízi halfajok 36 százalékát fenyegeti teljes kipusztulás (IPCC, 2022: 8).
- A kelet-afrikai korallzátonyok több mint 90 százaléka pusztul el a kifehéredés miatt (IPCC, 2022: 9).
- A legelők termelékenysége az előrejelzések szerint 2050-re 42 százalékkal csökken Nyugat-Afrikában (IPCC, 2022: 7).
- Harmincöt afrikai városban évente több mint százötven olyan nap lesz, amikor a hőindex meghaladja a 40,6 °C-ot (IPCC, 2022: 107).

A globális éghajlatváltozás az időjárási mintázatokra is hatást gyakorol, valamint a környezeti feltételeket is módosítja a közeljövőben. Ezzel kapcsolatban egy igen égető problémára kell rávilágítani. Az aszály jelensége nem számít újdonságnak a földrészén, ám a száraz, forró periódusok hossza és intenzitása már annál inkább: „2 °C-os globális

melegedési szint felett a meteorológiai aszályok gyakorisága növekedni fog, és időtartamuk megduplázódik: Észak-Afrikában, a Száhel-övezet nyugati részén és Dél-Afrikában két hónapról négy hónapra nő” (IPCC, 2022: 6). Sőt, megnövekedett a három-négy évig tartó aszályok kockázata is. A szárazföldi, tavi és óceáni hóhullámok erőssége, valamint időtartama szintén drasztikus mértékben fog növekedni. Az IPCC-jelentés szerint 1,5 °C-os felmelegedés mellett a 2020-ban Afrikában született gyermekek életük során valószínűleg négy-nyolcszor több hóhullámnak lesznek kitéve, mint az 1960-ban született emberek (IPCC, 2022: 6). A vízhiány szintén komoly gondokat fog okozni kontinensszerte: a szakirodalomban csak „nulladik nap”-nak nevezett időszakok (amikor a települések víztározói kiszáradnak) egyre gyakoribbak lesznek az afrikai városokban. Dél-Afrikában már többször előfordult a nulladik nap veszélye: 2015-ben (Gauteng tartományban) és 2018-ban (Fokvárosban). A vízhiány ekkor tizenötmillió, illetve 4,6 millió embert érintett (Heggie, 2022).

A földrészen tapasztalható drasztikus klimatikus változás a betegségek kialakulásában és terjesztésében is meghatározó szerepet játszik. Az előrejelzések szerint a vektorok által terjesztett betegségek (mint a malária, a sárgaláz és a dengue), a kártevők (mint a sások) és a vízzel terjedő megbetegedések (kolera) száma, regionális kiterjedése növekedni fog, ami több tízmillió embert fog érinteni főként Kelet- és Dél-Afrikában. Ha az urbanizáció és a klímaváltozás kapcsolódási pontjait szeretnénk detektálni, fontos elmondani, hogy a háromszázezer főnél nagyobb lakosságú afrikai városok körülbelül egyharmada olyan területen fekszik, amelyet az éghajlati változások nagymértékben veszélyeztetnek. Ez azt jelenti, hogy az időjárási mintázatok negatív változása megnöveli a katasztrófába torkolló események (áradások, villámárvizek, szárazságok, erdőtüzek, földcsuszamlások) számát az adott térségekben. Már eddig is számos esetben lehetett látni, hogy a csökkenő csapadékmennyiség, a tavak párolgása és a földek degradációja károsította a hagyományos megélhetési forrásokat, és hozzájárult a helyi (családi) gazdaságok összeomlásához. Az erőforrások szűkösségével járó problémákat a bűnözői és erőszakos szélsőséges csoportok felerősítik, mert az erőforrásokhoz való hozzáférést haszonszerzés és a társadalmi polarizáció céljából használják fel. Például a Csád-tó az 1970-es évek eleje óta 90 százalékkal zsugorodott össze. A tó felhasználásának rossz irányítása és az elpárolgás mértékének fokozódása a helyi közösségek közötti feszültségek növekedéséhez vezetett, valamint megkönnyítette a fegyveres csoportok és bűnözők számára, hogy zsarolják, továbbá beszervezzék a kiszolgáltatott civileket. A Világbank előrejelzése szerint az évszázad közepére Észak-Afrikában tizenkilencmillió, a szubszaharai Afrikában pedig nyolcvanhatmillió ember válhat belső migránssá az otthonaikat és megélhetésüket érintő éghajlati sokkok – például pusztító viharok, áradások, hosszan tartó hóhullámok és aszályok – miatt. A prognózisok szerint a tengerszint az évszázad végére egy méterrel emelkedik. Ez a tengerparti területeken élő afrikaiak százmillióit sodorná veszélybe. Afrika alacsonyan fekvő partvidéki területeinek népessége a század közepére várhatóan gyorsabban fog növekedni, mint bármely más régió lakossága. Előreláthatólag Egyiptomot, Mozambikot

és Nigériát érinti majd legsúlyosabban a tengerszint emelkedése, az árvízveszélynek kitett emberek száma Afrikában vélhetően itt lesz a legmagasabb. A Nílus deltájának sűrűn lakott részeit az a veszély fenyegeti, hogy a következő három évtizedben víz alá kerülnek. Ha nem tudnak megoldást találni a problémára, mintegy ötmillió ember kényszerülhet arra, hogy a szárazföld belsejébe, a nagyjából 21,7 millió fős Kairóba költözzön (World Population Review, 2022), amelyet szintén veszélyeztetnek az áradások (Africa Center for Strategic Studies, 2022). A jelenlegi válság vonatkozásában különösen az elmúlt két év aszályait érdemes figyelembe vennünk. Kelet-Afrikában immár a negyedik esős évszak maradt el, ami mérhetetlen pusztítással járt a mezőgazdaságban: van, ahol már az állatállomány 90-95 százaléka elpusztult, miközben esély sincs a veszteségek pótlására (Hiiraan, 2022). Éppen ezért a nemzetközi szervezetek már jóval az ukrajnai krízis előtt, 2021 decemberében figyelmeztetést adtak ki a romló állapotok miatt – igaz, a szükségét szenvedők akkori 3,2 milliós száma 2022 júniusára 7,1 millió főre nőtt (Reliefweb, 2021a). A teljes régióban 2022 nyarára 18,4 millió ember élelmezésbiztonsága került veszélybe (Reliefweb, 2022). A helyzet még rosszabb volt Nyugat-Afrikában, ahol szintén több esős évszak elmaradása miatt 2022 áprilisában már huszónhétmillió ember nem jutott hozzá elegendő élelmiszerhez (NRC, 2022).

A klímaváltozás hatásait súlyosbítják a helyi fegyveres konfliktusok. Mozambiktól Burkina Fasóig számos beszámoló látott napvilágot arról, hogy a földművesek nem tudnak kimenni a földjeikre gondozni és betakarítani a termést, mert félnek a fegyveresek támadásaitól (Voanews, 2022b; Voanews, 2022c). Sőt az látszik, hogy egyes konfliktusokban a felek kifejezetten használják az éheztetést. A 2020 novemberében Etiópia Tigráj szövetségi államában kitört konfliktusban mindkét felet megvádolták azzal, hogy – hasonlóan az 1980-as években már bevált stratégiához – szisztematikusan használják a kiéheztetést mint fegyvert. A kormányerők azért, hogy a lakosság elmenekülésével megfossszák a gerillákat humánutánpótlásuktól, a Tigráji Nép Felszabadítási Frontja (TPLF) fegyveresei pedig azért, mert a szétlőtt konvojokért a tigrinya lakosság ügyis Addisz-Abebát fogja vádolni, és a helyiek még nagyobb számban állnak majd át a felkelők oldalára (Apnews, 2021; A szerző interjúi Addisz-Abebában, 2022. május). Nem véletlen, hogy nem hivatalos adatok szerint ezek, ha nem tízezrek haltak már bele az alultápláltságba (A szerző interjúi Addisz-Abebában, 2022. május).

A KORONAVÍRUS ÉS AFRIKA

A koronavírus-járvány napjainkig mintegy 6,3 millió ember halálát okozta világszerte (Johns Hopkins University & Medicine, 2022). A vakcinákhoz való hozzáférés lehetősége, az egészségügyi rendszerek állapota és minősége, valamint az adott ország pénzügyi helyzete nagymértékben befolyásolta, hogy milyen gyorsan tudtak talpra állni a vírus okozta társadalmi és gazdasági sokk után. Nagyon sok afrikai ország például a diplomáciai kapcsolatok vagy az elegendő anyagi forrás hiánya miatt egyszerűen nem tehetette meg azt, hogy minden állampolgárának szinte azonnal és kellő mennyiségű oltóanyagot

szerezzen be a vakcinák megjelenésekor. Jelenleg a száz főre jutó vakcinaadagok száma 193,6 a magas jövedelmű országokban, és mindössze 22,1 az alacsony jövedelmű államok esetében (UN, 2022).

2020 előtt az afrikai országok a világ leggyorsabban növekvő gazdaságai közé tartoztak. A Covid-19-világjárvány az évtizedek alatt nehezen elért makrogazdasági, társadalmi-gazdasági és kormányzási eredményeket vetette vissza a kontinensen. Közel három évtized óta először fordult elő, hogy Afrika humán fejlettségi indexe csökkent. Afrikaiak tízmilliói veszítették el munkájukat: egyes források szerint mintegy ötvenmillióan süllyedtek mélyszegénységbe (Voanews, 2022e). A legsúlyosabban a nőket és a fiatalokat sújtotta a krízis. A globális kereskedelmi zavarok visszafogták a növekedést, és a világjárvány súlyosbította a pénzügyi és társadalmi egyenlőtlenségeket. A legtöbb afrikai kormány szigorú lezárásokkal reagált a járványra, ami jelentős gazdasági következményekkel járt. Korlátozásokat vezettek be az üzleti tevékenységek, a mobilitás, a határokon belüli és azokon átnyúló mozgások, valamint a tömeges rendezvények terén. A túlterhelt egészségügyi rendszerek nagyfokú anyagi támogatást és precíz irányítást igényeltek. A 2020 márciusában bevezetett – kezdetben rövid távú – lezárások bizonyos mértékig továbbra is érvényben maradtak. Intenzitásuk követi a fertőzési arányok növekedését és csökkenését, ám bizonyos országok esetében a hatások katasztrofálisak voltak (CDKN Global, 2022):

- csökkentek az állami bevételek (adóbeszedés);
- csökkent a bruttó hazai termék (GDP) (egyes gazdaságok esetében akár 7,8 százalékkal is);
- csökkent a hivatalos és informális gazdasági tevékenységek volumene, illetve nőtt a munkanélküliség aránya;
- csökkent a hazautalások mennyisége a szubszaharai államok vonatkozásában (körülbelül 25 százalékkal);
- növekedett a mélyszegénység mértéke (több mint ötvenmillió emberrel többet érint);
- 2020-ban 6 százalékkal csökkent az energiához való hozzáférés;
- növekedett az élelmiszer-ellátás bizonytalansága.

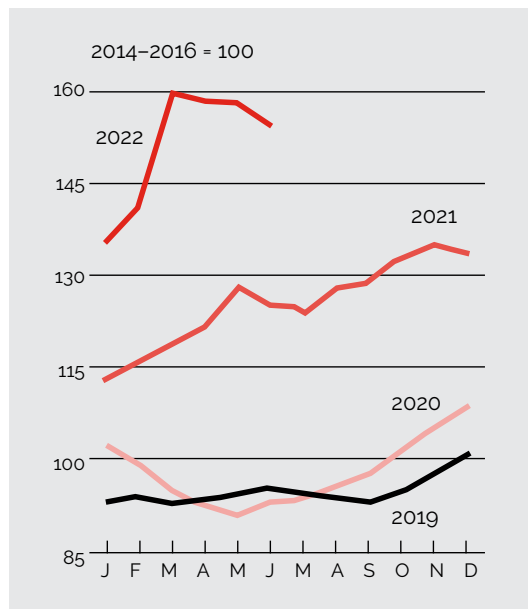
A globális gazdasági megtorpanással szemben 2021 végére Afrika meghaladta a 3,7 százalékos GDP-növekedésre vonatkozó várakozásokat, és 4,5 százalékos bővülést produkált (Sen, 2022). Úgy látszott tehát, hogy a földrész felülkerekedett a Covid-járvány okozta nehézségeken, ám voltak olyan szektorok, amelyek továbbra is küszködtek a lezárások és korlátozások miatt. Az idegenforgalmi és utazási ágazatok sok ország esetében térdre kényszerültek, a légitársaságok és szállodák sorra bocsátották el alkalmazottaikat. Az ötvenöt afrikai állam közül tizenötben az idegenforgalmi ágazat a GDP több mint 10 százalékát teszi ki, és húszban az idegenforgalom részesedése meghaladja a 8 százalékot. A nevezett szektor igen nagy mértékben járul hozzá a GDP-hez a Seychelle-szigetek, a Zöld-foki-szigetek és Mauritius (a GDP 25 százaléka felett) esetében. A turizmus

a következő szubszaharai országokban több mint egymillió embert foglalkoztat: Nigéria, Etiópia, Dél-afrikai Köztársaság, Kenya, Tanzánia. A turisztika a teljes foglalkoztatás több mint 20 százalékát teszi ki a Seychelle-szigeteken, a Zöld-foki-szigeteken, São Tomé és Príncipe-n, valamint Mauritiuson (AU, 2020: 15).

ÉLELMISZER- ÉS ENERGIAÁR-NÖVEKEDÉS

A koronavírus-járvány és az ukrajnai háború közvetlenül hatott az élelmiszerek áraira is. Az ENSZ Élelmezési és Mezőgazdasági Szervezetének (FAO) élelmiszerár-indexe (Food Price Index) az élelmiszerárak kosarának nemzetközi árváltozását méri havonta. A legfrissebb, 2022. július 8-án kiadott közlemény szerint 2020 májusa óta világszinten szinte kivétel nélkül minden hónapban emelkedtek az élelmiszerárak (1. ábra).

1. ábra: A FAO élelmiszerár-indexe (2019–2022. június)

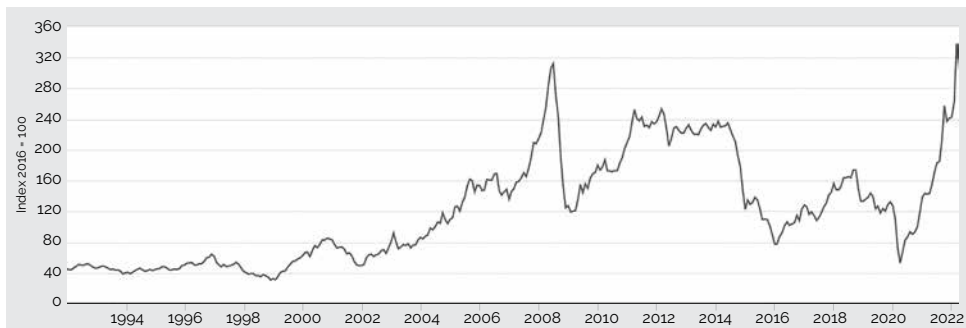
Forrás: FAO, 2022a

Ez vélhetően egyenes következménye a Covid-19 megfékezése érdekében hozott politikai döntéseknek. Az árak igen nehezen mozogtak az eladók és vevők között a határlezárások és a járványügyi előírások miatt, továbbá sok esetben a nemzetközi áru fuvarozás sem tudta tartani a lépést a koronavírus felbukkanásának első hónapjaiban tapasztalt pánikvásárlással (The Guardian, 2020). A fentebbi tényezők miatt nem véletlen,

hogy Afrikában az élelmiszerár-növekedés már jóval 2022. február 24-e előtt megindult. Mogadishuban például az előző évhez képest 2021 decemberére 11-25 százalékkal nőtt a köles és a kukorica ára (Reliefweb, 2021b). Miközben 2021 és 2022 februárja között globálisan 28 százalékkal emelkedett az élelmiszerek ára, ötven kilogramm cukor ára egy év alatt tizenegyezer CFA-ról huszonnháromezre nőtt Elefántcsontparton, miközben Ghána egyes részein a kukorica ára 181 százalékkal, Mali Kidal tartományában a kölesé 108 százalékkal emelkedett (The Africa Report, 2022).

Az élelmiszerek drágulásán kívül az energiaár-növekedésre is fontos kitérni. A koronavírus-járvány és az ukrajnai orosz invázió megzavarta a globális energiapiacot, és az 1970-es évek óta nem tapasztalt mértékű árnövekedést lehet látni a nyersolajpiacon. A Világbank energiaár-indexének adata 26,3 százalékkal nőtt 2022 januárja és áprilisa között, a 2020 januárja és 2021 decembere közötti 50 százalékos emelkedésen felül. Ez az ugrás a szén, a kőolaj és a földgáz árának erőteljes emelkedését tükrözi. Nominálisan kifejezve a nyersolaj ára 2020 áprilisa és 2022 áprilisa között 350 százalékkal emelkedett. Ez az 1970-es évek óta a legnagyobb mértékű növekedés bármely hasonló két éves időszak viszonylatában. A kőolaj-, földgáz- és szénárak együttes emelkedése 2022-ben 0,5 százalékponttal, 2023-ban pedig további 0,3 százalékponttal csökkentheti a globális növekedést (Guénette–Khadan, 2022).

2. ábra: Globális energiaár-index

Forrás: Federal Reserve Bank, 2022

Afrikában egyre inkább érezhető a globális energiakrízis – amely a koronavírus-járvány és az ukrajnai háború közvetlen következménye –, még olyan országokban is, mint a főbb nyersolajexportőrnek számító Nigéria vagy Angola. Mivel a kontinens nagy részén nincs elegendő mennyiségű és megfelelő minőségű olajfinomító-kapacitás, sok állam arra kényszerül, hogy Ázsiából és Európából importáljon benzint és más kőolajtermékeket. Az agrárszektorra továbbá hatással van az élelmiszer-előállítás során használt nitrogénalapú műtrágyák kulcsfontosságú összetevőjének, a földgáznak a drágulása is.

A helyi gazdák azzal szembesülnek, hogy az alapvető élelmiszerek előállításához szükséges gabonák és egyéb haszonnövények termesztése egyre költségesebbé válik. Ez egyrészt megszorításokra ösztönözheti őket, ami Afrika-szerte éhezési hullámokat idézhet elő, másrészt olyan nemzetgazdasági folyamatokat indíthat el az agrárszektorra támaszkodó országok körében, amelyek gazdasági visszaeséshez vezethetnek. Az energiaárak ugrás-szerű emelkedése Afrika-szerte hozzájárul az infláció mértékének növekedéséhez. Ghánában például a teljes fogyasztóiár-infláció februárban 15,7 százalék volt, szemben a januári 13,9 százalékkal. Zimbabweben a benzin ára több mint megháromszorozódott, akárcsak a gáz ára. Az árak meredeken emelkednek az országban, akár egyik napról a másikra: az állam fővárosában, Hararében egy láda tojás 6,7 dollárba került az egyik nap, másnap viszont már 7,81 dollárt kellett fizetni érte (Voanews, 2022d).

AZ UKRAJNAI HÁBORÚ HATÁSAI

A globális piacba való bekapcsoltsága, a nemzetközi kereskedelmi szálak összefonódása és a gazdasági együttműködések miatt Afrikát is sok szempontból érintik az ukrajnai háború hatásai. A továbbgyűrűző gondok közül tanulmányunkban – a terjedelmi korlátok miatt – csak a gabonaválsághoz szorosan kapcsolódó problémákat elemezzük mélyebben. Az Afrikai Fejlesztési Bank szerint Afrika Oroszországgal folytatott négy milliárd dolláros kereskedelmének 90 százalékát, Ukrajnával folytatott négy és fél milliárd dolláros kereskedelmének pedig közel 50 százalékát teszi ki a búzaimport. A bank elnöke, Akinwumi Adesina az Al Jazeera-nak adott interjújában a növekvő élelmiszerválságra figyelmeztetett, amely szerinte „destabilizálhatja a kontinentst” (The Japan Times, 2022). Amiatt, hogy a háború elzárta Afrikát két fő gabonaforrásától, a fekete kontinens újra kiszolgáltatott helyzetbe került. Az Élelmiszer- és Mezőgazdasági Szervezet szerint tizen-négy afrikai ország búzájának fele Oroszországtól és Ukrajnától függ, a lista élén Eritrea (100 százalék), Szomália (több mint 90 százalék) és Egyiptom (közel 75 százalék) áll (FAO, 2022b). Különösen aggasztó, hogy a listán számos olyan állam szerepel Szomáliától kezdve Szudánig, amelyek Földünk legtrópekenyebb, leginstabilabb és legszegényebb országai. Ugyanis nem az az elsődleges kérdés, hogy milyen mértékben sújt egy-egy államot a válság, hanem hogy rendelkezik-e azokkal a képességekkel, tartalékokkal, ellenálló képességgel, hogy kezelni tudja a helyzetet. Jól mutatja ezt Egyiptom esete, amely 60 százalékos importfüggősége ellenére – amelyből 80 százalékot biztosított Oroszország és Ukrajna – az első hetek sokkja után a 2,6 hónapra visszaeső tartalékokat május végéig – egy május 23-i miniszeri közlemény szerint – 4,5 hónapra tornázta fel. Ha a betakarítási szezon sikeres terméshozammal zárul, akkor egészen 2023 januárjáig biztosított lesz az ország búzaellátottsága (Al Arabiya, 2022).

A búzán kívül érdemes más olyan növényekre is egy pillantást vetni, amelyek termesztése terén Oroszország és Ukrajna fontos szerepet tölt be: napraforgó, árpa, búza, kukorica, repce, szójabab. Kiemelendő a napraforgómag, amely esetében a globális piac több mint felét uralja Ukrajna és Oroszország. Ha a magok, takarmánynövények, a

műtrágya és a rovarirtó szerek előállítására akadályba ütközik – például a háborús helyzet miatt csökken a termelésbe bevonható földterületek mértéke, vagy a túlzott szennyezés miatt csökken a talaj termőképessége –, akkor a hozamkiesés súlyos gazdasági következményekkel járhat. Mivel az orosz blokádnak tartott ukrán kikötőkből az exportra szánt gabonával megrakodott hajók továbbra sem futhatnak ki, sok helyen már most elviselhetetlen az infláció mértéke. A helyzetet nehezíti az is, hogy mivel az orosz bankokat leválasztották a SWIFT-rendszerről, még azok az országok sem tudnak fizetni, amelyek megtehetnék. Ennek kapcsán az Afrikai Unió vezetője elmondta, hogy az orosz bankokkal szemben foganatosított nyugati szankciók megnehezítik vagy sok esetben lehetetlenné teszik, hogy az afrikai országok gabonát vásároljanak Oroszországtól. „Országaink nagyon aggódnak a SWIFT fizetési rendszer blokkolása által okozott járulékos következmények miatt” – jelentette ki Macky Sall, Szenegál elnöke, aki jelenleg az Afrikai Unió soros elnökségi posztját is betölti (Financial Times, 2022).

A két ország a globális gabonaigény mintegy 30 százalékát elégíti ki. A Nemzetközi Valutaalap (IMF) szerint a szubszaharai térség ellátottságának mintegy 85 százalékát importból fedezik. A világ negyvenöt legkevésbé fejlett országa a búza legalább egyharmadát Ukrajnából vagy Oroszországból importálja. Ukrajna után ők fogják a legjobban megszenvedni ezt a háborút (Swissaid, 2022). Ha regionális aspektusból vizsgáljuk a gabonaimport kiesését, mindenképp fontos elmondani, hogy a legdrasztikusabb mértékben a kelet-afrikai térséget sújtja a hiány: Kenyában, Etiópiában és Szomáliában akár húszmillió ember is éhezhet év végére. Dél-Szudánban és Eritreában szintén súlyos körülmények uralkodnak, amelyek emberek millióit sodorhatják élelmezési bizonytalanságba vagy az éhínség felé. Etiópiában, Kenyában és Szomáliában több mint 1,7 millió gyermek szorul sürgős kezelésre, miközben családjaik az élelmezésükért küzdenek. Január és június vége között csak Szomáliában legalább 448 gyermek halt meg akut alultápláltság miatt. Dél-Szudánban minden hatodik öt év alatti gyermek alultápláltságban szenved – 2013 óta ez a legmagasabb arány az országban (GlobalGiving, 2022). A nyugat-afrikai Száhel-övezetben, beleértve Burkina Fasót, Malit és Nigert, 2014 óta nem tapasztalt élelmezésbizonytalanság uralkodik: tizennyolcmillió ember élelmezési gondokkal küzd, és több mint hétmillió gyermek alultáplált (IRC, 2022).

ÖSSZEGZÉS

Az ukrajnai háború sok mindent eldönt. Moszkva tisztában van befolyásával, mivel a gabona, az olaj és a gáz stratégiai fontosságú tényezők. Az orosz és ukrán termékek lecserélése időigényes folyamat, és addig is az elhúzódó háború világszerte pusztító hatással lesz az élelmezésbiztonságra – de különösen a szubszaharai Afrikában. A jelenlegi áremelkedések az egész ottani régióban változást okoznak. A polgárok kénytelenek megváltoztatni táplálkozási szokásaikat: vagy átállnak az olcsóbb és helyben termelt alapanyagokra (például a manióka vagy a cirok) termelésére és vásárlására, vagy csök-

kentik a fogyasztásukat. A termelők kénytelenek visszafogni a műtrágyák használatát, vagy felhagyni vele. Az is szinte borítékolható, hogy gazdasági, társadalmi és politikai zavarok várhatók. A lakossági tiltakozások valószínűleg fokozódnak majd. Az ukrajnai háború miatt megugró élelmiszer-, üzemanyag- és műtrágyaárak azzal fenyegetnek, hogy országokat sodornak az éhezés küszöbére, ami „globális destabilizációt, éhínséget és példátlan mértékű népvándorlást eredményez” – nyilatkozta nemrég az ENSZ egyik befolyásos munkatársa (NPR, 2022). David Beasley, az ENSZ Világélelmiszerügyi Programjának vezetője elmondta, hogy a legfrissebb elemzések szerint „rekordszámú, 345 millió akut éhező ember menetel az éhhalál felé” – ez 25 százalékos növekedést jelent a 2022-es év eleji 276 millióhoz képest, mielőtt Oroszország február 24-én megtámadta volna Ukrajnát (NPR, 2022). 2020 elején, a Covid-19-világjárvány előtt ez a szám 135 millió volt. 2021-ben az alultápláltság 278 millió embert érintett Afrikában (NPR, 2022). Aki pedig nem várja meg, hogy az éhezés elérje, vélhetően elvándorol olyan térségbe, ahol jobb körülmények várják, vagy esetleg valamilyen radikális szervezethez csatlakozik, amely szintén kedvezőbb alternatívának mutatkozik, mint az éhenhalás. Pozitív és előremutató fejleményként nyugtázható, hogy az Amerikai Egyesült Államok júliusban bejelentette, hogy az éhezés és az éhezésből fakadó halálesetek megfékezése érdekében közel 1,2 milliárd dolláros humanitárius és fejlesztési támogatást nyújt a kelet-afrikai térség lakóinak. Samantha Power, az Egyesült Államok Nemzetközi Fejlesztési Hivatalának (USAID) vezetője szerint sok család még mindig nem tudott teljesen felépülni a Covid-19-világjárvány, a 2017-es regionális aszály vagy épp a legutóbbi, 2011-es szómáliai éhínség pusztító hatásaiból (USAID, 2022), ezért a segély valóban életet menthet. Pozitívum az is, hogy a július 22-én az ENSZ és Törökország közvetítésével aláírt orosz-ukrán megállapodás értelmében biztonságos folyosókat hoznak létre, amelyeken keresztül – többek között gabonával, szójababbal, napraforgóolajjal, kukoricával megrakott – hajók hagyhatják el Ukrajna kikötőit. Az isztambuli egyezség óta már több hajó útnak is indult – ez remélhetően valamelyest stabilizálja a gabona világpiaci árát, valamint mérsékli az afrikai és a közel-keleti éhezés volumenét (Portfolio, 2022).

A legfrissebb elemzések szerint „rekordszámú, 345 millió akut éhező ember menetel az éhhalál felé” – ez 25 százalékos növekedést jelent a 2022-es év eleji 276 millióhoz képest, mielőtt Oroszország február 24-én megtámadta volna Ukrajnát.

Végjegyzet

1 Jelen esetben az öt frankofón száheli államot, Mauritániát, Malit, Csádót, Nigert és Burkina Fasót értjük rajta.

Ábrajegyzék

1. ábra: A FAO élelmiszerár-indexe (2019–2022. június). Forrás: FAO, 2022a.
2. ábra: Globális energiaár-index. Forrás: Federal Reserve Bank, 2022.

Felhasznált irodalom

- A szerző interjúi Addisz-Abeában, 2022. május.
- AFRICA CENTER FOR STRATEGIC STUDIES (2022): *Cycles of escalating threats facing Africa from global warming*, 2022. 06. 17., Africa Center for Strategic Studies, <https://africacenter.org/spotlight/cycles-of-escalating-threats-facing-africa-from-global-warming-climate-change/> (letöltve: 2022. 07. 12.).
- AFRICANEWS (2022): *First African Union extraordinary humanitarian summit opens in Malabo*, 2022. 05. 27., Africanews, <https://www.africanews.com/2022/05/27/first-african-union-extraordinary-humanitarian-summit-opens-in-malabo/> (letöltve: 2022. 07. 07.).
- AL ARABIYA (2022): الاستهلاك من شهر 4.5 لمدة يكفى القمح احتياطي: المصري التموين وزير [Egyiptomi ellátási miniszter: A búzatartalék 4,5 hónapra elegendő], 2022. 05. 24., Al Arabiya, <https://tinyurl.com/5fzs8h27> (letöltve: 2022. 07. 13.).
- APNEWS (2021): *In Tigray, food is often a weapon of war*, 2021. 06. 11., Apnews, <https://apnews.com/article/only-on-ap-united-nations-africa-business-897bed43c6743c4575298ba5cf7bdd1c> (letöltve: 2022. 07. 07.).
- AU (2020): *Impact of the Coronavirus Covid-19 on the African Economy*, 2020. 04. 06., African Union, <https://au.int/fr/node/38326> (letöltve: 2022. 07. 12.).
- BRAUDEL, FERNAND (2006): A történelem és a társadalomtudományok. A hosszú időtartam, in GYURGYÁK JÁNOS – KISANTAL TAMÁS (szerk.): *Történetelmélet II*, Budapest, Osiris, 1157–1182.
- CDKN GLOBAL (2022): *Economic recovery from Covid-19: prospects for sub-Saharan Africa*, 2022. 02. 01., CDKN Global, <https://cdkn.org/story/economic-recovery-covid-19-prospects-sub-saharan-africa> (letöltve: 2022. 07. 12.).
- FAGE, JOHN D. – TORDOFF, WILLIAM (2004): *Afrika története*, Budapest, Osiris.

- FAO (2022a): *World food situation*, 2022. 07. 08., FAO, <https://www.fao.org/worldfoodsituation/foodpricesindex/en/> (letöltve: 2022. 07. 12.).
- FAO (2022b): *Technical briefing to FAO members on the impact of COVID-19 and the war in Ukraine on the outlook for food security and nutrition*, 2022. 03. 25., FAO, <https://www.fao.org/3/cb9241en/cb9241en.pdf> (letöltve: 2022. 07. 12.).
- FEDERAL RESERVE BANK (2022): *Global price of Energy index*, 2022. 07. 13., FRED, <https://fred.stlouisfed.org/series/PNRGINDEXM#> (letöltve: 2022. 07. 12.).
- FINANCIAL TIMES (2022): *African Union warns of 'collateral impact' as EU's Russia sanctions hit food supplies*, 2022. 05. 31., Financial Times, <https://www.ft.com/content/e558de33-6064-4b10-a784-eb344cb17915> (letöltve: 2022. 07. 12.).
- GLOBALGIVING (2022): *East Africa hunger crisis: Fast facts*, 2022. 06. 15., GlobalGiving, <https://www.globalgiving.org/learn/east-africa-hunger-crisis-fast-facts/> (letöltve: 2022. 07. 12.).
- GUÉNETTE, JUSTIN-DAMIEN – KHADAN, JEETENDRA (2022): *The energy shock could sap global growth for years*, 2022. 06. 22., World Bank Blogs, <https://blogs.worldbank.org/developmenttalk/energy-shock-could-sap-global-growth-years> (letöltve: 2022. 07. 12.).
- HEGGIE, JON (2022): *Day Zero: Where next?*, National Geographic, <https://www.nationalgeographic.com/science/article/partner-content-south-africa-danger-of-running-out-of-water> (letöltve: 2022. 09. 05.).
- HIIRAAN (2022): *UN urges scale-up in resources to avert famine in Somalia*, 2022. 06. 22., Hiiraan, https://hiiraan.com/news4/2022/Jun/186728/un_urges_scale_up_in_resources_to_avert_famine_in_somalia.aspx?utm_source=hiiraan&utm_medium=SomaliNewsUpdateFront (letöltve: 2022. 07. 07.).
- IFAD (2019): *How old is the average farmer in today's developing world?*, 2019. 07. 01., Ifad.org, <https://www.ifad.org/en/web/latest/-/blog/how-old-is-the-average-farmer-in-today-s-developing-world-> (letöltve: 2022. 07. 07.).
- IPCC (2022): *Climate Change 2022: Impacts, Adaptation and Vulnerability – Chapter 9: Africa*, 2022. 02. 28., IPCC, <https://www.ipcc.ch/report/ar6/wg2/> (letöltve: 2022. 09. 05.).
- IRC (2022): *Russian blockade of Ukraine food exports in Black Sea port will have deadly consequences for hunger-stricken countries, warns IRC*, 2022. 06. 14., IRC, <https://www.rescue.org/press-release/russian-blockade-ukraine-food-exports-black-sea-port-will-have-deadly-consequences> (letöltve: 2022. 07. 13.).
- JOHNS HOPKINS UNIVERSITY & MEDICINE (2022): *COVID-19 Dashboard by the Center for Systems Science and Engineering (CSSE) at Johns Hopkins University (JHU)*, Johns Hopkins University & Medicine, <https://coronavirus.jhu.edu/map.html> (letöltve: 2022. 07. 11.).
- McKINSEY (2019): *Winning in Africa's agricultural market*, 2019. 02. 14., McKinsey.com, <https://www.mckinsey.com/industries/agriculture/our-insights/winning-in-africas-agricultural-market> (letöltve: 2022. 07. 07.).

- MINTON, LILIANA (2020): *Fertilizers in sub-Saharan Africa: What is the potential for growth?*, 2020. 12. 15., Argus, <https://www.argusmedia.com/en/blog/2020/december/14/fertilizers-in-subsaharan-africa-what-is-the-potential-for-growth> (letöltve: 2022. 08. 11.).
- NPR (2022): *Record number of people worldwide are moving toward starvation, U.N. warns*, 2022. 07. 07., NPR, <https://www.npr.org/2022/07/07/1110219180/record-number-of-people-worldwide-are-moving-toward-starvation-u-n-warns?t=1657726982555> (letöltve: 2022. 07. 13.).
- NRC (2022): *West Africa faces its worst food crisis in ten years, with over 27 million people already suffering from hunger*, 2022. 04. 05., Nrc.no, <https://www.nrc.no/news/2022/april/west-africa-faces-its-worst-food-crisis-in-ten-years-with-over-27-million-people-already-suffering-from-hunger/> (letöltve: 2022. 07. 07.).
- PORTFOLIO (2022): *Négy, gabonával megrakott hajó hagyta el az ukrán kikötőket*, 2022. 08. 07., Portfolio, <https://www.portfolio.hu/global/20220807/negy-gabonaval-megrakott-hajo-hagyta-el-az-ukran-kikotoket-559975> (letöltve: 2022. 08. 11.).
- Qz (2022): *Over half of Africa's young adults want to emigrate*, 2022. 06. 20., <https://qz.com/africa/2179954/world-refugee-day-why-africas-youth-want-to-emigrate-to-europe-and-us/> (letöltve: 2022. 07. 07.).
- RELIEFWEB (2021a): *Somalia: Drought Situation Report No.2 (As of 21 December 2021)*, 2021. 12. 21., Reliefweb, <https://reliefweb.int/report/somalia/somalia-drought-situation-report-no2-21-december-2021> (letöltve: 2022. 07. 07.).
- RELIEFWEB (2021b): *Somalia: Joint Market and Supply Chain Update, 12th December, 2021 – 19th December, 2021*, 2021. 12. 20., Reliefweb, <https://reliefweb.int/report/somalia/somalia-joint-market-and-supply-chain-update-12th-december-2021-19th-december-2021> (letöltve: 2022. 07. 07.).
- RELIEFWEB (2022): *Horn of Africa Drought: Humanitarian Update*, 2022. 06. 22., Reliefweb, <https://reliefweb.int/report/ethiopia/horn-africa-drought-humanitarian-update-10-june-2022> (letöltve: 2022. 07. 07.).
- SEN, ASHISH KUMAR (2022): *Russia's War in Ukraine Is Taking a Toll on Africa*, 2022. 06. 15., The United States Institute of Peace, <https://www.usip.org/publications/2022/06/russias-war-ukraine-taking-toll-africa> (letöltve: 2022. 07. 11.).
- SWISSAID (2022): *Impending famine in Africa*, 2022. 06. 30., Swissaid, <https://www.swissaid.ch/en/articles/impending-famine-in-africa/> (letöltve: 2022. 07. 13.).
- THE AFRICA REPORT (2022): *Inflation is coming back to Africa, and it's not going away*, 2022. 03. 08., The Africa Report, <https://www.theafricareport.com/181526/inflation-is-coming-back-to-africa-and-its-not-going-away/> (letöltve: 2022. 07. 07.).
- THE GUARDIAN (2020): *Food banks run out of milk and other staples as shoppers panic-buy*, 2020. 03. 10., The Guardian, <https://www.theguardian.com/world/2020/mar/10/food-banks-run-out-of-milk-and-other-staples-as-shoppers-panic-buy-coronavirus> (letöltve: 2022. 07. 11.).

- TOULMIN, CAMILLA (2020): *Land, Investment and Migration*, Oxford, Oxford University Press.
- UN (2022): *Global Impact of war in Ukraine on food, energy and finance systems. Brief No. 1.*, 2022. 04. 13., UN, <https://news.un.org/pages/wp-content/uploads/2022/04/UN-GCRG-Brief-1.pdf> (letöltve: 2022. 07. 11.).
- UN DESA (2019a): *World Population Prospects 2019. Highlights*, Un.org, https://population.un.org/wpp/Publications/Files/WPP2019_Highlights.pdf (letöltve: 2022. 07. 07.).
- UN DESA (2019b): *World Population Prospects 2019. Comprehensive Tables*, Un.org, https://population.un.org/wpp/Publications/Files/WPP2019_Volume-I-Comprehensive-Tables.pdf (letöltve: 2022. 07. 07.).
- UNFPA (2021): *How COVID-19 has increased fertility, adolescent pregnancy and maternal deaths in East and Southern African countries*, 2021. 07. 11., UNFPA.org, <https://esaro.unfpa.org/en/news/how-covid-19-has-increased-fertility-adolescent-pregnancy-and-maternal-deaths-east-and-southern> (letöltve: 2022. 07. 07.).
- USAID (2022): *The United States Provides Nearly \$1.3 Billion in Surge of Humanitarian and Development Assistance to the Horn of Africa*, 2022. 07. 18., USAID, <https://www.usaid.gov/news-information/press-releases/jul-18-2022-united-states-provides-nearly-1-3-billion-assistance-horn-of-africa> (letöltve: 2022. 08. 11.).
- VOANEWS (2022a): *'We don't have food': African leaders meet as crises grow*, 2022. 05. 27., Voanews, <https://www.voanews.com/a/we-don-t-have-food-african-leaders-meet-as-crises-grow-/6592641.html> (letöltve: 2022. 07. 07.).
- VOANEWS (2022b): *Thousands flee as Jihadist attacks resume in Mozambique*, 2022. 06. 14., Voanews, <https://www.voanews.com/a/thousands-flee-as-jihadist-attacks-resume-in-mozambique-/6618041.html> (letöltve: 2022. 07. 07.).
- VOANEWS (2022c): *'We don't have food': African leaders meet as crises grow*, 2022. 05. 27., Voanews, <https://www.voanews.com/a/we-don-t-have-food-african-leaders-meet-as-crises-grow-/6592641.html> (letöltve: 2022. 07. 07.).
- VOANEWS (2022d): *Despite oil and gas reserves, Africa feels pressure of rising energy costs*, 2022. 03. 18., Voanews, <https://www.voanews.com/a/6491074.html> (letöltve: 2022. 07. 13.).
- VOANEWS (2022e): *Report: Global Pandemic Increased Poverty in Africa*, 2022. 05. 16., Voanews, <https://www.voanews.com/a/report-global-pandemic-increased-poverty-in-africa-/6575951.html> (letöltve: 2022. 09. 05.).

The food crisis in Africa in 2022 and its origins

ABSTRACT

The African continent is going through the worst food crisis in decades. Climate change-induced droughts in West and East Africa, the economic impact of the coronavirus epidemic, regional conflicts that have intensified in recent years, and finally the grain shortages, food and energy price hikes that have accompanied the war in Ukraine have all combined to create a "perfect humanitarian storm". As a result, the African Union estimates that 280 million people currently lack access to adequate food and millions are already displaced. Although most of those who have left will remain in their home countries or in neighbouring countries for the time being, the resulting burden will further increase the vulnerability of some already fragile states – regions? – Instability of some fragile states – some of which are already fragile – and a prolonged political, social and economic crisis.

KEYWORDS: Africa, food insecurity, war, COVID-19

MARSAI VIKTOR | Afrika-kutató, a Migrációkutató Intézet igazgatója, a Nemzeti Közzolgálati Egyetem docense, az Afrika a globalizált világban Ludovika Kutatócsoport vezetője. Fő kutatási területe az afrikai migrációs folyamatok vizsgálata, illetve a migráció biztonságpolitikai vonatkozásai.

TÓTH KLAUDIA | A Nemzeti Közzolgálati Egyetem Hadtudományi Doktori Iskolájának doktorandusza, a Migrációkutató Intézet kutatója, illetve a Batthyány Lajos Alapítvány ösztöndíjasa. Fő kutatási területe a Száhel-övezet biztonságpolitikai helyzete, illetve a klímaváltozás hatása a migrációs trendekre Afrika vonatkozásában.

GÖRFÖL TIBOR

A béke elfelejtett prófétája

ABSZTRAKT

2022 júliusában átfogó igényű kötet jelent meg Franziskus M. Stratmann domonkos teológus munkásságának béketeológiai dimenziójáról. A kötet két részből áll. Az első tanulmányokat közöl a szerzőről, a második nehezen hozzáférhető írásából közöl válogatást. Stratmann gondolkodói útja az első világháború támogatásától háborúpárti álláspontjának gyökeres revízióján és a naiv pacifizmus elutasításán át részletesen kidolgozott filozófiai és teológiai békekoncepcióhoz vezetett. Munkásságának aktualitása a nemzetiszocializmussal szemben tanúsított ellenálláshoz, a „zsidókérdést” a béke kérdéseként felfogó álláspontjához, a kereszténység és a béke ügyét szorosan összekapcsoló felfogásmódjához és gondolkodása ökumenikus vetületéhez, főként a mennonita közösséggel folytatott katolikus párbeszédhez kötődik.

KULCSSZAVAK: béketeológia, igazságos háború, katolikus ellenállás, Franziskus M. Stratmann

---

„S okan úgy gondolkodnak és cselekednek, mintha a világ már kész lenne. Térjetekek meg! Nincsen készen. Ti fejezzétek be! Leginkább a vallásos emberek tekintik előszeretettel változhatatlannak a világot és a társadalmat. Hisznek ugyan abban, hogy saját belső életük és mások belső élete megújítható, s ennek alapján abban is, hogy belső életük szelíden kisugározhat a külsőre, de arra képtelenek, hogy kézbe vegyék, átformálják és megformálják magukat a dolgokat.” Ezek a sokat eláruló szavak kerültek mottó gyanánt annak a kötetnek az élére, amely arra vállalkozik, hogy bemutassa egy Európában mára nagyrészt elfelejtett domonkos gondolkodó, Franziskus M. Stratmann béketeológiai elgondolásait és egész életművét. Akik a béke és a társadalmi élet szempontjából nem sok érdemleges felvetésre számítanak egy szerzetesi életműtől, azokat igencsak meglepheti a kötetben felvázolt életút és szellemiség: az 1883-ban született és 1971-ben elhunyt Stratmann hosszú évtizedeket felölelő munkásságát határozott társadalmi állásfoglalások, bátor fellépések, a kritikai önvizsgálatra való készség megnyilvánulásai, menekülések és bujkálások kísérték, s a béke és a háború kérdéseit érintő meggyőződései fájdalmas aktualitást nyertek az Oroszország által Ukrajna ellen indított abszurd háború következtében. Aki pedig figyelemmel kíséri a Pax Christi kato-

likus békeszervezet napjainkban folytatott vitáit és a fegyverkezés mértékének növelését célzó nemzetközi erőfeszítésekre adott válaszait, ma is hamar szembesülhet Franziskus Stratmann örökségének rejtett érvényesülésével: a szerzetes szerepet játszott a szervezet

---

Stratmann béke és a háború kérdéseit érintő meggyőződései fájdalmas aktualitást nyertek az Oroszország által Ukrajna ellen indított abszurd háború következtében.

---

németországi ágának megalapításában, s szellemisége jól kivehetően megnyilvánult például Martin Pilgram (a Pax Christie vezetőségi tagja) nyári állásfoglalásaiban.

Maga a *Frieden als katholische Aufgabe* [A béke: katolikus feladat] címet viselő kötet két egységből áll. A terjedelmesebb első rész öt olyan tanulmányt tartalmaz, amely áttekinti a szerző munkásságát, és megvilágítja az életmű egy-egy vetületét. A tanulmányok

tartalmi fókuszja nem hagy kétséget Stratmann aktualitásáról. Carsten Barwasser domonkos szerzetes a politikai teológia kontextusában helyezi el gondolkodását, egyebek között Carl Schmitt azonos című könyvéről szóló bírálatát ecsetelve. Schmitt természetesen soha nem került ki a filozófiai és politikatudományi érdeklődés köréből, de mivel az első *Politikai teológia* kerekén száz évvel ezelőtt jelent meg, az évfordulót újfajta értékelési törekvések kísérik, és kívánatos lenne, hogy a mű megjelenésének idején született katolikus reakciók is figyelmet kapjanak. A leghosszabb tanulmány szerzője, a szintén domonkos Elias H. Füllenbach Stratmann és a „zsidókérdés” kapcsolatát taglalja. A terjedelem indokolt, hiszen Stratmann már 1932-től élesen bírálta a nemzetiszocializmust, és azok közé tartozott, akik 1936-ban aláírták a Josef Wirth egykori német kancellár kezdeményezésére megszületett, *Krisztus egyháza és a zsidókérdés* című emlékiratot, amely elítélte a zsidóüldözést és a zsidók ellen hozott rendelkezéseket. Nem kizárt, hogy a mások mellett Jacques Maritain, Dietrich von Hildenbrand, Edgar de Bruyne és Charles Journet által is aláírt dokumentum angol fordítása Stratmann közvetítése révén készült el.

A kötet második egysége magától a bemutatott szerzőtől közöl tíz olyan rövidebb-hosszabb írást, amely ma már nehezen lelhető fel és férhető hozzá. Alighanem néhány cím felsorolása is elegendő annak igazolására, hogy nem egyszerűen avított és idejétmúlt romantikus békekezdeményezések fűződnek a német domonkos nevéhez, hanem valóban a mai kontextushoz is szólnak állásfoglalásai: *A pacifizmus – ábruhás vallás?*; *A politikum fogalma Carl Schmittnél*; *Háború Oroszország ellen?*; *A nemzetiszocializmus és mi*; *A zsidókérdés mint békekérdés*; *Tézisek az igazságos és az igazságtalan háborúról*.

A közel háromszáz oldalas könyv legalább két szempontból tarthat számat általános érdeklődésre: egyrészt természetesen a béke kérdését érintő filozófiai, jogelméleti és teológiai reflexiók összefüggésében, másrészt viszont a katolikus és egyházi cselekvés stratmanni modellje miatt is, amelynek a maga egyéni jellegén túlmutató tanulságai lehetnek mindenki számára, akit nem csupán a belső élet „szelíd kisugárzása” foglalkoztat. Kezdjük az utóbbival!

A könyv lapjain kibontakozó életút elején egy kivételes tehetségű igehirdető jelenik meg, aki 1914-ben egyetemi lelkész lett Berlinben, prédikációinak híre alapján ugyan-

is a legismertebb német domonkos igehirdető, Bonaventura Krotz kifejezetten őt kérte utódjául e tisztségben. *Veritas* címmel kiadott első könyvét az első világháború kitörése után eleve egyetemistáknak írta, még annak a meggyőződésnek a jegyében, hogy Németország az igazság pártján vesz részt a háborúban, eleget tesz az igazságos háború klaszszikus tanában megfogalmazott kritériumoknak, s joggal vár teljes áldozatkészséget a német ifjaktól. A diákok frontról küldött leveleinek és háborús beszámolóinak hatására azonban fokozatosan megváltozott a véleménye (volt olyan egyetemista, aki dühödt széljegyzetekkel teleírva küldte vissza neki a *Veritas* példányát a lövészárokból), s végül 1918 októberében nyilvánosan visszavonta nézeteit, mire a német nemzetet bünbánatra felszólító pap ellen tiltakozásokat is szerveztek a megütközött berlini professzorok és diákok. 1923-ban lemondott tisztségéről, hogy minden idejét a béke ügyének tudja szentelni. Nagyrészt Friedrich Wilhelm Förster, a nemzetközi tekintélyű berlini professzor hatására mindenféle „szentimentális békepártisággal” szakított, s 1924-ben *Weltkirche und Weltfrieden* [Világegyház és világbéke] címmel kiadott könyvében a nagy keresztény hagyomány fényében igyekezett megvizsgálni, fenntartható-e még az igazságos háború eszméje, s hogyan vehet részt az egyház a békét célzó politikai törekvésekben.

A nemzetiszocializmus felemelkedésének idején közzétett írásaiiban a gyűlölet, a szélsőséges nacionalizmus és a rasszizmus ellen foglalt állást. 1933. július 4-én a Gestapóhoz címzett levelében tiltakozott a békeszervezetek feloszlatása ellen, mire másnap hazaárulás vádjával letartóztatták. Szerencsés szabadulása után nyilvános beszédeinek tartalma miatt ismét vádat emeltek ellene, és ekkor előbb Rómába, majd Hollandiába menekült (ahol Edith Steinrel is találkozott), végül pedig egy belga kolostorban húzta meg magát a háború végéig. 1950-ben újabb könyve jelent meg *Krieg und Christentum heute* [A háború és a kereszténység napjainkban] címmel, amely a modern háborúval, a biztonságpolitikával, az atomháborúval és a hadi szolgálat megtagadásával összefüggő problémákat elemez. 1958-ben fejezte be legterjedelmesebb vállalkozását, a szentek és az állam kapcsolatának szentelt ötkötetes munkáját, amelyben Jézustól kezdve a politikai hatalomhoz fűződő keresztény viszony modelljeit elemzi.

A fő kérdés azonban természetesen az, hogy e mennyiségileg is számottevő életmű és e tanulságaiban nem idejétmúlt életút elvi szempontból milyen téren lehet érdekes a mai körülmények között. *Frieden als katholische Aufgabe* című kötetből többszörösen is kitűnik Franziskus Stratmann gondolkodásának relevanciája. A legváratlanabb felvétellel a béketeológia legismertebb kortárs képviselői közé tartozó Thomas Nauerth szolgál a könyvben: a domonkos teológus ökumenikus jelentőségét domborítja ki ugyanis, rámutatva, hogy az egyházzal alkotott felfogásából olyan következmények adódnak a béke teológiájára nézve, amelyek lehetővé teszik a radikálisan békepárti keresztény csoportokkal, például a mennonitákkal folytatott párbeszédet. A vatikáni Egységtanács és a Mennonita Világkonferencia 2004-ben *Called Together to be Peacemakers* [Közös hivatásunk a béketeremtés] címmel kiadott, történelmi jelentőségű közös nyilatkozatában Nauerth szerint olyan megfontolások szerepelnek, amelyek világos párhuzamot

mutatnak Stratmann 1924-es békekönyvével: a csoportegoizmus helyett a keresztény világszervezet etikájának érvényesítését sürgető figyelmeztetéseivel éppúgy, mint azzal a meggyőződéssel, mely szerint a Krisztus titokzatos testeként felfogott egyházzal összeegyeztethetetlen a barát–ellenség séma, vagyis összeegyeztethetetlen a háború.

A stratmanni életmű második releváns vetülete az igazságos háború problematikájához kapcsolódik. A teológus már az 1920-as évek elején kijelentette, hogy a modern hadiipar feltételei mellett képtelenség igazságos háborúról beszélni, s részben Mahátma Gandhi írásainak recepciója révén az erőszakmentesség mellett foglalt állást. Igazságos háborúnak lényegében egyetlen kezdeményezést tekintett: azt az esetet, amikor egy világszervezet a nemzetközi közösség nevében fegyveres erővel lép fel valamely agresszor ellen. Az atomfegyverek használatát élesen elutasította, az igazságos háborúról megfogalmazott téziseiben pedig természetjogi alapon mérlegeli a jogosnak tekinthető védekezés lehetőségeit. Oroszországgal kapcsolatban, a „bolsevizmus” előretörése kapcsán nem késlekedik leszögezni, hogy „égbekiáltó, ami Oroszországban történik, és jaj annak a társadalomnak, amely közömbös marad iránta”, mégsem tartja egyértelműnek, hogy igazságos lenne egy esetleges orosz támadás ellen megszervezett védekezés, hanem e téren is a nemzetközi közösség nevében fellépő szervezet nyomásgyakorlási lépéseit tekinteni elsődlegesen hatékonynak.

A harmadik terület, amely méltán tarthat számot érdeklődésre Franziskus Stratmann munkásságán belül, a nacionalizmussal és az idegengyűlölettel szemben megfogalmazott bírálatokban jelölhető meg. Biztosak lehetünk benne, ha Stratmann ma például a „fajok” keveredésének kifogásolásával szembesülne, az elsők között tiltakozna nyilvánosan.

Nem véletlen, hogy pályafutását feszültségek és viták kísérték. Rendjén belül is elszigetelődött, nem volt ritka, hogy rendtársai csak legyintettek a „balos” gondolkodóként elkönyvelt Stratmann állásfoglalásainak hallatán, a Fuldában a politikai helyzet elemzése céljából tartott 1933-as püspökkari ülés tárgyalásainak támogatására Michael Faulhaber münchen–freisingi bíboros-érsekhez intézett emlékirata pedig semmilyen hatást nem váltott ki. Könyvei és rövidebb írásai lényegében ismertebbek voltak angol, mint német nyelvterületen, és akadtak, akik csak a Dorothy Day lapjában, a *Catholic Worker*ben közölt fordítások révén hallottak róla. Szerencsés lenne, ha nemcsak a német nyelvterületre térne vissza a fáradhatatlanul tevékeny domonkos, de másutt is felfigyelésének aktualitására: egy olyan hagyományhoz kapcsolódik ugyanis, amelynek ma már szentté avatott képviselői is vannak, például a szakszervezetekkel behatóan foglalkozó chilei Alberto Hurtado vagy az Isten szolgájának nevezhető Dorothy Day. És hogy a baloldali katolikus hagyomány nem minősíthető egységesen naivan pacifistának, azt Franziskus Stratmann tanúsítja a legékebben.

Laurentius Höhn – Thomas Nauwerth – Egon Spiegel (szerk.): Frieden als katholische Aufgabe. Leben und Werk von Franziskus M. Stratmann OP, Herder, Freiburg im Breisgau, 2022

A Forgotten Prophet of Peace

ABSTRACT

July 2022 saw the publication of a volume with an in-depth analysis of the thought of the Dominican theologian Franziskus M. Stratmann, especially its dimension related to the theology of peace. The book has two parts. The first consists of scholarly essays dedicated to the author, the second makes some of his less available texts newly approachable. Stratmann's thought started with a nationalist support for WW1, and then continued with a radical reevaluation of his stance and with a denial of a naive pacifism, and has its mature fruit in a detailed concept of a philosophy and theology of peace. The actual relevance of his work can be traced in his resistance against Nazism, his concept of the „Jewish question” as a question of peace, his idea of Christianity having an organic relation to the question of peace, and the ecumenical significance of his thought, especially for the Catholic-Mennonite dialogue.

KEYWORDS: theology of peace, just war, Catholic resistance, Franziskus M. Stratmann

GÖRFÖLTIBOR | Teológus, vallásfilozófus, a Vigilia folyóirat főszerkesztője, a Pécsi Tudományegyetem Bölcsész- és Társadalomtudományi Karának egyetemi docense.

PAP ANNA GYÖNGYI

„Márpedig igazságtalan az, ami az eszes lényekből álló társadalom természetével ellentétes”

ABSZTRAKT

Hugo Grotius a filozófia, a teológia, a politikatudomány és a jogtudomány kiemelkedő alakja. Életművének talán legjelentősebb alkotása a háború és a béke jogáról szóló monográfiája. Annak ellenére, hogy majd négyszáz éves műről beszélünk, számos témafelvetése és okfejtése mind a mai napig aktuális. A háború erkölcsi igazolásának igénye egyidős a fegyveres konfliktusok megjelenésével, és napjainkban is a közbeszéd tárgya a jelenleg is zajló konfliktusok vonatkozásában. Az igazságos háború mint elméleti konstrukció két részből áll, nevezetesen hogy melyek az igazságos háború megindításának okai és lefolytatásának feltételei. Az alábbiakban Hugo Grotius ezzel kapcsolatos teóriáját mutatom be.

KULCSSZAVAK: természetjog, az igazságos háború, *ius ad bellum*, *ius in bello*

A modern természetjog és nemzetközi jog atyjának is tartott holland jogtudós, Hugo Grotius (1583–1645) legnagyobb hatású munkája az 1625-ben megjelent *A háború és a béke jogáról* (*De iure belli ac pacis libri tres*) című műve. Az alkotás egységes szerkezetű, könnyen áttekinthető: bevezetésből, valamint három könyvből áll, utóbbiakat fejezetek alkotják. A szerző fejezet végi jegyzetei még átláthatóbbá és jól használhatóvá teszik a könyvet.

A monumentális monográfia utolsó hazai kiadása a Pallas Stúdió gondozásában jelent meg 1999-ben, két kötetben. Az első kötet a bevezetés és az első könyv mellett a második könyv I–XVIII. fejezetét tartalmazza. A második könyv XIX–XXVI. fejezete, valamint a harmadik könyv a második kötetben kaptak helyet. Grotius saját bevallása szerint azért vállalkozott e hatalmas lélegzetvételi munkára, mert tárgyának egészével korábban senki sem foglalkozott. Többek között arra kereste a választ, hogy létezik-e

olyan jog, amely az államokhoz kötött pozitív jogon túl helyezkedik el, és magukat az államokat is kötelezi egymás közti, akár háborús viszonyaikban (Frivaldszky, 2001).

Annak ellenére, hogy a szerző minden felvetését történelmi és bibliai példákkal is törekedett alátámasztani, az egyes kérdésköröket teológiai oldalról most nem érintem, a művet kizárólag a jog- és politikatudomány szempontjából vizsgálom.

AZ IGAZSÁGOS HÁBORÚ

Az első könyvben a jog eredetéről szóló bevezetés után azt az általános kérdést vizsgálja a szerző, hogy van-e egyáltalán igazságos háború. Majd az igazságos háborúnak három alapvető feltételét határozza meg: a szuverén hatalom által való megindítás, valamilyen igazságos ok és a helyes szándék.

A téma tárgyalását a természetjognak (*ius naturale*) a pozitív tételes jogtól (*ius voluntarium*) való elhatárolásával kezdi. Véleménye szerint a természetjog lényege, hogy az az ész parancsa, amely megmutatja, hogy valamely cselekvésben erkölcsi helytelenség vagy erkölcsi szükségesség rejlik-e, és ennek következtében Isten, vagyis a természet teremtője az ilyen cselekvést tiltja-e vagy előírja. Ezzel szemben a *ius voluntarium* esetén akarattól függő és nem eleve meghatározott jogról van szó. Meglátása szerint a tételes jog három csoportra osztható: belső állami jogra; szűkebb körben érvényesülő jogra, amely magában foglalja az atyának a gyermekéhez és az úrnak a szolgájához intézett parancsát; valamint a belső állami jognál tágabb körben ható jogra. Ez utóbbi a nemzetközi jog, amely valamennyi vagy sok nemzet akaratából nyerte el erejét. Vagyis a nemzetközi jog és a belső jog egységét valló monista koncepciónak megfelelően Grotius a nemzetközi jogot a természetjog egyik kifejeződésének tekintette, szemben a dualista teóriával, amely a nemzetállamiság szellemében az állami szuverenitást hangsúlyozza (Molnár, 2015).

A jog forrásainak taglalását követően tér rá Grotius arra a kérdésre, hogy van-e igazságos háború, illetve szabad-e egyáltalán háborúzni. Úgy véli, hogy az emberi természetet két lényeges tulajdonság alkotja: az önfenntartás vágya és a társadalom iránti igény. Véleménye szerint a természeti alapösztönök között nincs olyan, amely ellentétes volna a háborúval, sőt inkább valamennyi kedvez neki. Marcus Tullius Cicero gondolatait idézve természeti alapösztönnek nevezi mindazt, ami arra készíti az állatot, hogy mihelyt megszületett, gondoskodjon magáról, törekedjen önmaga fenntartására, valamint helyzetének és az e helyzet fenntartásához szükséges dolgok biztosítására, illetve tartózkodjon azoktól a dolgoktól, amelyek a pusztulását okozhatják. Ezzel összefüggésben a szerző rámutat, hogy a háború célja az élet megóvása, illetve az élet szempontjából hasznos dolgok megtartása vagy megszerzése, amely célok elérésére még ha erőszakot is kell alkalmazni, az nincs ellentétben a természeti alapösztönökkel.

Az ész és a társas együttélés természetére vonatkozóan azt állapítja meg, hogy az nem tilt minden erőszakot, csak azt, amely a társas együttéléssel ellentétes, vagyis amely más jogainak elvételére irányul. A természettel nem ellenkezik és ezért megengedett, hogy mindenki inkább magának akarja megszerezni azt, ami az élethez hasznos. Azonban

mivel egyszerre vagyunk társas és önfenntartó lények, tartózkodnunk kell attól, ami másoké, és észszerű módon kell törekednünk arra, ami valóban az érdekeinket szolgálja.

A soron következő fejezetekben a nemzetközi háború és a magánháború megkülönböztetése végett Grotius kifejti a szuverenitás fogalmát: mely népek és királyok rendelkeznek teljes szuverenitással, ki rendelkezik részleges szuverenitással, illetőleg ki birtokolja a szuverenitást elidegenítési joggal, és ki másként. Felfogásában a szuverenitás nem

---

Mivel egyszerre vagyunk társas és önfenntartó lények, tartózkodnunk kell attól, ami másoké, és észszerű módon kell törekednünk arra, ami valóban az érdekeinket szolgálja.

---

korlátlan, hiszen az uralkodót az isteni törvények és a természetjog egyaránt kötelezik. Emellett az Istennek, illetve a földi uralkodónak tett ígéreteket is a szuverenitás korlátjaként fogja fel, így fenntartva szuverenitását abban az esetben is, amikor az állam nemzetközi szövetségek része, vagy nemzetközi szerződés formájában vállal kötelezettséget.

A szerző hozzáfűzi, hogy közháború, vagyis a joghatósággal rendelkező személy által indított háború csak a legfőbb hatalom birtokosának határozata alapján folytatható. Definíciója szerint legfőbb

az a hatalom, amelynek cselekedetei nincsenek úgy alárendelve más jogának, hogy más emberi akarat döntése hatálytalaníthassa őket. Fontosnak tartom megjegyezni, hogy ma már nem értendő bele a szuverenitásba a háborúindítás joga. Az első korlátozás az 1907-ben elfogadott Drago–Porter-egyezményben született meg, amelyben a részes felek vállalták, hogy tartozásbehajtás során nem alkalmaznak egymással szemben fegyveres erőszakot. 1928-ban a Briand–Kellogg-paktummal pedig sor került a háborúindításról való teljes körű lemondásra.

IUS AD BELLUM, AVAGY A HÁBORÚINDÍTÁS JOGA

A második könyv tárgya mindazoknak az okoknak a kifejtése, amelyekből háború származhat. Grotius szerint a háborúindítás lényege mindig valamilyen igazságtalanság, jogsértés megbüntetése. A háború három jogos okát különbözteti meg: a védekezést, a tulajdon visszaszerzését és a büntetést. A védekezéshez való jogot a természetjogból vezeti le, hiszen a természet mindenkire rábízta önmaga védelmét. Ennek megfelelően ha valakinek a személye ellen erőszak alkalmazásával életveszélyes támadást intéznek, és az másként nem hárítható el, akkor a háború abban az esetben is megengedett, ha az a támadó megölésével jár. Grotius hangsúlyozza azonban, hogy az élet védelme érdekében a háború csak közvetlen és kétségtelen, az adott pillanatban valóban fenyegető veszély esetén megengedett. Elfogadhatatlannak tartja azt az álláspontot, mely szerint a nemzetközi jog értelmében jogosan lehet háborút indítani az olyan növekvő hatalmak gyengítésére, amelyek túlzott gyarapodásuk esetén ártalmassá válhatnak.

A háború jogos okai között szerepelnek a személyeket megillető dolgok ellen irányuló jogsértések. Ezzel kapcsolatban a szerző részletesen ismerteti, melyek a szabad és

melyek az elsajátítható javak, milyen jog illeti meg a személyeket más személyek felett, milyen kötelezettség keletkezik a tulajdonból, mi a trónöröklés szabálya, milyen jogok jönnek létre egyezmény vagy szerződés útján, mi a szövetségi szerződések hatálya, milyen erő fűződik a magáneskükhöz, illetve a nyilvánoshoz, és hogyan kell az esküt értelmezni. Emellett kitér a károkozásból származó kártérítési kötelezettségre, hogy mit jelent a követek sérthetlensége, és milyen jogszabályok irányadók a halottak eltemetésére nézve.

A háború harmadik és egyben utolsó jogos oka a büntetés, amely általános megfogalmazásban „olyan rossznak az elviselése, amelyet azért mértek ránk, mert rosszat cselekedtünk” (Grotius, 1999: 19, II. kötet). Azonban Grotius szerint nyilvánvaló, hogy nem lehet akármilyen bűncselekmény miatt háborút indítani.

A szerző a háború jogos okai után a háború igazságtalan okaira is kitér. Különbséget tesz az igazoló ok, azaz ürügy és a valódi indítók között. Álláspontja szerint a háborúskodó felek legtöbbször van valami indítóoka a háborúra, amellyel vagy együtt jár valamely jogszerű ok, vagy nem. A bizonytalantól való félelmet egyértelműen az igazságtalan okok közé sorolja: „legkevésbé sem lehet támogatni azoknak az álláspontját, akik szerint igazságos háborús ok az, ha a szomszéd – noha őt ebben erre vonatkozó egyezmény nem akadályozza – a saját területén várat vagy egyéb erősítést emel, amely majd valamikor ártalmas is lehet. Ugyanis az ilyenfajta félelem megszüntetésére építsen ő is a saját területén ellenerődítményeket, és ha még valami hasonló védelmi eszköz akad, folyamodjék azokhoz, de nem háborús erőszakhoz” (Grotius, 1999: 116, II. kötet). Szintén igazságtalan ok alapján indul meg az a háború, amelynek az a célja, hogy másokat akaratauk ellenére kormányozzanak, azzal az ürüggyel, hogy ez az ő javukat szolgálja. Ezt Grotius azzal indokolja, hogy azoknak, akik képesek használni az eszköket, szabad választási lehetőséget kell biztosítani annak eldöntésére, hogy mi hasznos és mi nem hasznos számukra. Ugyancsak az igazságtalan háborús okok közé sorolja a szerző az egyetemes birodalom alapításának ürügyét.

Grotius szintén a második könyvben szól arról, hogy milyen okokból lehet mások érdekében háborút indítani. Eszerint igazságosan indítható háború a szövetségeseik, barátok (vagy más) érdekében. Seneca gondolatát idézve úgy véli, hogy az emberek egymás közötti kapcsolata már önmagában véve is elegendő ahhoz, hogy valakinek a segítségére legyünk, hiszen „az emberek kölcsönös segítségre teremtődtek”, és „a bölcs ember, ahányszor csak megteheti, közbelép a balsors ellen” (Grotius, 1999: 155, II. kötet).

Az igazságos háború elmélete a Grotiust követő évszázadokban is foglalkoztatta a gondolkodókat. Például Immanuel Kant (1724–1804) úgy fogalmaz, hogy az igazságos háború indítását és viselését a háború célja, a jogvédelmen keresztül az örök békére való törekvés szándéka határozza meg (Kant, 1985). Ezzel szemben Carl von Clausewitz porosz katonai teoretikus (1780–1831) szerint a háború a politika folytatása más eszközökkel, a politika pedig nem más, mint az állami érdek intézője. Az ebben az értelemben vett háború tehát pusztán a politikai és az államérdek kielégítését célozza (Clausewitz, 1917). Míután a 20. század közepére a nemzetközi jog elvesztette természetjogi alapjait,

és az állami szuverenitás került előtérbe, a háborúk megítélésében az államérdek jelentőségét hangsúlyozó politikai realizmusé lett a főszerep, s az semmivel sem korlátozza a háború indítását, az egyetlen szempont, hogy az mennyire segíti elő az államérdeket (Boda, 2019).

Az igazságos háború hagyományos elmélete két elfogadható indokot ismer a háborúra: a honvédelmet, beleértve a szövetséges államok megsegítését, illetve a humanitárius beavatkozást. Paul Ramsey keresztény etikus (1913–1988) a felebaráti szeretet fogalmából vezeti le az igazságos háború fogalmát, olyan jótettként magyarázva, melyet másokért kell megtenni (Ramsey, 1983). A háborúindítás igazságos okának e fentebbi felfogása összecseng a humanitárius intervenció jogával. Michael Walzer amerikai politikai gondolkodó (1935) véleménye szerint az agresszió, vagyis a területi integritáshoz és a politikai szuverenitáshoz való állami jogok megsértése igazolja a háborút. Ezzel összefüggésben megjegyzi, hogy bármely állam alkalmaz erőszakot egy másik állam ellen, az agresszióknak és bűncselekménynek minősül, és az agresszor állam legyőzését követően büntetendő (Walzer, 1977).

Mint látható, a tudósok Grotius után is különbséget tesznek igazságos és igazságtalan háború között, azonban magát a háborút sokáig az állam természetes jogának tekintették. Ez a szemlélet a második világháborút követően változott meg, miután az ENSZ Alapokmánya megtiltotta a fegyveres erő alkalmazását a nemzetközi kapcsolatokban. Az Alapokmány csupán két esetben tartja indokoltnak fegyveres erő bevetését: önvédelem vagy az ENSZ Biztonsági Tanácsa által elrendelt fegyveres kényszerintézkedés esetén.

IUS IN BELLO, A HADVISELÉS JOGA

A hadviselés meghatározott alakszerűségeit a nemzetközi jog vezette be. Még ha feltételezzük is, hogy egy háborút jogosan indítottak, akkor is helyesen kell megvívni, hogy igazságos legyen. Ennek megfelelően művének harmadik könyvében elsősorban azzal foglalkozik Grotius, hogy mi megengedett a háborúban. A legfontosabbnak említi, hogy ami a háborúban a cél eléréséhez szükséges, az megengedett, hiszen a cél megvalósítására szolgáló eszközök erkölcsi értékelését maga a megvalósítandó cél határozza meg. Nem szabad azonban elfelejteni, hogy ezt az állítást a 17. században fogalmazta meg a szerző. A haditechnika robbanásszerű fejlődése a 20. században arra sarkallta a nemzetközi jog alanyait, hogy nemzetközi egyezményekben korlátozzák vagy tiltsák egyes fegyverek és harcmódok alkalmazását, így mára a cél szentesíti az eszközt elv érvényét veszítette.

E helyütt foglalkozik Grotius a kérdéssel is, hogy mit szabad azok ellen tenni, akik az ellenségnek anyagi segítséget nyújtanak, és hogy szabad-e megtevesztetni az ellenséget. Megkülönbözteti a nemcselekvésben és a pozitív cselekvésben megnyilvánuló megtevesztést. A hadicsel mint a hadviselés egyik eszköze napjainkban is ismert és megengedett. Azonban továbbra is vannak tiltott cselekmények. Ilyen például a fehér

zászlóval és a vöröskereszttel való visszaélés vagy az ellenség egyenruhájának felvétele, ezeket az 1899-es és 1907-es hágai egyezmények tiltják.

A szerző kitér arra is, hogy vannak, akik a háború igazságos voltát nem a háború keletkezési okai vagy a hadítettek, hanem bizonyos különleges jogi ismérveknek való megfelelés alapján határozzák meg. Ennek értelmében a háború szabályszerűségéhez szükséges, hogy mindkét részről a főhatalom birtokosai viseljék, és közhatározaton alapuljon úgy, hogy azt az egyik fél a másik tudomására hozza. A hadifoglyok és a hadizsákmány tárgyalását követően a mű szól a béke különféle fajtáiról és a háborúval kapcsolatos valamennyi egyezményről.

Könyve utolsó fejezetében Grotius a béke megőrzésével és az adott szó megtartásával kapcsolatos gondolatairól ír. Felhívja a figyelmet, hogy a tisztesség és a béke szellemét a háború alatt és után is ápolni kell, hiszen – Szent Ágoston mondását idézve – „nem azért törekszünk békére, hogy újabb háborút indítsunk, hanem azért folytatunk háborút, hogy a békét biztosítsuk” (Grotius, 1999: 477, II. kötet).

Összességében elmondható, hogy a monográfia gazdag gondolatisága teljeskörűen tárja fel a háború fogalmát. Érvel a háború legitimitása mellett, foglalkozik többek között a tulajdon eredetével, a jogok átruházásával, valamint a hadviselő felek jogos magatartásával. Állításait és okfejtéseit Grotius ókori, középkori és kora újkori művekre vonatkozó terjedelmes utalásokkal támasztja alá, ami amellett, hogy segíti a jobb megértést, olvasmányossá is teszi írását. Ezért nemcsak a jog- és politikatudomány, de a filozófia, a történelem, az etika és a teológia iránt érdeklődők figyelmébe is ajánlom ezt a nagylélegzetű művet.

Hugo Grotius: A háború és a béke jogáról I–II., Budapest, Pallas Stúdió – Attraktor Kft., 1999

A tisztesség és a béke szellemét a háború alatt és után is ápolni kell.

Felhasznált irodalom

- Az Egyesült Nemzetek Alapokmányának törvénybe iktatásáról szóló 1956. évi I. törvény
- Az első két nemzetközi békeértekezleten megállapított több egyezmény és nyilatkozat becikkelyezése tárgyában c. 1913. évi XLIII. törvény
- BODA MIHÁLY (2019): Az igazságos háború elméletének újrafelfedezése a 20. század második felében: Paul Ramsey és Michael Walzer, in GÖCZE ISTVÁN (szerk.): *Keresztény teoretikusok, államférfiak és katonák háborúelméletei*, Budapest, Nemzeti Közszolgálati Egyetem.
- CLAUSEWITZ KÁROLY (1917): *A háborúról*, Budapest, Athenaeum Irodalmi és Nyomdai Rt.
- FRIVALDSZKY JÁNOS (2001): *Természetjog*, Budapest, Szent István Társulat.
- GROTIUS, HUGO (1999): *A háború és a béke jogáról I–II.*, Budapest, Pallas Stúdió – Attraktor Kft.
- KANT, IMMANUEL (1985): *Az örök béke*, Budapest, Európa Könyvkiadó.
- MOLNÁR TAMÁS (2015): A szuverenitást érő kihívások hatása a nemzetközi jog és a belső jog viszonyára, különös tekintettel a belső jogok „nemzetköziesedésének” a hatalommegosztásra gyakorolt hatására, in TAKÁCS PÉTER (szerk.): *Az állam szuverenitása. Eszmény és/vagy valóság. Interdiszciplináris megközelítések*, Budapest, Gondolat.
- RAMSEY, PAUL (1968): *The Just War*, New York, University Press of America.
- WALZER, MICHAEL (1977): *Just and Unjust Wars. A Moral Argument with Historical Illustrations*, New York, Basic Books.

Review of *On the law of war and peace* by Hugo Grotius

ABSTRACT

Hugo Grotius is an outstanding figure in philosophy, theology, political science and jurisprudence. Perhaps the most important work of his life is his monograph on the law of war and peace. Despite the fact that it is almost four hundred years old, many of its topics and arguments are still relevant today. The need for moral justification of war is as old as the emergence of armed conflict and is still a subject of public debate in the context of ongoing conflicts. Just war as a theoretical construct can be divided into two parts, namely the reasons for starting a just war and the conditions for waging it. In the following, I will present Hugo Grotius' theory on the subject.

KEYWORDS: Hugo Grotius, natural law, Just War Doctrine, the rightful causes of war, the rightful conduct of war

PAP ANNA GYÖNGYI | Tanulmányait az ELTE Állam- és Jogtudományi Karán (politológia BA, politikatudomány MA) és a Pázmány Péter Katolikus Egyetem Jog- és Államtudományi Karán (jog) folytatta. Három éve a Magyar Máltai Szeretetszolgálat Vészhelyzetkezelési Munkacsoportjának önkéntese, két éve pedig a Szeretetszolgálat Tüdőszűrő Programjának munkatársa.

MÁLTAI TANULMÁNYOK

A társadalmi kihívások folyóirata

2022 | 4. évfolyam 3. szám

Robert J. Vitillo

Gondolatok a békéről és a békeszerzésről

V. Komlósi Anna

Béketeremtés a pszichológia nézőpontjából

Pilinszki Attila

Gyermekközpontú válás

Frivaldszky János

XV. Benedek pápa béketörekvései

Vigóczki Máté György

Ukrajna háború utáni kihívásai

Varga Beáta

Az ortodox vallás védelmének szerepe Ukrajna 1654-es évi Oroszországhoz csatlakozásában

Nagy Balázs

Háború és környezetváltozás

Graf Orsolya – Sarungi Emőke

Az élet színe és fonákja

Marsai Viktor – Tóth Klaudia

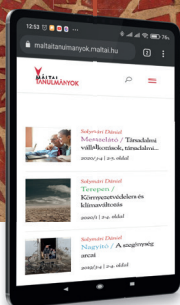
A 2022-es afrikai élelemzési válság és előzményei

Görföl Tibor

A béke elfelejtett profétája

Pap Anna Gyöngyi

Recenzió Hugo Grotius: A háború és a béke jogáról című művéről

Folyóiratunk, felhasználói élményt növelő elemekkel,
az interneten is elérhető – maltaitanulmanyok.hu